

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2015 PRIS: 89:-

Bifigurer med sting

Författaren Thomas Engström om dem
som spelar huvudrollen nuförtiden

Vår tids stora kulturfråga?

Lena Andersson, Josefin Holmström, Svante Nordin
och nio skribenter till om vad som står på spel

Svenska fackböcker 2015

32 extra sidor om årets sakprosa

INTERPRESS 2804-09

7 388280 408901

RETURVECKA V 7

PÅ AXESS TV.
OCH PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

JULEN ÄR RÄDDAD!

Axess visar återigen den populära serien

MÄSTAREN & MARGARITA

Filmatiseringen av Michail Bulgakovs mest kända och uppskattade roman "Mästaren och Margarita" visas varje dag i julveckan och 10 timmar under fredag i nyårshelgen.

Klassisk bildning på **AXESS TV**

Söta drömmar om ett annat klimat

PJ Anders Linder

Man tar ett glas Apotekarnes i skolmatsalen och innan man vet ordet av står man till knäna i utätna Paradiskartonger från mellandagsrean.

Umeås skolbarn ska frälsas från det vita giftet. Det har kommunens "måltidsservice" bestämt. Eller för att vara mer precis, de unga ska räddas från fördärvet i flytande form.

Det handlar förstås om den djävulska julmusten, som har förfört så många unga och fått dem att slå in på den breda väg som kan leda fram till ischoklad eller till och med knäck. Man tar ett glas Apotekarnes i skolmatsalen och innan man vet ordet av står man till knäna i utätna Paradiskartonger från mellandagsrean.

Det är inte så att måltidsservicen har brukat fresta ungdomarna med julmust i tid och otid. "Tidigare har man sett mellan fingrarna eftersom jullunchen endast serverats en gång per år", rapporterar SVT Västerbotten.

Men nu är det slut, förklarar den ansvariga: "Vi följer råden att vi inte ska ha sockerhaltiga drycker, vårt uppdrag är att servera näringsriktiga måltider."

SVT:s reporter följer upp med att undra hur det i så fall kommer sig att måltidsservicen bjuder på sockerstinn sylt. Är andra livsmedel också på väg att ryka? Nej då, blir svaret: "Det handlar bara om drycker, och vårt uppdrag är att inte servera sockerhaltiga drycker, mat som innehåller socker kan vi inte göra så mycket åt."

Vad ska man säga? Det naturliga är att inte säga ett skvatt. Det fattas många konstiga beslut runt om i riket varje dag och det här är långt ifrån det viktigaste eller mest spektakulära. Ändå har jag svårt att släppa taget, för i detta korta inslag, som jag blev varse av en ren slump, tycker jag mig se spår av ingredienser som på ett lika märkligt som olyckligt sätt har kommit att präglade vårt samhällsklimat.

Till att börja med den *principfasthet som urartar i fanatism*. Det är förstås rätt och riktigt att inte servera söta drycker i skolmatsalarna till vardags. Men nu talar vi inte om regelbunden konsumtion utan om att tillåta ett festligt måltidsinslag en gång om året. Vad tänker sig de ansvariga att de ska uppnå när de gör undantagslös princip av en i grunden vettig hållning? Barnen som gillar läsk lär fortsätta som förut därhemma. Möjligen tar de sig ett extra glas och skålar för friheten bortom måltidsservicens räckvidd.

Historien tycks mig också röja ett utslag av *principfasthetens alltmer partiella karaktär*. Det officiella Sverige är mycket noga med att regler ska gälla lika för alla och följas till punkt och pricka. Men bara ibland. I verkligheten finns det allt oftare regler och regler, och det finns personer och personer.

Jag läser nyheten från björkarnas stad med viss bedrövelse men helt utan förvåning. Klart att det är i matsalen som skolsystemet hävdar sin auktoritet. Vad gäller klassrummen vet vi däremot från en rad rapporter, inte minst den senaste från OECD, att det är allt annat än nolltolerans som gäller. Sverige sjunker snabbt vad kunskapsresultaten beträffar, men när det gäller sena ankomster och ordningsstörningar på lektionerna ligger vi i topp. (Förlåt mig, Umeå, om ni är undantaget som bekräftar regeln!)

Allt oftare känns det som att linjen från det officiella Sverige inte är att hävda sin auktoritet där man bör utan där man kan. Att dra in julmusten ger upphov till lite gnäll, men det blir inte arbetssamt på riktigt som när man ska ta itu med elever som förstör lektionerna för sina kamrater. Eller när ordningsmakten ska avhysa personer som ockuperat mark och slagit läger mot markägarens vilja. Då är det enklare att bötfälla medlemmar av den snälla och lätthanterliga medelklassen som glömt att söka tillstånd för en småändring på huset.

Nu finns det inte mer i den västerbottniska anekdoten att krama ur, tänker ni. Men ändå, jag anar lite *formalistisk ansvarsflykt också*. Av tv-inslaget framgår att det existerar någon sorts instruktion – eller "råd" – som ålägger måltidsansvariga att inte servera drycker med socker. Om det är kommunen eller Livsmedelsverket som ligger bakom får vi inte veta.

Vad gäller fast föda finns tydligen inte samma order. Men betyder det verkligen att man "inte kan göra så mycket åt" maten? Kan man inte köpa in andra rätter istället? Eller finns det "råd" som kräver servering av sockerhaltig mat? Jag bara undrar.

DETTA NUMMER INNEHÅLLER ingen "Världens gång" av Johan Hakelius, och så kommer det tyvärr att vara även fortsättningsvis. Inom kort tillträder Johan som chefredaktör för *Fokus* och de nya plikterna gör att han måste skiljas från gamla uppdrag. Vi önskar honom all lycka i hans nya värv och framför ett stort och varmt tack för all den läsglädje han har erbjudit.

Samtidens stolligheter kommer dock inte att plötsligt gå fria. I nästa nummer gör Johans efterträdare debut. Vinjetten blir ny, signaturen likaså, men humöret blir gott och stilen full av sälta.

PJ Anders Linder

EN SVÅR ARBETSMARKNAD KRÄVER ENKLA JOBB.

Vi har för många arbetslösa människor i Sverige. Unga och nyanlända har svårt att komma in på arbetsmarknaden och få ett första jobb. Samtidigt ser vi hur många kämpar för att få vardagen att gå ihop. Småbarnsföräldrar har svårt med tid, äldre har mer tid men mindre kraft och ork, och på arbetsplatsen är stressnivåerna ofta höga.

Vi har en idé. Det finns alltså en stor efterfrågan på vardagsjobb – jobb som underlättar vardagen för privatpersoner och företag. Arbetsuppgifter som fler kan utföra, och som gör tillvaron enklare för den som får hjälp. Det finns också många som skulle behöva få in en fot på arbetsmarknaden och den erfarenhet ett jobb ger.

Hur gör vi det billigare, enklare och mindre riskfyllt att anställa människor utan erfarenhet? RUT-reformen har visat att det går. Så hur kan vår idé bli verklighet, hur kan vi skapa fler vardagsjobb?

10 SAMHÄLLE

- Extremism* Magnus Norell ger inte mycket för Mona Sahlin's analys av extremism **10**
Storbritannien Mark Brolin rapporterar om alltmer EU-kritiska briter **12**
Italien Annagreta Dyring tar sig an italiensk korruption **14**
Journalistik Anders Mathlein undrar över nyttan med jubileumsjournalistiken **16**
Krönika Kristina Sandklef imponeras av innovativa kineser **18**
Inspel Katarina O'Nils Franke försvarar försvaret **18**
I korthet Gråtande poliser. Lögner om knark **19**

20 FRIZON

- Thomas Engström fascineras av birollsinnehavare som stjälar scenen **20**
 Carl-Johan Malmberg om Lewis Carolls betydelse för engelsk litteratur **24**
 Henrik Nilsson uppmärksammar det latinamerikanska litterära reportaget **30**

34 OPINION

Linus Adolphson undrar hur regeringen ska kunna utvärderas.

TEMA: VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

36

- Våga väcka anstöt* Josefin Holmström: kultur måste få vara anstötlig **38**
Formera alternativ Gunilla Kindstrand: förvalta värden i en postdigital tid **38**
Dags att börja om Thomas Steinfeld: kultur är inte alltid uppbygglig **40**
Ta strid för verkligheten Lena Andersson: lita på dina sinnen **42**
Bejaka vidsynheten Louise Belfrage: försvara den kulturella friheten **42**
Tiden bygger kulturen Nicklas Lundblad: reflektera över tid och teknik **44**
Tukta inte kulturen Erik Helmersson: kulturen är inte ett bonsaiträd **46**
Skriv en rapport! Karin Stensdotter: värna samtal och hopjämkning **46**
Vem förvaltar sköna konst? Camilla Lundberg: varning för de slutna rummens kultur **48**
Stöd nyskaparna Torbjörn Elensky: medelmåttorna tar över **50**
Tillbaka till jorden Svante Nordin: kultur handlar om avgränsningar **50**
Stå upp för bildning Nils Johan Tjärnlund: en andlig tundra breder ut sig **52**

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Jackie Jakubowski om judisk identitet, antisemitism och integration.

58 TRADITION

Tommy Olofsson om Esaias Tegnér.

62 CIVILISATION

- Resebrev* Lars Lönnroth om ett hotat konstnärshotell 62
Teater Martina Björk om Medea 64
Litteraturhistoria Lars Anders Johansson hyllar 90-talisterna 66
Litteratur Ellinor Skagegård läser Albertine Sarrazin 68
Konst Anita Limare Hjelte ser symbolistiska utställningar 70
Krönika Josefin Utas om att allt inte måste vara tydligt 71
I korthet David Andersson om de nya sedlarna 71

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2015

Specialsektion med 26 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

- Lena Kåreland ser kärleken transformeras 105
Thomas Gür upptäcker ikoner från vikingatiden 109
Martin Lagerholm ställer teori mot praktik 111
Jonas Elvander betraktar blaserade flockdjur 113
Mats Fält behandlar ett ungerskt trauma 115
Håkan Arvidsson följer ett imperium till graven 117
Sara Norrevik förlöser en ny högerpolitik 119
Ann-Sofie Dahl återlanserar den amerikanska drömmen 121
Staffan Ulfstrand återvänder till naturen 123
Påhl Ruin utreder förtroendebranschens förutsättningar i Vitryssland 125
Staffan Skott botar all Stalinnostalgi 127
Bengt E Y Svensson blandar fysik med filosofi 129

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Gästredaktör fackböcker 2015:
Joakim Tholén

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Niklas Ekdal, Peter Elmlund,

Thomas Gür, Peter Luthersson och
Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Redigering: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 9 februari 2016

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar

för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses med-
ge elektronisk lagring och publicering.
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,
e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Lisa Abramowicz
Generalsekreterare på
Svensk Israel-Information

Linus Adolphson
Seniorkonsult på Kreab

David Andersson
Författare och redaktör
i Axess

Lena Andersson
Författare

Widar Andersson
Tidningschef i *Folkbladet*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

**Katarina Barrling
Hermansson**
Statsvetare och kolumnist i
Svenska Dagbladet

Wilhelm Behrman
Leg psykolog

Louise Belfrage
Internationell rådgivare vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Johanna Bengtsson
Redaktör i *Populär poesi*,
avdelningen för musiklyrik

**Susanna Birgersson
Tarras-Wahlberg**
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Martina Björk
Doktorand i latin i Lund

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Mark Brolin
Författare och nationalekonom

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Jonas Elvander
Fil mag i litteraturvetenskap
och kritiker

Thomas Engström
Journalist och författare

Stefan Forss
Professor tillika pensionerad
finsk forskare i försvars- och
säkerhetspolitik och kallad
medlem i Kungliga
Krigsvetenskapsakademien

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Thomas Gür
Företagare och skribent.
Ingår i Axess redaktionsråd

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds
universitet

Björn Hasselgren
Senior Advisor/Research
Fellow vid Kungliga
Tekniska högskolan

Erik Helmersson
Ledarskribent i
Dagens Nyheter

Johanne Hildebrandt
Författare, journalist och
krigskorrespondent

Josefin Holmström
Författare, kritiker och
doktorand i engelsk litteratur i
Cambridge

Lars Anders Johansson
Ansvarar för kulturfrågor
på Timbro

Gunilla Kindstrand
Kulturchef i Mittmedia

Andrea Kollnitz
Lektor vid institutionen för
mediestudier vid Stockholms
universitet

Lena Kåreland
Kritiker och professor emerita
i litteraturvetenskap

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Janerik Larsson
Kolumnist i *Svenska
Dagbladet*, seniorrådgivare
vid Prime och Stiftelsen Fritt
Näringsliv

Anita Limare Hjelte
Författare och tv-producent

David Lindén
Författare och doktorand i
historia vid King's College

Camilla Lundberg
Kulturjournalist och
musikkritiker

Nicklas Lundblad
Adjungerad professor i
innovation vid KTH och
samhällspolitisk Europachef
på Google

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Carl-Johan Malmberg
Författare och kritiker

Anders Mathlein
Författare, frilansjournalist
och tecknare

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Magnus Norell
Forskare med inriktning
på bland annat Mellanöstern
och terrorism

Sara Norrevik
Doktorand och Fulbright-
stipendiat vid State University
of New York, Buffalo

Tommy Olofsson
Professor i kreativt skrivande
vid Linnéuniversitetet i Växjö

Peter J Olsson
Tidigare politisk redaktör
i *Kvällsposten*

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Erik Petersson
Doktorand i historia vid
Linköpings universitet

Susanna Popova
Skribent och projektledare
vid Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse

Sanna Rayman
Debattredaktör i *Dagens
Samhälle*

Påhl Ruin
Journalist

Kristina Sandklef
Fristående Kina-analytiker

Ellinor Skagegård
Kulturjournalist

Isak Skogstad
Ordförande för Lärarnas
Riksförbunds studerande-
förening

Staffan Skott
Författare och journalist

Thomas Steinfeld
Författare och
kulturjournalist

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Patrik Strömer
Tidigare bokredaktör i
samhällsmagasinet *Neo*

Joakim Stymne
Nationalekonom och
generaldirektör för Statens
tjänstepensionsverk

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Jan Söderqvist
Redaktör i *Axess*

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist

Martin Tunström
Politisk chefredaktör i
Barometern

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Josefin Utas
Civilingenjör, tekn dr,
kommunpolitiker (MP)

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

En pedagogik som måste ta slut

"SVERIGES SKOLSYSTEM HAR förlorat sin själ", sa Andreas Schelicher, direktör för OECD:s utbildningsdirektorat, på pressträffen tidigare i år när en stor granskning av den svenska skolan presenterades. Resultaten sjunker, likvärdigheten försämras och läraryrkets attraktivitet urholkas. Inte ens själen har överlevt. Trots den dystra lägesbeskrivningen har Schliecher påtalat att Sverige har förutsättningar andra bara kan drömma om för att vända utvecklingen. Vi har resurserna, viljan och förmågan. Men de som inte lär av historien är dömda att upprepa den, vilket gör temadelen om skolan i *Axess* nr 8 till obligatorisk läsning för alla som vill förstå hur vi hamnat där vi är idag.

Gabriel Heller Sahlgren skriver hur den progressiva pedagogiken tagit plats i de svenska klassrummen. Tanken var att elevernas glädje för inläringen skulle öka genom att minimera den traditionella undervisningen och låta lärarna ta ett kliv tillbaka. För detta var jag själv ett offer, när jag i grundskolan för tio år sedan introducerades till det elevaktiva lärandet. Min lärare, nyutexaminerad från den progressiva pedagogikens högborg (1990-talets lärarhögskola), tog dessutom det elevaktiva lärandet ytterligare ett kliv längre; han introducerade flexitid. Eget arbete efter skolagens slut kunde bytas in mot ledighet från lärarledd undervisning. Det egna arbetet bestod dock

primärt av att umgås med mina klasskamrater. Forskningschefen Daisy Christodoulou sammanfattar det väl i sin artikel: "Det upptäcktsbaserade lärandet är oerhört ineffektivt." Det är inte rimligt att ett barn förväntas axla ett såpass stort ansvar.

Om drygt ett år presenteras resultaten från nästa Pisaundersökning. Enligt utbildningsminister Gustav Fridolin talar inget för att resultaten förbättras. I det har han rätt. Regeringens politik för att vända den negativa utvecklingen är minskade klasstorlekar, ökade resurser och en utökad lärarutbildning. Det är samma förslag som Christodoulou kritiserar i sin artikel. Hon menar att ett ensidigt fokus på de strukturella frågorna har bidragit till att det viktigaste hamnat i skymundan – undervisningens praktik. Det beror på att en utbildningsminister som utlovar mindre klasser vinner val. En utbildningsminister som påtalar vikten av lärarledd undervisning får löpa gatlopp, vilket blev tydligt när den före detta utbildningsministern Jan Björklund tog till orda på *DN Debatt* med artikeln "Dags för läraren att åter ta plats i skolans kateder".

Givetvis är det i klassrummen allt avgörs, men skolsystemets grundläggande struktur är avgörande för lärarnas förutsättningar att bedriva god undervisning. Att svensk skola har förlorat sin själ är allvarligt, men ännu allvarligare är måhända att OECD konstaterar att det råder oklarhet över vem som har ansvaret för skolan. Det är hög tid att avsluta ytterligare ett pedagogiskt experiment som har pågått under alldeles för lång tid. Staten bör så fort som möjligt återta huvudmannaskapet för skolan från kommunerna.

Isak Skogstad

Skilda vägar?

12 Britterna blir alltmer EU-kritiska. Folkomröstningen om medlemskapet är en öppen affär.

Den italienska förbannelsen

14 För första gången tycks det finnas en politisk vilja i Italien att göra något åt korruptionen.

Minnen att minnas

16 Det publicistiska fenomenet jubileumsjournalistik tillför inget av värde.

Krönika

18 Kristina Sandklef imponeras av innovativa kineser.

Inspel

18 Katarina O'Nils Franke försvarar försvaret.

I korthet

19 Gråtande poliser. Lögner om knark.

Offren för terrorist-
attackerna i Paris hedras.

FOTO: CHARLES PLATIAU/RUTERS/TT

EXTREMISM

Fegt och utsmetat

Mona Sahlins program om våldsbejakande extremism är en sörja. Alla försök att komma till rätta med problemet har omöjliggjorts, skriver **Magnus Norell**.

Att hota med rättsliga åtgärder har blivit ett effektivt sätt att tysta sina motståndare och kväva debatt och diskussion.

instruktioner som låg till grund för samordnarens inrättande. En underlåtenhets-synd som måste betecknas som ganska anmärkningsvärd med tanke på att positionen inrättades för att bland annat komma till rätta med den ökande rekryteringen av frivilliga svenska medborgare till IS i Syrien och Irak. Rädslan för att stöta sig med olika tongivande muslimska grupper och för att öppna sig för attacker om "islamofobi" och rasism väjde dock tyngre än behovet av konkreta åtgärder för att bemöta och bekämpa den ökande strömmen av krigare till "vårdsbejakande" islamistiska grupper.

Detta märks tydligt i dokumentet. Det är fullt av termer som "samverkan", "samverkansgrupper", "civilsamhället" och "dialog". I huvudsak alltså en terminologi som det byråkratiska Sverige använt sig av i decennier oavsett problemområde, och med en i det närmaste räddhågad försiktighet att undvika konkreta målformuleringar eller handfasta problembeskrivningar. Att detta är ett dokument framtaget för att användas lokalt gör också att det blir så allmänt hållet att det blir meningslöst. Det är högst troligt att lokala kommunföreträdare och andra lokalt engagerade individer, redan "samverkar" och anstränger sig för att förebygga. Samordnarens dokument undviker dock nogsamt att underlätta för hur detta ska kunna ske på ett mer konkret sätt.

DET FRÄMSTA PROBLEMET ligger dock på ett annat plan. Hela tanken med en nationell samordnare mot "vårdsbejakande extremism" är att bunta ihop all form av extremism och behandla olika typer av densamma som om de uttryck de tar sig är sprungna ur samma källa. Det krävs inte mycket forskning för att inse att olika former av vårdsbejakande extremism måste hanteras olika beroende på vilken form de tar och på vilken ideologisk eller religiös grund de vilar. Och ett första steg är att benämna saker och ting vid dess rätta namn samt att klart och tydligt separera de olika former av ideologiskt och religiöst motiverat våld som ska bekämpas. Men den nationella samordnarens kansli har gjort tvärtom och smetat ut alla former av vårdsbejakande extremism till en gemensam gegga, och därmed omöjliggjort alla seriösa försök att komma tillrätta med våldet, eller ens definiera och konkretisera problemet. En ytterligare negativ konsekvens av detta är att redan befintlig kunskap om vänster- och högerpolitiskt motiverat våldspåverkan riskerar att gå förlorad. Sverige har en lång erfarenhet av att hantera och bemöta sådan våldsverkan och

att bunta ihop detta med den idag dominerande islamismen (både den militanta och den icke-militanta varianten) är att kasta ut barnet med badvattnet.

Den här oförmågan att hantera – eller ens tala om – ett högst konkret och allvarligt problem i samhället har att göra med en förändring som inträtt de senaste åren, och inte bara drabbat Sverige. Det är en förändring av själva termen "extremism". Från att ha varit en beskrivning av en typ av politisk inriktning, har termen kommit att få en i det närmaste kvasijuridisk betydelse. Från extrema politiska ståndpunkter till så kallat *hate-speech*, gör etiketten "extrem" att eventuella rättsåtgärder kan komma ifråga. Att hota med rättsliga åtgärder har blivit ett effektivt sätt att tysta sina motståndare och kväva debatt och diskussion. Det på senare år alltmer högljudda kraven på så kallade *trigger warnings* är bra exempel. De här förändringarna beror huvudsakligen på två saker: Dels har "extremism" blivit en *moralisk* snarare än *politisk* fråga. Dels, och som en konsekvens av denna förskjutning av betydelsen av extremism, har uppfattningen spridit sig att det är statens – inklusive rättsliga instansers – jobb att definiera de moraliska gränserna. Att benämna en åsikt eller ett argument som "extremistiskt" blir sålunda att fälla ett moraliskt omdöme, inte bara att placera uttalandet på den politiska kartan. Av detta följer att om något är extremistiskt hamnar det också utanför vad som är accepterad debatt. Och om något hamnar utanför denna åsiktskorridor (som vi så träffsäkert säger i Sverige), blir det genast lättare att hota med rättsliga åtgärder.

I ENGLAND KUNDE VI bevittna hur detta fungerar ganska nyligen då regeringen Cameron sjösatte sin nya kontraterrorismstrategi. Där ingår att förbjuda organisationer som "*promote hatred and draw people into extremism*". Strategidokumentet definierar extremism som "*the vocal or active opposition to our fundamental values, including democracy, the rule of law, individual liberty and the mutual respect and tolerance of different faiths and beliefs*". Det vill säga, i sin strävan att försvara det fria ordet, tolerans och demokrati, föreslår regeringen att man ska inskränka det fria ordet, tolerans och demokrati.

I Sverige har liknande tongångar lett till att debattörer utsatts för veritabla häxjakter för åsikter och/eller argument som ogillas. I min bok *Kalifatets återkomst – orsaker och konsekvenser*, som publiceras nu i november, har jag ett mer uttömmande resonemang om vilka vägar denna process tagit i Sverige, »

I OKTOBER OFFENTLIGGJORDE Mona Sahlin – regeringens samordnare mot så kallad "vårdsbejakande extremism" – ett tolvpunktsprogram med åtgärder "vid upprättandet av en lokal handlingsplan mot vårdsbejakande extremism", som det hette. Det vänligaste man kan säga om dokumentet är att det förhoppningsvis inte kommer att göra någon större skada. De olika punkterna är en rad väldigt öppna och ospecificerade rekommendationer som lider en tydlig brist på konkret innehåll.

Detta är inget att förvåna sig över. Ända sedan positionen som nationell samordnare inrättades av den förra regeringen, har arbetet framförallt inriktats på att inte åstadkomma något som på minsta sätt kan betecknas som kontroversiellt eller riktat mot det som under de senare åren utgjort det största hotet, nämligen militant islamism. Islamism nämndes inte ens i de

Vill inte stöta sig. FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

men ett bra och skrämmande exempel på hur detta kan gå till är den förföljelse (inte minst i olika sociala medier), som debattören och författaren Hanna Gadban fått utstå sedan hennes bok *Min jihad. Jakten på en liberal islam* kom ut i somras.

All denna rädsla för att trampa på ömma fötter eller att utsätta sig för en reell debatt och diskussion om problemet med "våldsbejakande extremism" lyser igenom i den nationella samordnarens dokument. Istället för att trampa som katten kring het gröt hade det varit av betydligt större hjälp om helt andra åtgärder hade presenterats och konkreta förslag lagts fram.

TILL EXEMPEL ATT LAGFÖRA dem som ansluter sig till IS (och andra våldsbenägna organisationer); och om de visar sig ha aktivt stött IS (som ju är en av både FN och EU terrorstämplad organisation). Diskutera upphävande av medborgarskap; tuffare regler för utländsk finansiering av islamistiska föreningar och deras lokaler. Strängare regler för statliga och kommunala skattefinansierade bidrag till religiösa samfund som öppet förespråkar motstånd mot demokrati. Inte förbud alltså, men inga allmänt finansierade bidrag. Bättre kunskap om kopplingar mellan kriminella nätverk, fängelsestrukturer och islamism. Relevant och uppdaterad kunskap till beslutsfattare på alla samhällsnivåer, vilket betyder att ordentliga studier måste genomföras angående islamismens många förgreningar inom och utom Sverige samt hur detta påverkar inom landet. Betydligt bättre och fördjupat samarbete om hur dessa organisationer fungerar internationellt och hur de kan bekämpas.

Slutligen, och som en sista utväg, om det visar sig att organisationer brutit mot lagen och stött våldsamma och militanta grupper och organisationer utanför Sverige (som IS till exempel) så ska de kunna förbjudas, för att kunna lagföra individer och för att klart och tydligt visa att samhället inte accepterar detta. Detta hade varit ett sätt att mer effektivt använda skattemedel för att konkret bemöta ett hot som är i högsta grad reellt. ✨

Men David Cameron vill stanna kvar.

FOTO: JUSTIN TALLIS/TT

STORBRITANNIEN

Skilda vägar?

Britternas inställning till EU blir alltmer kritisk. Folkomröstningen om medlemskapet är idag en helt öppen affär, skriver **Mark Brolin**.

OPINIONSMÄTNINGAR TYDER PÅ att andelen briter som vill lämna EU vuxit kraftigt och nu är ungefär lika stor som andelen som vill stanna kvar. Nejsidan har alltså ordentlig medvind inför folkomröstningen om EU som ska hållas senast 2017.

Kampanjen är redan i full gång. Vilka frågor blir avgörande för hur väljarna kommer att ställa sig? Ett skäl till svängningen i opinionen är att de som förordar "Brexit" (British exit) har fått betydande stöd av händelseutvecklingen under året.

Kraftgången i eurozonen är definitivt en faktor. Många briter har länge betrak-

tat eurosamarbetet som en politisk snarare än ekonomisk konstruktion och sommarens Greklandsdramatik aktualiserade många kritiska frågor: Finns det en ände på antalet räddningsaktioner? Kommer Bryssel återigen att ställa krav på att även brittiska skattepengar, i strid mot tidigare försäkringar, ska användas för att stabilisera euron? Kommer euroländerna att baxa igenom lagstiftning som diskriminerar övriga EU-länder?

Även flyktingkrisen har skänkt ordentlig draghjälp åt Brexit. Storbritannien är (liksom Irland och Danmark) undantaget

från EU:s gemensamma asylpolitik, men EU-federalisterna gör ändå gällande att Storbritannien är osolidariskt när asylsökande nu tvångsfördelas i övriga EU-länder. Kritiken är problematisk eftersom det EU-kritiska UKIP frodas som en direkt följd av att Storbritannien länge varit en av Europas största mottagare av EU:s både interna och externa invandring (nettomigrationen till Storbritannien år 2014 var 330 000, åren innan EG transformerade till EU låg den runt 40 000). Britterna kontrar också med att Storbritannien inte sagt nej till flyktinghjälp (landet är en av de största individuella bidragsgivarna i Syriens närområde) utan nej till att medlemslänternas flyktingpolitik ska dirigeras av EU. Bryssels problemtolkning har ändå, som avsett, bidragit till att öka Storbritanniens isolering inom EU.

VIDARE HAR UTTRÄDESLÄGRET nytta av att det vuxit fram en EU-skeptisk falang inom Labour (som en följd av såväl opinionsläget som partiets vänstersväng). Dessförinnan har partiet, ända sedan början av 1990-talet, varit nästan odelat positivt till EU:s färdriktning. Det påverkar också att Labour befinner sig i sin djupaste kris sedan partiets grundande. Att partiets trovärdighet är hårt anfräat samtidigt som den nye partiledaren Jeremy Corbyn vacklat om sin syn på EU innebär att det inte längre finns något stort brittiskt parti som driver Bryssels federalistlinje med pondus.

Därutöver gynnas Brexitsidan av att EU-frågan engagerar mer än tidigare. Medvetenheten om hur mycket makt som lämnas över till EU har vuxit och bland förut likgiltiga väljare som nu vaknat till liv, alltså sådana som kan tänkas rösta, tycks många känna sig lurade. Exitförespråkarna upprepar gärna argumentet att en folkmajoritet knappast skulle röstat på anslutning till dagens EU.

En av jasadans fördelar är att många av näringslivets tungviktare länge skänkt EU så gott som helhjärtat stöd (en starkt bidragande anledning till Corbys misstänksamhet). Ändå har även näringslivets EU-stöd försvagats. Framförallt har EU-skepticismen vuxit bland små- och mellanstora företag (som måste hantera dubbla regelverk utan att nödvändigtvis dra nytta av någon utlandsmarknad). Båda kampanjsidorna bollar med kostnadsestimat men beräkningssvårigheterna är så stora att samtliga nog kan avvisas som önsketänkande.

Trygghetsfaktorn är inte längre en så stor fördel för jasidan som Cameron förmodligen räknade med när han i januari 2013, av valtaktiska skäl, utlovade folkomröstningen. Genom löftet slängde han ett köttben åt EU-skeptikerna. Partiet höll ihop och väljarflykten från De konservativa till Ukup avstannade. Vidare var EU-skepticismen då inte större än att det föreföll givet att nejsidan skulle förlora. Åtminstone om bara

Bryssel, i sin tur, kunde slänga något köttben åt London. Efter sommarens två EU-kriser har EU:s renommé som det tryggaste alternativet fått sig en rejäl törn. Förvisso bör ytterligare en aspekt inkluderas i trygghetsekvationen. Om Storbritannien lämnar EU får det skotska nationalistpartiet SNP en god anledning att kräva ännu en folkomröstning om Skottlands självständighet. Nationalismen till trots är EU-stödet i Skottland fortsatt starkt. Att lämna EU riskerar alltså att sluta med upplösning av ytterligare en union.

JASIDANS FRÄMSTA STYRKA är knuten till EU:s institutionaliserade företrädarnas. Precis som inom övriga EU slussas stora summor via Bryssel till Storbritanniens mindre bemedlade områden i form av regionalstöd (till exempel stora delar av Skottland). Andra stora mottagare av EU-pengar inkluderar jordbruksindustrin, universitetssfären och kultursektorn. Inte oväntat är EU-stödet stort inom alla dessa sfärer. En annan viktig aspekt är också att EU möjliggör spännande karriärmöjligheter för nationella politiker och tjänstemän. Det är en öppen hemlighet att synen på EU är avsevärt mer positiv inom statsförvaltningen än i samhället i stort.

En annan fördel för EU-förespråkarna är att team Cameron kämpar stenhårt för att hitta en lösning som leder till ett kvarstående. Att Downing Street signalerat att

Det är en öppen hemlighet att synen på EU är avsevärt mer positiv inom statsförvaltningen än i samhället i stort.

utträde inte ska uteslutas bör ännu så länge främst betraktas som förhandlingstaktik, få tror att Cameron vill bli ihågkommen som premiärministern som "bröt med Europa".

I nuläget ser det ut som om följande kommer att hamna högt på agendan under det viktiga toppmötet mellan medlemsstaternas stats- eller regeringschefer den 17-18 december: brittiskt undantag från *ever closer union* (ökad integration), garantier som hindrar att euroländerna kan köra över medlemsländer med andra valutor, återtransferering av nationell suveränitet inom flera områden som inte är frihandelsanknutna samt bidragsrestriktioner för EU-migranter under de första åren. Förut deklarerade reformönskningskommer förmodligen att ha försvunnit från dagordningen.

DET FINNS TVEKSAMHETER i Camerons förhandlingstaktik. För att inte riskera att utträdessidan ska kunna presentera en lista på oinfriade önskningskrav så har han länge varit otydlig med sin egen kravlista. På samma gång har han kulissförhandlat i syfte att försöka utröna vad han kan få. Många inom det brittiska kommentariatet tolkar det som att han är villig att nöja sig med småmulator så länge dessa går att paketera och presentera på ett bra sätt. På så vis har Cameron hamnat i ett läge då han nog måste klämma fram något substantiellt för att undvika sågning på hemmaplan.

Lätta blir knappast kommande förhandlingar eftersom många i Bryssel är gruvligt trötta på de ständigt "knusslande" brittena. Samtidigt är alla parter väl medvetna om det ömsesidiga ekonomiska beroendet. Tillgång till EU-marknaden har förstås central betydelse för den brittiska ekonomin och ingen vet hur den ekonomiska relationen kommer att se ut om Storbritannien ställer sig utanför. Camerons trumfkort är att EU nu riskerar att mista sin enda stora ekonomi som går åtminstone hyfsat bra. Storbritannien är också EU:s tredje största nettobidragsgivare. Brexit skulle därmed leda till ett budgetbråk utan like samt förmodligen tryck på att resterande nettobidragsländer, inklusive Sverige, ska skjuta till ytterligare pengar för att kompensera bortfallet. Att det kanske kommer en ny flyktingvåg till Europa under nästa sommar stärker nog också den ömsesidiga benägenheten att hitta en snabb förhandlingslösning.

YTTERST BEROR KONFLIKTEN mellan Bryssel och London på en olöslig spänning. För federalisterna är *ever closer union* mer än en organisatorisk målsättning, det är ett ideal. För många briter, däremot, är redan dagens EU för stort. Att kampen är oviss beror på att båda sidor kan skjuta stora artilleripjäser från var sin styrkeplattform. Federalisterna har sina institutionaliserade maktföreträdare. Dessa förklarar varför etablissemangsstödet för deras problembeskrivning varit nästan odelat fram till för bara några år sedan. EU-skeptikerna å sin sida åtnjuter ett betydligt bredare folkligt stöd än vad federalisterna vill kännas vid. Det är talande att federalisterna betraktar folkliga avstämningar som irritationsmoment men ännu mer talande är att de alls kan ta strid mot en regeringschef som konsulterar folkviljan.

Även om relationen lappas och lagas en gång till kommer den underliggande spänningen att finnas kvar. Ändå är det mer sanningen enligt etikettera brittena som federalistskeptiker än som EU-skeptiker. Det finns all anledning att tro att en klar majoritet skulle ställa sig bakom ett EU med tydliga gränser för fortsatt makttransferering. Det är strävan mot "för mycket" som gör att det nu finns en risk att det slutar med ingenting. 🌱

ITALIEN

Den italienska förbannelsen

Korruption genomsyrar det italienska samhället. För första gången tycks det finnas en politisk vilja att göra något åt den, skriver **Annagreta Dyring**.

ALLA ITALIENARE VET ATT "det lilla kuvertet" kan göra stor skillnad. Det kan skaffa fram förmåner och vinster, köpa lojalitet och tid. Medan de stora bossarna hanterar gigantiska summor med tillhörande maktanspråk rör sig den småskaliga korruptionen i blygsammare banor. Den som mutar till sig ett fett kontrakt har föga gemensamt med den som ser sig tvingad att betala för en enkel tjänst i byråkratin. I ena fallet en omäätlig girighet, i det andra en trängd människas utväg.

De här problemen har behandlats olika

genom tiderna. Silvio Berlusconi tyckte att landets korruption var kraftigt misskläddsam och förbjöd därför medierna att ta upp ämnet. Idag är frågan fortfarande uppe på högsta politiska nivå, men denna gång i en trevande avsikt att försöka göra något åt den.

Italiens politiker har alltså börjat reagera, och nu vill man bekämpa korruptionen. Sedan ett år tillbaka pågår arbetet, men den luttrade italienska allmänheten är inte imponerad. Är det alls lönt att försöka? Frågar man sig. Vem inbillar sig att staten ska

Demonstrationer i Rom mot maffian.

FOTO: GIUSEPPE CICCIA/GETTY IMAGES

upphandlingar mera storstilad. Den ökar dessutom i volym när det är bråttom, det har man till exempel sett i kaoset efter jordbävningar, vid prekära flyktingsituationer, eller när extra stora evenemang ska föras i hamn.

Författarna ger ett par exempel ur den italienska verkligheten. En statlig uppdragsgivare gör en upphandling. Ett företag begär 900 000 euro, mutar sig till uppdraget, och anlitar sedan en underleverantör som gör jobbet för 600 000 euro. Vinsten är stor, mutorna avräknade. En annan metod är att entreprenören dumpar priset kraftigt i offerten, och försäkrar sig om uppdraget genom att muta rätt person. Under arbets gång föreslår sedan företagaren dyrbara ändringar i det oändliga, medan tjänstemännen och politikerna mutas tills de ger upp och godkänner fördyringarna. Det är

mafiosi länge avstå från större ingrepp av respekt för det norditalienska affärsklimatet, medan man i Rom gick direkt in på Kapi- toleum och försåg sig med kommunala stor- projekt.

Det illegala samarbetet mellan politiker och företag är mycket kreativt. Före kom- munalvalet i Rom 2013 mutade maffian ett antal höjdare tillhörande olika partier och försäkrade sig om deras bestående lojalitet. Det var som om de spelat på hästar. Man helgarderade. Någon eller några av de köpta politikerna skulle ju komma till makten. Idén kunde inte gå fel. Själva politiken betraktades som ointressant.

Allmänheten misstror rättsväsendet, och det är dessvärre befogat, skriver författarna. Att utreda större mutbrott är utomordentligt komplicerat, och går det till åtal har den åtalade flera knep att ta till. Han vet, till exem- pel, att hans brott snart kan preskriberas, så det gäller att med alla medel förhala proces-

Inrotade maktförhållanden gör att nepotism och penningkorruption lätt växer och biter sig fast.

förhandlingar och mutor som når ”biblis- ka dimensioner”, enligt Di Feo. Särskilt för- ödande blir korruptionen i de allra största nationella projekten. Motorvägsbygget mel- lan Verona och Brescia kostade till slut 70 miljoner euro per kilometer. Planeringen av en tunnelbanesträcka i Rom tog sju år.

”Företagsbeskydd” är en vanlig handels- vara, och att företaget kan bli ställda mot väg- gen inför korrupta hot finns det många exem- pel på. Cantone beskriver ett som har svensk anknytning. År 1994 då Ikea skulle öppna sitt första komplex i Italien krävde enligt Canto- ne en grupp finanspoliser mutor. Ikea nekade först ihärdigt, men då hoten blev allt starkare beslöt Ikea att till sist lösa situationen. Man beslutade behandla ett antal möbler som skadade och sålde dem för nära nog ingen- ting till finanspolisen. Ikea anmälde uppen- barligen inte fallet, skriver Cantone. Han menar att Italiens korrupta affärsklimat jagar bort många utländska företag; de måste helt enkelt måna om sitt rykte. Istället kommer alltfler ryska, kinesiska och arabiska företag som redan är inskolade hemifrån.

EN BLICK BAKÅT VISAR hur korruptionen växt fram och förändrat stil. Våld och mord har länge förstärkt klanernas krav i södra Italien. Det var synliga brott som ofta kun- de lagföras. I Rom och norrut såg det annor- lunda ut. Där bytte representanterna skep- nad och blev fina i kanten, bar kostym och manschetter och är nu svåra att upptäcka. Därför trodde man länge att Rom och Lom- bardiet skonats. Med tiden syntes också en annan geografisk skillnad. I Milano kunde

sen i det längsta. Italiens preskriptionstider är nämligen extremt korta i internationell jämförelse. På så sätt kan de tunga brotts- lingarna lätt komma undan, medan en person som snattat en småsak får ta sitt straff, suck- ar Di Feo. I de mutskandaler där straff ändå utdöms blir det ofta en provocerande kort tid i samhällstjänst. Sedan kan höjdarna åka hem till sina palats som de skaffat på svarta pengar och, om vederbörande är politiker, gladeligen återta sin plats i någon beslutande instans.

Cantone vill skapa bättre krut i utred- ningarna; bland annat vill han se ett bättre skydd för visselblåsare. Idag erkänns deras funktion enbart inom den offentliga sek- torn, och deras identitet kan inte skyddas om fallet går upp i rätten. Han kan också tänka sig att utredarna kunde använda infil- tratörer, men ”där är vi inte ännu”.

RAFFAELE CANTONE ÄR FÖDD mitt i ett maffia- distrikt utanför Neapel, så han vet vad ”mal- affare” handlar om. Ovärderliga erfarenhe- ter nu i det nya uppdraget, säger han. När han tidigare tjänstgjorde som domare i Neapel deltog han bland annat i rättegångarna mot den maffia som Roberto Saviano beskrev i sin berömda bok *Gomorra*. Hans sätt att beskriva sitt hemlands fel och brister säger att här har vi inte att göra med en sminkör. Nu har han och hans myndighet i uppdrag att kontrol- lera offentliga upphandlingar, bjuda på sin kompetens i affärsjuridiska frågor och verka för ett korrekt affärsklimat med förslag och råd. De är påhejade av press och opinionsbil- dare, men får också höra ironiska kommentarer om politisk kosmetika. Cantone verkar

kunna komma till rätta med den utbredda korruptionskulturen? Var tänker man börja?

Först och främst behövde politikerna skärskåda fenomenet och analysera orsa- kerna. Lämpad att göra detta var chefen för Italiens nya myndighet mot korrup- tion, juristen Raffaele Cantone. Han har nu publicerat en bok med den raka titeln *Il male italiano. Liberarsi dalla corruzione per cambiare il Paese* (Den italienska förbannel- sen. Befria landet från korruption för att för- ändra det), Rizzoli 2015. Det är en föredöm- ligt saklig redogörelse, upplagd som en dia- log mellan Raffaele Cantone och journalis- ten Gianluca di Feo.

MUTORNA SKILJER SIG FRÅN andra brott genom sin tvåsamhet, förklarar Cantone, ingen part anmäler den andre. Båda vin- ner ju på brottet och håller alltså ihop i tyst- nad. Ta till exempel röstköpen vid politis- ka val. Köparna står utanför vallokalerna och erbjuder väljarna till exempel en plats på hemmet, hjälp med att laga en trasig mur eller helt enkelt en t-tröja mot ”rätt” röst. Då är korruptionen i statliga och kommunala

hursomhelst inte förvänta sig några snabba förändringar. "Vi behöver tid", betonar han. "Vi måste byta kultur, det är vad det handlar om. Korruptionen förstör vår livskvalitet och skadar demokratin."

Italien fick nyligen en offentlighetsprincip, och enligt den ska offentliga utgifter, inklusive höga chefers och tjänstemäns löner och tillgångar redovisas för allmänheten. Lagen har precis börjat tillämpas. "Nu börjar ett verkligt mognadstest" skriver Cantone. Man kan avläsa en viss bävan mellan raderna. Erfarenheterna är än så länge spridda. Några borgmästare har vägrat uppge sina tillgångar och det har visat sig svårt att få fram data över konsultarvoden. Cantone är ändå förvånad över hur pass positivt myndigheter och företag har reagerat.

Chefsposterna i administrationen ådrar sig allt större intresse. Alltför många sitter kvar alltför länge, anser Cantone. Inrotade maktförhållanden gör att nepotism och penningkorruption lätt växer och biter sig fast. Här känner man igen premiärminister Matteo Renzis tongångar, att "skrota det gamla tröga och ta in frisk luft". Framför allt vill Cantone höja kompetenskraven för cheferna. Som det nu är tillåts rekommendationer väga tyngre än meriter. Den ordningen förstör också för våra ungdomar, skriver Cantone, och han är upprörd. "Vår unga generation börjar fly till utlandet för att de inte tillerkänns sitt värde här hemma. Så kan vi inte fortsätta."

BOKENS FÖRFATTARE intar den desillusionerade medborgarens perspektiv. De känner den italienska vardagens villkor. Nu startar ett sisyfosarbete. Ska Cantone och hans team komma någon vart måste de få hela samhällsmaskineriet med sig. Förtroendeklyftan mellan politiken och den italienska allmänheten är djup; många är skeptiska till samhällets förmåga till service och legal kontroll. "Makten får öva upp sina talanger för självkritik och se över sin digra byråkrati och sin rättskänsla. Ursäkternas tid är sedan länge förbi", säger Cantone.

Italienska medier har kontinuerlig anledning att ta upp korruptionsfrågan. När morgontidningen *La Repubblica* nyligen höll en av sina offentliga idékonferenser i Pescara, var temat "Korruptionens pris". Medverkande var representanter för bland annat rättsväsendet, polisen, kommunerna och medierna, och debatterna drog som vanligt stor publik. Hans skarpa uttalanden gillades av publiken.

– En fighter, kommenterade man.

Och slåss, det är vad han kommer att få göra, i många ronder. Han har dessbättre livvakt, på samma sätt som journalisten Roberto Saviano och påven Franciskus, två personer vilkas civilkurage han valde att lyfta fram och hylla i Pescara. ✨

JOURNALISTIK

Minnen att minnas

Jubileumsjournalistik är ett publicistiskt fenomen. Men att något inträffade ett år som slutar på 0 eller 5 gör inte nödvändigtvis händelsen relevant, skriver **Anders Mathlein**.

DET HAR KNAPPAST UNDgått någon att Ingrid Bergman skulle ha fyllt 100 år i år om hon hade varit i livet (liksom exempelvis också Moshe Dayan, Sickan Carlsson och Signe Hasso). Annat som uppmärksammas är att det är 70 år sedan andra världskriget tog slut, att Örebro firar 750-årsjubileum och att det är 275 år sedan Carl Michael Bellman föddes. Pippi Långstrump fyller 70, och det är 60 år sedan motboken avskaffades.

Man kan också notera att det var tio år sedan Göran Persson utnämndes till hedersdoktor i medicin vid Örebro universitet, att rökförbud infördes på restauranger och kaféer, och att orkanen "Katrina" orsakade stor förödelse i delar av USA.

I själva verket finns det hur mycket som helst att uppmärksamma om man anser det meningsfullt att påminna om något bara därför att det har förflutit ett visst antal år. Till exempel är det 50 år sedan Aleksej Leonov genomförde den första rymdpromenaden, Rolling Stones orsakade hysteri kring en konsert i Kungliga Tennishallen i Stockholm, Yngve Holmberg efterträdde Gunnar Heckscher som ledare för högerpartiet, och mellanöl började säljas i svenska snabbköp.

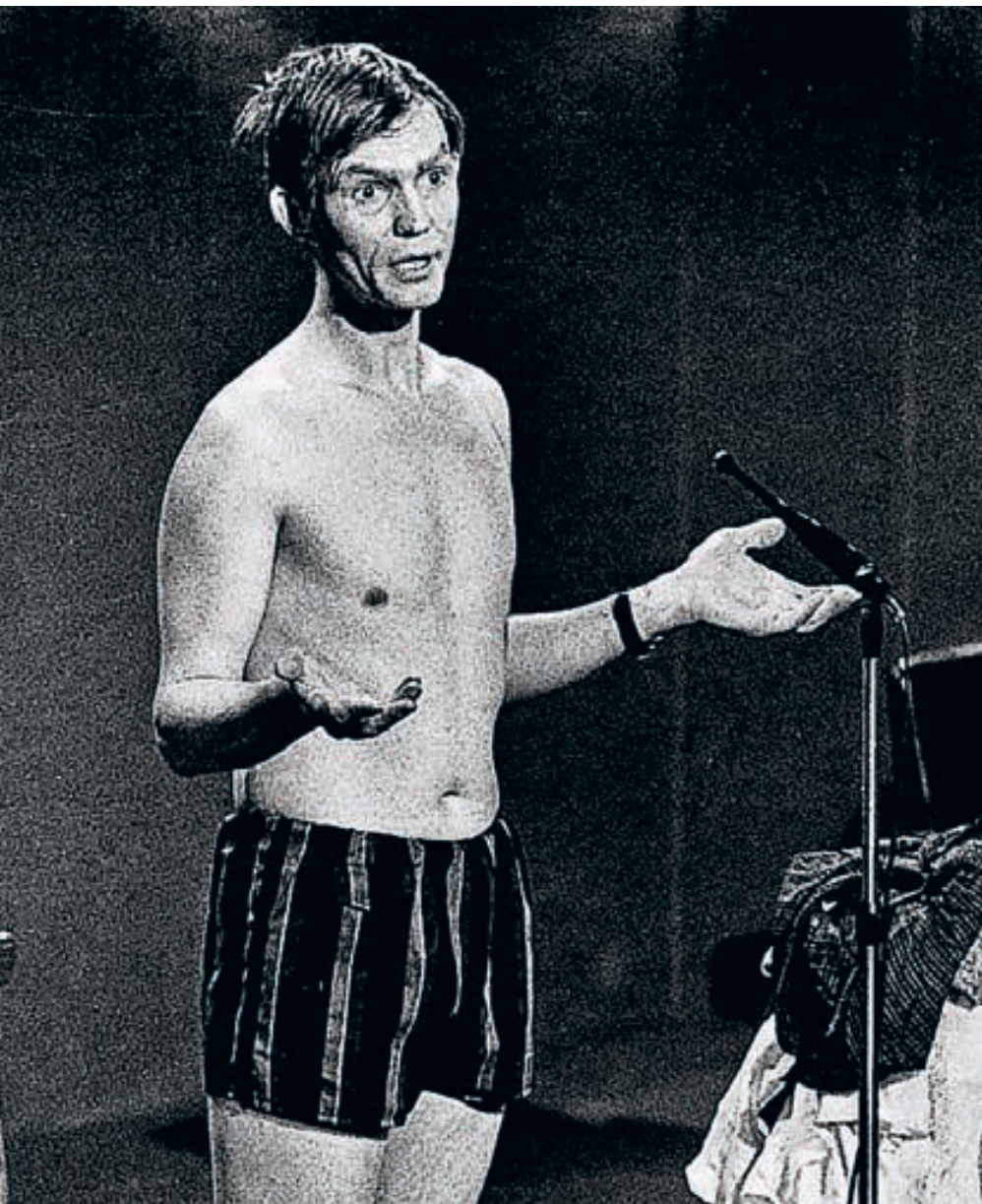
Men att det har gått elva år sedan tsunamikatastrofen i Thailand uppmärksammas inte, eller att det är 21 år sedan "Estonia" förliste. Åren som förflutit ska kunna räknas i fem- eller helst tial för att händelser ska kvalificera sig till återbruk.

DET ÄR NÅGOT märkligt med den publicistiska sidofära som lite föraktfullt kan kallas jubileumsjournalistik. Återvinning av gamla nyheter är så vanligt att vi inte tycks reflektera över relevansen i att ta upp ditt eller datt bara därför att det har förflutit ett antal år som slutar på 0 eller 5. Någon kanske säger att det hjälper en

yngre generation att förstå historien och en äldre att dra sig till minnes, men fenomenet har nog inte så mycket med publikens passionerade historieintresse att göra som med redaktionell lättja. Att putsa upp historiska händelser underlättar det journalistiska arbetet dramatiskt eftersom det förflutna inte på långt när är så oförutsägbart som framtiden. Spalter och programtid kan fyllas med material som finns i lager och som publiken redan är bekant med. Och om man inte har ambitionen att återbesöka platser eller uppsöka människor som var med, kan man lugnt sitta kvar vid datorn. Förutom det egna arkivet finns ju sajter som Wikipedia och On this day som serverar såväl händelser som kan belysas på nytt, som tillräckligt med fakta kring det inträffade. Att det har förflutit fem, tio, tjugofem, femtio eller hundra år är skäl nog att vispa upp historien igen.

Sporthändelser, tekniska landvinningar, politiska milstolpar och bemärkta personers födelse- och dödsdagar är tacksamma ämnen att fiska upp ur sumpen, men framförallt är det naturkatastrofer och andra tragiska händelser av större omfattning som inbjuder till återvinningsjournalistik. Tsunamin, Tjernobyl och attacken mot World Trade Center hör till de händelser som tål att dammas av vart tionde år under lång tid framöver. Men invasionen i Normandie 1944 har börjat närma sig bästföredatum eftersom det är så få kvar av dem som var med.

I exempelvis SVT kan man legitimeras ibland utstuderat känslostinna eller sentimentaliserande minnesprogram med att man "hedrar offren", och ingen tycks reflektera över om sådant verkligen ingår i det journalistiska public service-uppdraget. För publiken finns kanske en trygghet i att åter ta del av något dramatiskt man en gång redan genomlidit, men nu med visshet om utgången. Den som har en

Nästa år firar den femtio: Per Oscarssons nakenchock i *Hylands Hörna*. FOTO: ARNE SCHWEITZ/TT

bøjelse för amatörpsykologi kan här mycket väl uppfatta ett slags retardation; läsaren eller tittaren går i barndom på så sätt att hon eller han vill höra samma historia berättas om och om igen. Medierna blir den pålitliga sagotanten som återger berättelsen från föregående kväll.

MEN VILKET ÄR SYFTET? Bara i undantagsfall tillför minnesjournalistiken något nytt till det vi redan visste. Att det har gått 25 år sedan Tysklands återförening inbjuder till analyser av de sociala, politiska och ekonomiska konsekvenserna under det kvartssekel som förflutit. Men andra årsdagar – ”Titanics” förlisning, Greta Garbos födelseår, premiären för Monty Python – blir bara repetitioner. Det är fråga om minneskavalkader som beroende på ämne präglas av nostalgi, förfäran, indignation eller löje.

Vår upptagenhet vid jämna årtal tycks

”självklar men är också gåtfull. Tiotalen, som i exempelvis den klassiska ålderstrappan, hjälper oss att skapa struktur och överblick i tidens flykt, men man kan tänka sig många andra markörer för livets olika faser. I somliga kulturer utgör exempelvis den första menstruationen och giftermålet milstolpar på livsresan.

I äldre tider i Tornedalen befordrades en yngling till man när han fick tillträde till den högsta laven i bastun där det är som varmast. Den äldre man som inte längre stod ut i hettan och lämnade sin plats blev därmed gamling. Liknande betydelsefulla steg finner man i alla kulturer utan att de nödvändigtvis är knutna till ett visst antal år.

Tiotalmysticismen inbjuder också till förenklingar och generaliseringar som förvrider historieuppfattningen. Exempelvis finns djupt rotade föreställningar om vad som utmärkte olika decennier i det västerländska

1900-talet. Alla förstår om man talar om det glada 20-talet, 60-talspop och vänstervågen, 70-talsdesign och 80-talets yuppier och hockeyfrillor. I själva verket finns inte dessa avgränsade tioårscykler, utan bara delvis, inom vissa grupper och framför allt glidande över decenniegränserna.

IDÉN OM DET ”TYPISKA” för ett visst decennium kan ibland märkas i filmer och tv-serier då rekvisitan ska vara tydlig tidsmarkör och allt från bilmodeller till vardagsrumsbord, porslin och kläder kommer från samma epok. Men så såg det ju inte ut. Precis som nu var det en blandning av gammalt och nytt, av arvegods och loppisfynd och nyinköp. Knappast någon på 70-talet hade hela hemmet i 70-talsdesign.

Och framöver? Var säker på rejäla återblickar under 2016 på bland annat mordet på Olof Palme, kärnkraftshaveriet i Tjernobyl, rymdfärjan ”Challengers” explosion, liksom världspremiären på musikalen *Chess* i London (samtliga 30 år sedan).

Nästa år är det också tio år sedan Christer Fuglesang blev förste svensk i rymden, Saddam Hussein avrättades i Bagdad, och Serbien och Montenegro utropade sig som självständiga stater. Det året fick Sverigedemokraterna 2,9 procent av rösterna i riksdagsvalet, idag har de över 19 procent enligt opinionsmätningarna.

Kanske kan man 2016 också uppmärksamma att det var 20 år sedan Göran Kropp som förste svensk besteg Mount Everest, utan syrgas och efter att ha cyklat hela vägen från Stockholm. Och det är 50 år sedan Bengt Lagerkvists version av *Hemsöborna* gjorde succé i tv, samma år som Sergio Leones *Den gode, den onde, den fule* hade världspremiär. Det var också året då de franska provsprängningarna av kärnvapen inleddes vid atollen Mururoa i Franska Polynisien, och Essingeleden i Stockholm och Älvsborgsbron i Göteborg invigdes. Och inte minst kan man notera att det då gått ett halvsekel sedan Per Oscarsson orsakade en så kallad folkstorm då han klädde av sig in på bara kalsongerna *Hylands hörna*.

BACKAR VI HELA HUNDRA ÅR bakåt i tiden kan vi uppmärksamma att det förflutit ett sekel sedan slaget vid Verdun, då omkring 700 000 män miste livet. Det året öppnades också Liljevalchs konsthall på Djurgården i Stockholm, och Verner von Heidenstam fick Nobelpriset i litteratur. Det var samma år som Lorensbergsteatern invigdes i Göteborg, med Strindbergs *Ett drömspel* som första uppsättning.

För jämnt tusen år sedan gick danskarna segrande ur striden mot engelsmännen i slaget vid Ashingdon, men då rör vi oss i historiska dimmor så täta att varken SVT eller dagstidningarna finner det mödan värt att försöka rekapitulera händelsen. ✨

Kristina Sandklef är fristående Kina-analytiker.

Kina forskar och innoverar

I år utdelas för första gången ett Nobelpris i ett naturvetenskapligt ämne till en kinesisk forskare baserad i Kina. Mitt under kulturrevolutionen fick Tu Youyou det topphemliga uppdraget i sin militära forskningsenhet att leta rätt på ett botemedel mot malaria, som drabbat kinesiska soldater i Vietnamkriget. Hon fann till slut en substans, artemisin, i gamla böcker som beskrev traditionell kinesisk örtmedicin. Idag har artemisin räddat livet på åtskilliga tiotals miljoner människor.

För Kina är Nobelpriset i medicin ett erkännande att man är en kunskapsnation, och det är ett Nobelpris som man verkligen vill ha, till skillnad från fredspriset till Liu Xiaobo 2010, som än idag gör relationerna med Norge ansträngda. Många kineser ser det som början på en ny era där fler kinesiska forskare kommer att belönas med vetenskapens högsta utmärkelse.

DE SENASTE TJUGO ÅREN har Kina satsat hårt på att öka innovationen i landet genom forskning och utveckling. Anledningen är att man vill klättra i produktionskedjan, öka sin produktivitet och därmed undvika medelinkomstfällan, där så många andra utvecklingsländer med snabb ekonomisk tillväxt hamnat när den billiga arbetskraften sinat och tillväxten saktat in.

Under 2013 lade Kina 2,1 procent av sin BNP på forskning och utveckling, enligt *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2015*. Motsvarande siffra i Sverige är 3,3 procent. Det senaste decenniet har forskningsanslagen ökat med 23 procent. Årligen utexamineras över en miljon ingenjörer i landet och runt 50 000 kineser lägger fram en doktorsavhandling, de flesta inom naturvetenskap och teknik. Ovanpå detta kan noteras att Kina ligger i topp vad gäller Pisaresultat, vilket är föga förvånande med tanke på den konkurrens som finns bland unga kineser om att komma in på universitet och högskolor i ett land som präglas av konfucianism där utbildning är vägen till framgång.

Majoriteten av forskningsanslagen går till strategisk tillämpad forskning för att öka samhällsnytta, produktivitet och innovationskraft bland företagen. Sammanlagt står företagen för 80 procent av forskningsanslagen i landet.

DEN INNOVATION SOM KOMMER ATT påverka Kinas ekonomi mest de närmaste åren är robotisering och digitalisering, där utvecklingen idag går fort. Kina har ju likt västvärlden fallande nativitet, och inte ens den nya tvåbarnspolitiken lär förhindra den minskande storleken på arbetskraften. Men istället för att likt Sverige tillåta arbetskraftsinvandring satsar Kina på robotar. Foxconn, som tillverkar Iphone, planerar att inom tre år ha ersatt 70 procent av sin arbetsstyrka vid löpande bandet med robotar.

Vad gäller digitaliseringen stod internet för 4,4 procent av Kinas BNP 2013, upp från 3,3 procent 2010, samma siffra var 5 procent i Sverige, ner från 5,5 procent 2010. Konsultföretaget McKinsey räknar med att den ökade digitaliseringen av kinesiska företag kommer att stå för 22 procent av produktivitetsökningen till 2025, och att internet kan stå för mellan 7 och 25 procent av BNP-tillväxten under samma period. Kineserna blir alltmer uppkopplade och de mobila tjänster som finns är ofta mer användarvänliga och effektiva än de i västvärlden. Svenska företag måste hålla koll på den snabba utvecklingen så att de inte blir förbispungna av kinesiska konkurrenter om 5–10 år.

Kristina Sandklef

I korthet

INSPEL

Försvaret har för få anställda och det kommer att ta flera år för att åtgärda kompetensbristerna, rapporterar Sveriges Radio. Samtidigt kan *just du* vara officer utan att veta om det. På det sättet går Försvarsmaktens annonskampanj ut i landet. Den är fyndig och träffande. Men räcker den hela vägen för att fylla luckorna?

Troligen inte. Personalbristen borde egentligen inte vara en så stor nyhet. Den grundas i årtal av ointresse och en alldeles för glorifierad bild av den så kallade neutraliteten. Till största del har vi både våra borgerliga och socialdemokratiska regeringar – med en osund fredshybris – att skylla. Det är de som har fyllt igen kustartilleriets fasta eldställningar med cement och avvecklat förband på löpande band tills kriget kom till våra grannars förstukvist och vi plötsligt skakades om.

Det är både bra och tragiskt att försvarsdebatten har blommat upp. Tragiskt, eftersom det tydligen ska krävas ett skarpare säkerhetspolitiskt läge i närområdet innan vi tänker till. Men bra, eftersom det verkligen behövs åtgärder till förbättring.

Margit Richert, skribent och kock, skriver med både allvar och humor en träffande krönika i Försvarsmaktens personaltidning *Försvarets Forum* (5/2015) där hon tackar de försvarsanställda för att ”ni försvarar ett samhälle där jag tillåts göra det enda jag kan: skriva trams”.

Även om Richert låter lite väl självkritisk är grundtanken god och viktig: försvaret behövs för att skydda oss och vår vardag. Så att vi kan fortsätta med det vi pysslar med om dagarna – om det så må vara att skriva trams.

Både svenska folket, regering och riksdag måste inse att försvaret ständigt ska försvaras. Det är en försäkring för att skydda oss och vår demokrati. Försäkringar skaffar man för att långsiktigt vara skyddad – de är inte till för att hoppa på i sista sekund när det börjar bli hett om öronen.

Katarina O'Nils Franke

Tänk om Kicki blir ledsen

Varför känns det så fundamentalt fel att den konstgjorda ön intill Saltholm i Öresund döptes till Pepparholm? Av samma skäl som det är beklämmande när tjänstgörande poliser gråter ut på Twitter. Vi vill liksom inte se "människan bakom uniformen". Statsmakten ska varken ordvitsa eller sitta och böla, den ska ha ett tilltal lika personligt som en bipacksedel eller tredjegradskvation. Annars känner vi oss otrygga, och det på goda grunder.

Okej, man kan förstå att det fanns ett behov att knäppa upp stjärkragen i ett land som för bara 50 år sedan styrdes av en titelsjuk hierarki där brevbärare och taxichaffisar var utstyrda som en latinamerikansk regementsorkester och där till och med mattantsuniformerna hade något paramilitärt över sig.

Men under resan bort från härardshövdingarnas och lektorinnornas Sverige passerade vi hållplatsen "medborgerlig jämlikhet" utan att kliva av, och nu har vi förrirrat oss in i något slags halvpersonlig kladdighet där ingen vill vara riktigt officiell och där makten ber om ursäkt för sig själv.

Försök att förhandla om ett affärsavtal med en representant för den offentliga sektorn utan att mejlen ströslas med smileys och blinkande semikolon. Och avdelningschefer vägrar numera av princip att kalla sig något annat än Kicki. Man ska till varje pris undvika att verka stel och formell.

"Det kostar väl inget att vara lite avslappnad? Jo, det är det det gör. Det kostar trovärdighet."

Det där med att själv börja använda sitt smeknamn är över huvud taget en styggelse. Anrika institutioner säljer ut sin anrikhet genom att även i officiella sammanhang börja kalla sig Bajen i stället för Hammarby, Börsen i stället för Hamburger Börs eller *Sydöstran* i stället för *Sydöstra Sveriges Dagblad*.

Ämbetsverken har för länge sedan skrotat sin kulturskatt av kronprydda vapensköldar och korslagda spikkklubbor och istället upphandlat infantila krumelurer för att för Guds skull inte väcka associationer till myndighetsutövning.

Men det är väl trevligt? Det kostar väl inget att vara lite avslappnad? Jo, det är det det gör. Det kostar trovärdighet. Man byter förtroende mot förtrolighet, pålitlighet mot popularitet. Det sprider osäkerhet. Man kanske drar sig för att överklaga bygglovsbeslutet om det riskerar att göra ens kompis Kicki så ledsen att hon sätter sig och grinar på Twitter.

Oförvitlig man i staten: Stefan Ingves.

FOTO: MARCUS ERICSSON/TT

Det är därför man älskar en kille som Stefan Ingves. Hela karln utstrålar orubblig stabilitet, han har "Tillhör statsverket" stämplat om inte i pannan så under den nästan sedativt omoderna mustaschen. När han blickar ut över Brunkebergstorg och dikterar brev hörs sällan: "... undertecknat Steffiz, följt av tre små gula cirkulära ansikten med partyhatt och pussmun". För när Riksbanken börjar kalla sig Riksis och ge ut 100-balubassedlar vet alla att det är dags att placera sina tillgångar i tyska statspapper.

Wilhelm Behrman

NOLLTOLERANSENS HÖGA PRIS

Signalpolitik tycks vara *le mot du jour*. När regeringen kallar till presskonferens för att tillkännage att Sverige inte längre kan garantera tak över huvudet åt tillresta asylsökande, så är detta, enligt politiska kommentatorer, att betrakta som just signalpolitik. Det sagda betyder således inte, eller åtminstone inte bara, vad det synes betyda (det vill säga: att flyktningmottagandets resurser är hårt ansträngda), utan det centrala budskapet är något annat. Och det riktar sig framför allt till någon annan. Det lyder: Håll er för helvete borta. Och den tänkta mottagaren är de ännu ej tillresta asylsökande.

Samma sak är det med staten och droger, inom det här området signaleras det hej vilt, åtminstone om vi kan lita det minsta på författaren Magnus Linton, och det är min bestämda uppfattning att vi faktiskt kan göra det. Boken *Knark* (Bokförlaget Atlas), som både är en genomlysning av den officiella narkotikaideologin under det senaste halvsekllet och en nedstigning i missbrukets mörkaste misär, framstår som ett stycke måltelning

för den som vill orientera sig något inom ämnets specifikt svenska dimensioner.

Varför är det tunga missbruket fortfarande så oerhört utbrett? Och varför är den narkotikarelaterade dödligheten så generande hög i Sverige, näst högst i EU? Vilket annat land har satsat så kraftfullt på att "krossa knarket" som vårt, och vilket annat land har i så fall misslyckats lika skändligt? Vi tror oss ju om att vara föregångare i det här sammanhanget, att man i övriga världen beundrar vår beslutsamhet och energi, men sanningen är ju den att vi snart står alldeles ensamma med den totalförbudspolitik som skickar missbrukare i döden av rent ideologiska skäl, samtidigt som ansvariga politiker begraver sina nattmösshöljda huvuden allt djupare i sanden. Hur blev det så här?

Linton driver egentligen ingen tes, förutom den alldeles självklara: det går inte att krossa knarket med mindre än att man krossar ett betydande antal knarkare. Om man, till exempel, obstruerar sprutbyte med hänvisning till att samhället på intet sätt får

underlätta missbrukarens missbruk, eller om man av samma anledning stryper tillgången på den metadon- eller subutexbehandling som kan hålla heroinisten flytande och fungerande, då kommer folk att dö i tusentals. Vilket de också har gjort. Därför att politiker-na vill signalera nolltolerans. Till vilket pris som helst.

Om man dessutom, i linje med detta resonemang, beordrar polisen att prioritera jakt på helg- och partyknarkare på stadens nattklubbar, skapar man till höga kostnader en helt ny kriminalitet utan offer, samtidigt som man förhindrar polisen att bekämpa en högst reell brottslighet som innebär ett påtagligt lidande för faktiskt existerande brottsoffer. Att det vid sidan av det i alla avseenden beklagensvärda missbruket finns ett utbrett och helt oproblematiskt bruk av förbjudna substanser, är en sanning som aldrig får yppas. Magnus Linton har nu, om inte annat, gjort det en liten aning svårare att fortsätta ljuga.

Jan Söderqvist

Av Thomas Engström

Ormtunga fångslar
och förfärrar.

FOTO: MARY EVANS / IBL

Karaktären på tvären

Birollsinnehavarna stjälar rampljuset – idag mer än någonsin förr. Man vet aldrig vad en gråzonsfigur kan ta sig till.

1

Han har alla de dygder jag ogillar och ingen av de laster jag beundrar”, sa Churchill om en rival. När man ska skapa en färgstark bifi-gur gör man klokt i att söka uppnå raka motsatsen.

Särskilt bristerna bör vara så tilldragande som möjligt. Yrsa Stenius skriver i sin bok om Albert Speer (*Mannen i mitt liv*) att hon aldrig har kunnat fascineras av människor som Dalai lama eller Nelson Mandela, och den oförmågan delas nog av många. Det må vara orättvist, men halvskurkar och antihjältar har så mycket starkare dragningskraft. Utan dem skulle många romaner och filmer vara fullkomligt livlösa: landskap utan växtlighet, tecknade enbart som linjer.

Att mellan varven få följa någon annan än hjälten ger ett slags voyeuristisk avkoppling. Man vet aldrig vad en gråzonsfigur kan ta sig till. I musikaliska termer blir birollernas äventyr därför kaotiska kontrapunkter till huvudpersonens mer förutsägbara ledmotiv. Man vet ungefär hur Tony Soprano kommer att hantera olika situationer han ställs inför; hur hans unge kusin Christopher ska bete sig är däremot alltid en öppen fråga.

Den verkliga stjärnan i *Stjärnornas krig* är naturligtvis inte Luke Skywalker utan Darth Vader. Han blommar ut först i *Rymdimperiet slår tillbaka*, där vi kommer honom närmare inpå livet. Scenen där han sitter och mediterar (eller är han så att säga inlämnad på service?) med hjälmen avtagen visar tydligt att även regissören har identifierat publikens trängtan. Vader är reaktionär – lag och ord- >>

Thomas Engström är
journalist och författare.

”

Besattheten
av konflikter är
just Hollywoods
sämsta egenskap.

ning ska till varje pris återupprättas i galaxen – och därmed i vår postupplysningsepok en sann upprorsman. Han kämpar mot den egna militärledningens inkompetens med samma raseri som han slutligen vänder mot sin kejsares riktningsslösa ondskas. En annan minnesvärd karaktär i George Lucas skapelse är Han Solo, smugglaren som till en början bara bryr sig om pengar men som efterhand kommer till insikt om att Imperiets totalitära anspråk hotar också honom själv och hans frihetsbehov. *Stjärnornas krig* framhålls som klassisk gott mot ont-underhållning, men det är de bångstyriga ensamvargarna som laddar kalaset med verkliga inre konflikter.

I *Sagan om ringen* fyller Gondors sändebud Boromir denna funktion. Det är han som med förtvivlad envishet – man kommer att tänka på Judas protester mot Jesu pacifism – frestas att se härskarringen som mänsklighetens mirakelvapen i kampen mot Mordor; det är han som får rymma människans hela register av ädelmod och rasande dumhet inom en och samma utmatade kropp.

I och med Boromirs frånfälle slocknar också något av trilogins mänsklighet i stort. Skurkarnas repliker inskränker sig till avgrundsval om att alla ska dödas och krossas och lemlästas. Ett fint utmejslat undantag är den förslagne rådgivaren Ormtungas monolog då han trakasserar Éowyn av Rohan. Man känner att denne usling trots allt är förmögen till en viss kärlek, till en besatthet vars realitet inte förtas av sitt upphov i aldrig så smutsiga feberfantasier.

De sämsta birollerna är tyvärr inte sällan kvinnornas – åtminstone när de, som så ofta sker i på film och tv, ska utgöra ännu en av hjälten konfliktytor. Besattheten av just konflikter är Hollywoods sämsta egenskap. Det finns inte en bok om hur man skriver filmmanus som inte tjuvar till leda om detta, och det tycks bringa en viss panik bland författarna. Det är för lite konflikt, det är för lite konflikt... men vänta nu, kan han inte ha en hustru som ogillar att han jobbar så hårt? Som helst vill se honom sitta fastkedjad vid ett tryggt skrivbord istället för att jaga skurkar om nätterna?

En delförklaring till att *House of Cards* blivit så populärt kan mycket väl stavas Claire Underwood, huvudpersonens svalt plågade hustru. Det är uppfriskande för publiken att få följa ett par som faktiskt strävar åt någorlunda samma håll, precis som det brukar vara i verkligheten. När ett medium under tillräckligt lång tid har visat upp en förvrängd bild av verkligheten blir plötsligt det mindre dramatiska alternativet, den mindre konfliktfyllda varianten, alldeles högtintressant. Claire tycks i början av serien vara på väg att lämna Frank. Hon beger sig till en gammal älskare i New York och blir kvar där i dagar. Först när hennes och makens gemensamma maktprojekt tycks hotat tar hon sig samman och återvänder till hemmet. Denna otvetyglighet i deras äktenskap – är det deras yrkesmasker eller privata jag som svetsar dem samman? – gör att man aldrig vet hur de ska reagera på vare sig faror eller framgång. Uppenbarli-

gen har makarna Clintons relation spökat ordentligt i upphovsmännens fantasi.

Överlag är den amerikanska versionen av *House of Cards* jämfört med sin brittiska förlaga starkt präglad av magnetiska biroller. I den brittiska versionen överskuggar Francis Urquhart allt och alla i sitt kallhamrade rovdjursmajestät; i den amerikanska är tvärtom Frank Underwood tämligen trist. Man kommer inte ifrån misstanken att de amerikanska manusförfattarna i en blandning av lättja och bävan litar på att Kevin Spacey själv ska fylla rollen med innehåll. Men Spacey är ingen Ian Richardson och det amerikanska politiska systemet är inget Westminster. Vi får aldrig veta vad Underwood ser som sin mission, annat än att schackra och pressa sig till mer makt. Urquhart å sin sida är en konservativ urkraft, övertygad om att han ensam ska frälsa det brittiska väldet och pulvrисera dess fiender.

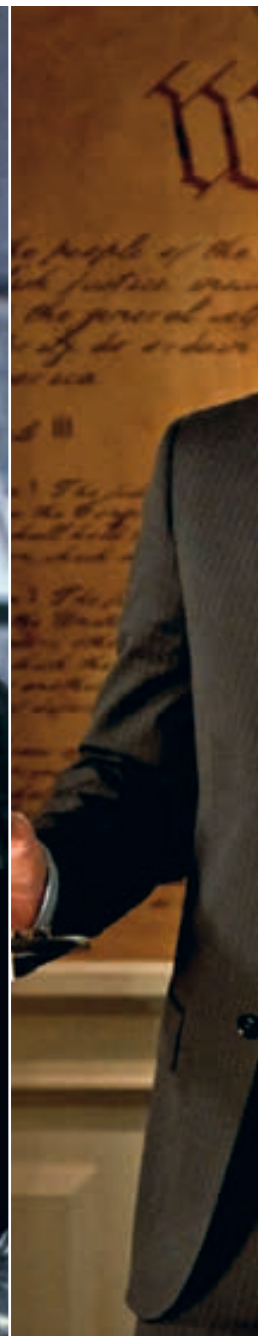
I nutida tv-produktioner finns hela koppel av manusförfattare, där några (de yngsta) får ansvar för vissa sidospår och för hanterandet av biroller. Nykomlingarna gör givetvis allt för att visa upp sitt register. Detta är deras stora chans i karriären och de ser till att göra avtryck med besked. I *Difficult Men*, Brett Martins underbara bok om tv-revolutionen från och med 1990-talet, beskrivs till exempel hur Matthew Weiner tog steget från att vara en i arbetslaget på *Sopranos* till att skapa sig en egen serie med *Mad Men*. Några av dem som där haft ansvar för birollerna kommer garanterat snart att gå vidare till egna projekt.

Detta är sinnebilderna av en långsamt verkande, fungerande meritokratisk ordning – om man bortser från de eviga primadonna-fasonerna, fyllegrälen och förtalskampanjerna. Varje år när Emmy-galan närmar sig och nomineringarna tillkännages utbryter svåra konflikter. Var det egentligen den eller den som skrev det hyllade avsnittet, eller var det bara tänkt så i planeringen? Bråken om dylikt mellan *Sopranos* skapare David Chase och hans protegé Matthew Weiner lär ha antagit episka proportioner.

Även de fiktiva personerna, inte bara deras upphovsmän, kan göra sådana klassresor. Den oemotståndligt sliskadvokaten Saul från *Breaking Bad* har numera sin egen tv-serie. Och ibland sker omkastningen av bi- och huvudroll redan från början. Var det Dostojevskij som uppfann greppet i *Brott och straff*, som har en rånmördare i huvudrollen, eller kanske Shakespeare med tyrannporträttet *Rickard III*? Redan hos Euripides hittar vi barnamörderskan Medea.

Biroller har alltså fått inta högsätet förr, men aldrig så ofta som i vår tid. Huvudpersonen i *Breaking Bad* tillverkar och säljer tung narkotika, en utgångspunkt som hade varit otänkbar för tjugo år sedan, då serien istället skulle ha handlat om en polis som jagat vederbörande. (Knarkspanaren Hank, huvudpersonens sväger, är här bara en exotisk biroll.) Seriemördardramat *Dexter* är ännu ett exempel på att man helt enkelt hoppat över den klassiska hjälten och låtit en typisk bifigur axla huvudrollen. Dessa båda seriers enorma framgångar måste förklaras med tittarnas voyeurism i

>>

förhållande till skuggvärldar och eländeshjältar, och fler liknande dramer kommer säkert att tillverkas. Varför ska publiken behöva nöja sig med att bara få spridda inblickar i misärens glåmiga glamourlandskap när de kan få tillgång oavbrutet?

På grund av denna pornografisering av perspektivet håller det gamla systemet på att luckras upp. Vem är huvudperson i *Game of Thrones*? Ingen. Alla är biroller. Kanske är det därför serien emellanåt kan upplevas börja om med varje scenbyte, likt en evighetslång novellsamling. En annan storslagen HBO-produktion, västerndramat *Deadwood*, gynnas eller lider av bristen på en entydig huvudperson. Al Swearengen, som i första säsongen är seriens självklara skurk, glider så småningom i kraft av skådespelarens fullkomliga dominans över i att bli dess någorlunda hjälte.

Romanförfattarna har inte varit immuna mot

denna utveckling. I Jonathan Franzens *Purity* är kvinnan med samma namn strängt taget huvudperson, men det är uppenbart att Franzen varit betydligt mer intresserad av bifiguren Andreas Wolf. Det är Wolfs öde från vaggan i Östberlin till graven i Sydamerika vi får följa med verklig intimitet; det är hans incestuösa relation till en grym moder som ger boken ett äkta och skrämmande allvar. I Donna Tartts *The Goldfinch* finns en berättarröst, men snart sagt varje annan människa i romanen har starkare lyskraft. Den sjavige och tanige ukrainsk-amerikanske smågangstern Boris skänker berättelsen såväl saltäta som rytm.

En stark biroll erbjuder inte bara lindring i form av skrattsalvor utan också ett varmt, koncentrerat allvar. Här är den pälsklädde skrälvarn, cynikern och knivmördaren Rogozjin

”

Vader är reaktionär – lag och ordning ska till varje pris återupprättas i galaxen – och därmed i vår postupplysnings-epok en sann upprorsman.

Ondsinta men populära: Claire Underwood, Darth Vader och Saul Goodman.

i Dostojevskijs *Idioten* kanske det yppersta exemplet. Scenen där han förevisar furst Mysjkin sin favoritmålning med den lidande Kristus tar andan ur en – särskilt vid en omläsning där man vet vad som sedan stundar. Utan Rogozjin vore romanen endimensionell, och inte bara för att han företräder ett annat *synsätt* än huvudpersonens: han företräder ett annat väsen. Det som driver honom framåt är inte att vara anständigt folks motsats utan att så hjärtligt som möjligt få dem att ifrågasätta sina egna bevekelsegrunder. Av andra må han betraktas som ett enda virrvarr av lägre impulser, men det är inte sina egna lustar han slår vakt om utan en allmän ärlighet i umgängeslivet.

När Rogozjin står där och betraktar Herrens plågor vet han vad han pratar om. Hans perspektiv må vara förvridet men det är äkta i sin köttiga nihilism, det är sant inom ramen för sitt eget svettiga system. Dostojevskij måste ha älskat honom och det innerligt.

Även för författaren är utsvarandet av biroller välbehövlig omväxling under projekt som tar åratals i anspråk. Berättar man i tredje person kan man alltid välja att skolka från huvudpersonen, och lägga en förmiddag eller tre på att utforska en ytligt sett mindre betydelsefull figur. Då kan det infinna sig en upprymdhet, en lätthet som gör att man skriver snabbare och rakare – och det utan att man ens måste ändra så mycket i efterhand.

En biroll kan börja som rena karikatyrerna. I mina egna böcker om frilansmördaren Ludwig Licht kom hans amerikanske uppdragsgivare GT till världen för att han behövdes rent intrigmässigt. Men så fort jag grubblade över vem han egentligen var, CIA:s fete, mustaschprydda stationschef i Berlin, insåg jag att han bar på ett stycke världshistoria. GT:s historia sammanfaller med berättelsen om det amerikaniserade Europa. Under kalla kriget låg hans arbetsplats på amerikanska ambassaden i Östberlin. Den stora ambassaden i västtyska huvudstaden Bonn flyttade sedan, efter murens fall, till det återförenade Berlin, varvid GT mycket väl kunde ha sugits upp i ett nytt maskineri. Istället såg han till att göra sig till herre över situationen och klättra till den lokala CIA-hierarkins högsta pinnhåll.

Allt detta var av omständigheterna givet; det följde på ett par enkla grundpremissor. Och en man som upplevt allt detta, som överlevt sådana omvälvningar och än så länge satt kvar på sin post, kunde helt enkelt inte vara en platt och fänig person. Han måste ha någonting visst.

Den av hans repliker som fått mig att skrattra mest – man upplever inte att man själv står för skämtet i sådana sammanhang – är när han, angående ett livsfarligt infiltrationsuppdrag bland amerikanska nazister, utbrister: ”Nu måste vi se till att få ekonomi i den här skiten.”

Och han menar varje stavelse. Det är så han har överlevt, genom att alltid ha ett öga på pengar och personalpolitik och palatsintriger. GT är precis den moderna människotyp som Evelyn Waugh förfas sig över i *Brideshead Revisited*: flexibel enbart under eldgivning, modig bara när det som står på spel är någonting ärevidrigt, ambitiös blott när alternativet är att halka ner i en avgrund.

Kapiteln som avhandlar Ludwig skriver jag om och skriver om intill förbannelse, tro- ligen för att de är så att säga taktiskt laddade och därför måste beskriva miljöer och skeenden med någorlunda precision. Det är fullkomligt avgörande för trovärdigheten och underhållningsvärdet i en thriller att läsaren ser världen framför sig så konkret som möjligt. Kapiteln om GT skriver däremot sig själva, det vill säga de skrivs av GT, och så länge han är nöjd behöver jag aldrig flytta på ett kommatecken.

Denna känsla av minskad tyngdkraft, denna semesterattityd, tror jag präglar många författares tacksamma förhållande till sina biroller. Någon annan är ”behind the wheel”, som Depeche Mode sjunger. Någon annan tar ansvaret och gör jobbet. Är det inbillning?

Ett annat märkligt fenomen är min tillförordnade CIA-chef Fran Bowden, som i tredje boken plötsligt får en väsentligt större roll än tidigare. Då det förr framgått att folk som träffar henne brukar darra av skräck blev det alldeles förtjusande att äntligen skriva scener ur hennes perspektiv. Det var som att kliva in i en stridsvagn. Och jag insåg snart att de övriga figurernas rädsla inför henne hade väckt mitt medlidande, eller snarare min vilja att trots allt förstå henne. Hon hade legat i långkok i mitt undermedvetna i fyra års tid och det var en befrielse att få ge henne ordentlig gestalt.

Verkligheten härmar konsten, ingen verklighet är mer konstgjord än den politiska och ingen scen är mer fullproppad med karaktärer än den konservativa högern. Här återfinns mycket riktigt en och annan fenomenal biroll. Dick Cheney och Donald Rumsfeld kommer för evigt att överskugga sin chef George W Bush, liksom Sarah Palin sin John McCain. Henry Kissinger har på samma sätt stulit rampljuset från Richard Nixon.

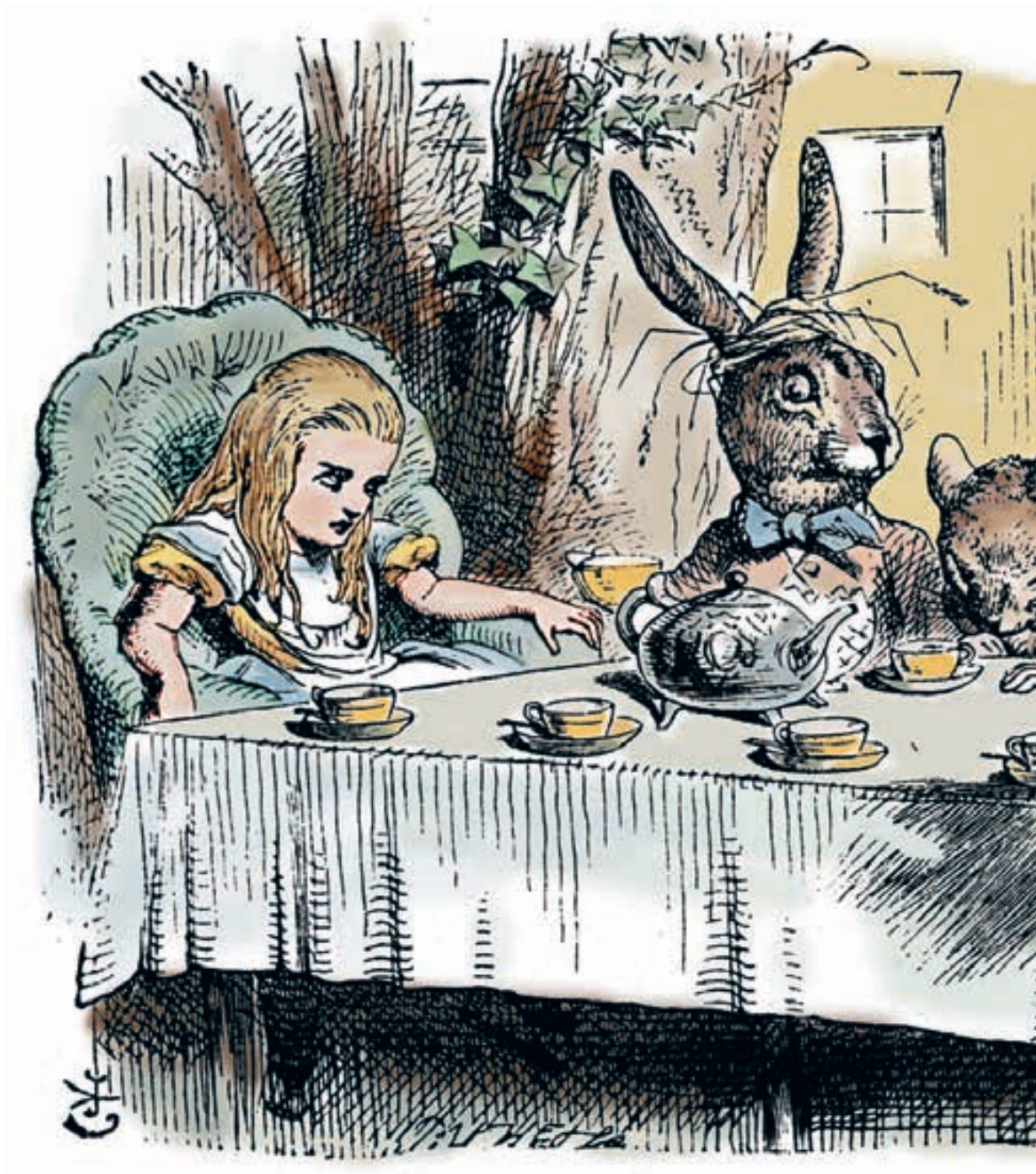
I Storbritannien är det nuförtiden samma visa. Både George Osborne och Boris Johnson är mer fascinerande än sin premiärminister. I Tyskland är det oftare Wolfgang Schäuble än Angela Merkel som uttrycker sig minnesvärt. I Sverige lystrar folk så fort de moderata företrädarna Maria Abrahamsson, Carl Bildt, Hanif Bali och Gunnar Hökmark uttalar sig, medan Anna Kinberg Batras plåtiga repliker helst borde sättas in i bekämpningen av sömnlöshet.

Kanske är det oundvikligt bland dagens sönderdresserade politiker att den som tar sig högst upp får offra mest av sin särprägel? Det är tråkigt, inte minst för det demokratiska engagemanget. En ledare utan andra egenskaper än sitt partiprogram är bara en affisch med månadslön. Den kanske syns, men hörs gör den inte; den har inga av de laster vi beundrar.

Det finns förstås en annan tänkbar förklaring till att vi vänder oss bort från centralgestalten. Tänk om vi är så vana vid att det är birollerna som står för reflektionsdjup och sanningssägande att vi faktiskt hellre lyssnar på dem än på huvudpersonen? I så fall har konsten påverkat vår tillitsprocess och gjort oss om inte klokare så åtminstone mer krävande. Det ska, som lord Vader brukar säga, inte underskattas. ✿

Av Carl-Johan
Malmberg

2

Allt började med Alice

Lewis Carrolls författarskap är långtifrån begränsat till barn. Med sina ordlekar och språkliga referenser ansluter det sig till en stor engelsk litterär tradition.

Carl-Johan Malmberg
är författare och kritiker.

FOTO: THE PRINT COLLECTOR/HERITAGE/TT

Den första bok jag läste på engelska var en Puffinpocket (Penguin för barn) med Lewis Carrolls *"Alice in Wonderland"* och *"Through the Looking Glass"*. Jag var 13 år, boken var inköpt dagen innan på Oxford Street i London och jag började läsa den på ett hotellrum i Manchester. Jag hade i årtal sett mina föräldrar försjunkna i engelska böcker, mest romaner och deckare, och känslan av att också jag nu, med min skolengelska, faktiskt kunde förstå texten var helt och hållet hisnande: som att plötsligt kunna simma eller cykla, från ett ögonblick till ett annat gick det bara.

Minnet av det är nu, ett drygt halvsekel senare glasklart, som man minns vissa händelser egentligen skapade i efterhand: inte till sitt innehåll – det skedde just så som jag berättat – utan till sin

betydelse. Hade jag inte där och då börjat läsa Alice-böckerna och känt lättheten och lusten i läsningen, ett slags svävande lycka, hade jag knappast ägnat så många dagar och nätter i mitt liv åt att läsa romaner, biografier och dikter på engelska.

Vad gör vi av vår tid? Vilken aktivitet eller syssla är den vi mest ägnat oss åt? Äta? Sova? Vänta? Grubbla? Skriva? Tala? I mitt liv har mer tid gått åt till att läsa engelska böcker – också en hel del fackböcker i mina verksamheter som författare och lärare – än till något annat. Och allt började med Alice.

Vad fångade mig? Och vad är det unika i Carrolls böcker? Och varför, helt oberoende av att *Alice in Wonderland* i år fyller 150 år, bör vi inte vara utan dem? I sin nyutkomna *The Story of Alice* visar Robert Douglas-Fairhurst med brittiskt avspänd lärdom hur barnböckerna Oxfordläraren Charles Dodgson skrev under pseudonymen Lewis Carroll växte fram. Båttutflykten den där julidagen 1862 då sagan föddes som Charles muntliga improvisation för att roa systrarna Liddell. Den livslånga besattheten av små flickor: de skulle högst vara 7 år och han låter Humpty Dumpty i *Through the Looking Glass* (1872) säga till Alice när hon berättar att hon är 7 1/2, "Leave off at seven".

Carroll var också en fotografisk pionjär; med sina bilder fryser han Alice och åtskilliga andra flickor i den ideala åldern. Douglas-Fairhurst reder ut så långt det nog går vad han egentligen gjorde med flickorna, och hur viktorianerna såg på barn domen, som en oskuldens tid var den en uppfinning av dem. Douglas-Fairhurst försöker förstå hur Carrolls känsloliv var beskaffat och ägnar mycket utrymme åt att visa hur han använder händelser i sitt eget liv i sina böcker.

Men som alla unika konstskapelser går Aliceböckerna inte att förklara med sin upphovsmans biografi. Steget från Charles Dodgsons liv till hans fyra märkliga Lewis Carroll-böcker – vi får räkna den långa episka dikten *"The Hunting of the Snark"* (1876) och den krångliga sagan *"Sylvia and Bruno"* (1887) dit – kan bara beskrivas med en bild från just *"Snarkjakten"*: kartan som i sin fulländning bara visar ett vitt fält med en ram omkring: "a perfect and absolute blank". Böckerna är ett universum som styrs av sina egna lagar.

Det som fångade mig i Aliceböckerna som 13-åring var inte Alicefiguren – de flickor jag intresserade mig för vad jämnåriga med mig eller äldre – utan två helt andra företeelser: ordlekarna och dikterna. Den beskäftiga, modiga och envisa Alice, berättelsen om hennes resor i Underlandet och i Spegellandet, och alla de excentriska figurerna hon möter – Dickens hade lagt grunden för den viktoriańska romanens alla excentriker – är förstås förutsättningen för Carrolls språkliga ekvilibrist och manierism, om jag så får sammanfatta vad det är han gör. Det var Carrolls engelska, den jag plötsligt upptäckte att jag kunde läsa, som verkligen fick mig på kroken. Vad som öppnade sig för mig var engelskans enastående möjligheter att leka med ord och dikt. Jag är där fortfarande; jag njuter lika mycket som då av den Vita Kungens svar till Alice när hon ser

”

Alice-böckerna – liksom William Blakes hymn om England som ett nytt Jerusalem – har kunnat användas på många vis, både som försvar för tradition och som kritik av tradition.

»

”

För några år sedan upptäckte jag ytterligare en koppling mellan Carroll och Wilde, rätt förtäckt och öppen för omtolkning.

ingen på vägen: ”I only wish I had such eyes,” the King remarked in a fretful tone. ”To be able to see Nobody! And at that distance too!” Eller den Galne Hattmakaren som förebrår Alice för att hon kommit på kant med Tiden, en *han* för Hattmakaren – Alice säger kaxigt att hon lärt sig slå takten på musiklektionerna, *beat time*: ”Ah! That accounts for it,” said the Hatter. ”He won’t stand beating. Now, if you only kept on good terms with him, he’d do almost anything you liked with the clock.”

Tanken att inte komma på kant med Tiden har följt mig sedan dess och lär följa mig tills jag dör. Jag tänkte på den när jag nyligen såg om Francis Coppolas film *Rumble Fish* där Tom Waits maniska tidsmonolog är som hämtad ur Alice-böckerna. Och Coppolas bildspråk löper amok som Tennysons oumbärliga illustrationer till dem. Tiden är *Impenetrability*, ogenomtränglighet, med Humpty Dumpty’s ord för helt andra saker (egentligen för allt som existerar) när han i en obetalbar drift med diktanalys undervisar Alice i innebörderna hos poemet ”Jabberwocky”.

ett par år efter min första Alice-läsning hade jag börjat läsa nyutkommen svensk poesi. Jag fick fatt i Öyvind Fahlströms konkretistiska och humoristiska *Bord Dikter 1952–55*, utgiven på Bonniers av, skulle jag tippa, Åke Runnquist som samma år hade översatt *Alice i Underlandet* med Tove Janssons illustrationer (mer Mumin än Alice). I sin efterskrift, ett helt estetiskt program, skriver Fahlström: ”den konkret arbetande diktaren /är/ släkt med alla tiders formalister och språknådare, grekerna, Rabelais, Gertrude Stein, Schwitters, Artaud och många fler. Och som vördade portalfigurer ser han upp mot inte bara Uggla i *Nalle Puh* utan också Carrolls Humpty Dumpty som betraktar varje fråga som en gåta och diktarar *ogenomträngliga* betydelser åt orden.”

Fahlströms ord är för mig fortfarande den bästa litteraturhistoriska inplaceringen av Carrolls Alice-böcker. Möjligen kompletterat med Ernst Robert Curtius kapitel om formell manierism i *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Curtius skisserar en poetisk linje från den romerske poeten Ennius över barock figurdikt till Joyce *Finnegans Wake* – dikt och prosa som låter språket självt, såväl ordens ljudande som deras utseende, spela huvudrollen.

Carroll använder sig av många manieristiska knep, det mest utsökta är väl figurdikten ”Musens berättelse” (”the Mouse’s tale”) i *Alice i Underlandet*, den som börjar ”Fury said to a Mouse” och handlar om hur Musen alltmer förintas av det grymma brittiska rättsmaskineriet. Dikten-berättelsen är formad som musens egen svans, *tail*, med fem böjar som liksom Musen själv blir allt mindre. Den är ett genuint vanitas-embelm om det som försvinner – ett grundtema i Alice-böckerna liksom det som plötsligt och obehagligt växer – och följdriktigt slutar dikten med det minimalt typsatta ordet ”death”: slutet för alla våra berättelser liksom för vår kroppsliga utsträckning i Tiden.

Jag började sluka engelsk poesi efter min tidiga Alice-läsning. Eleanor Grahams förord till böckerna visade att dikterna i dem – ett slags nonsensdikter fast ordet inte gör rättvisa åt visdomarna i dem – är pastischer på olika engelska dikter och barnramsor, välbekanta för viktorianerna. Några av dikterna är vansinnesversioner av hyllade ballader och sånger som Tennysons ”Maud”. Det hallucinatoriska i dem och många av böckernas episoder – det som kom att locka surrealisterna på 1900-talet – är helt följdriktigt: Alice åter ju vid ett tillfälle en *magic mushroom*.

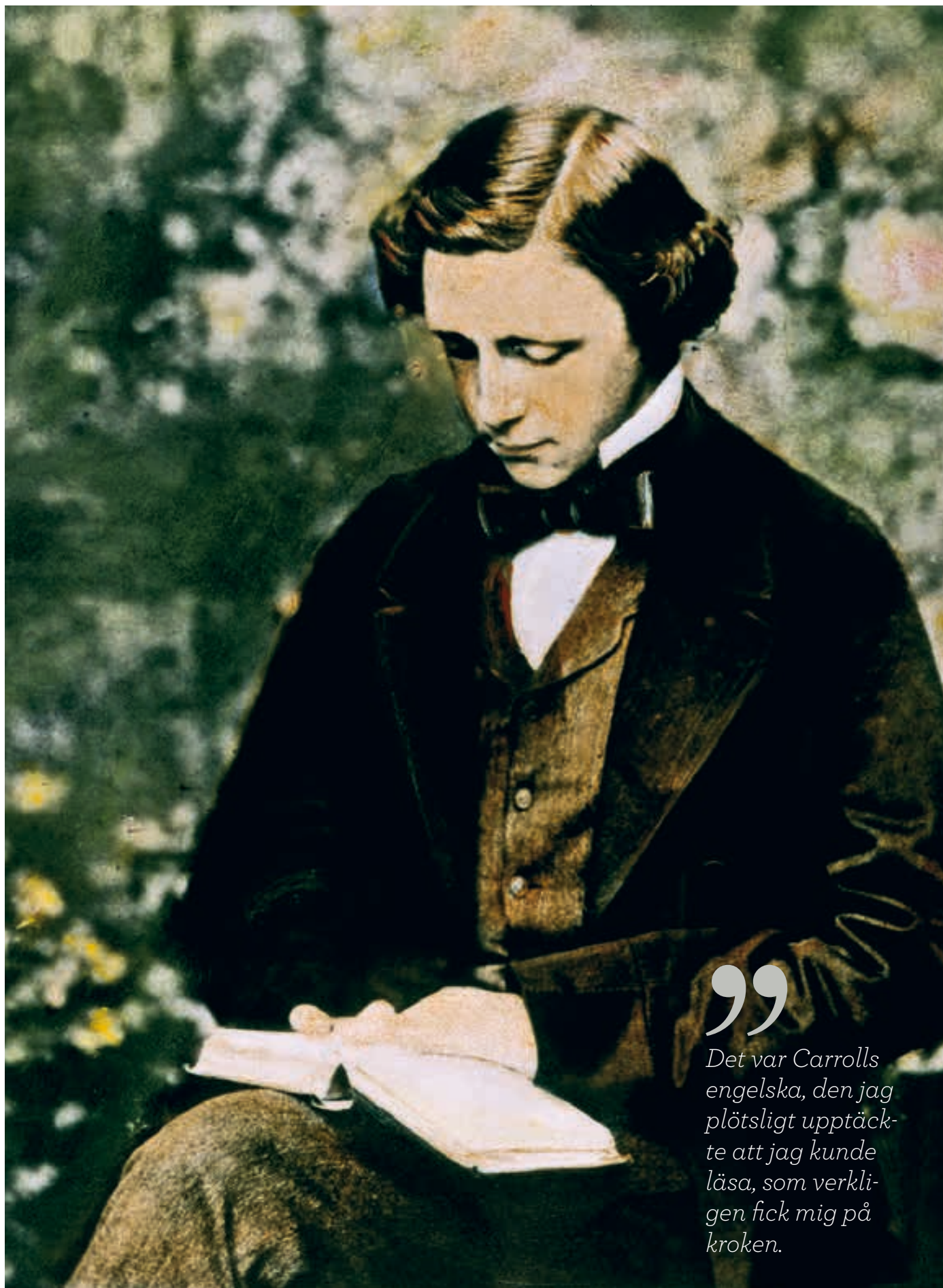
Särskilt fånglade mig den i särklass längsta dikten i böckerna, balladen ”The Walrus and the Carpenter”, ”Valrossen och Timmermannen”, som Tweedledee ”milt leende” reciterar för Alice; min favoritstrof lyder fortfarande:

”The time has come”, the Walrus said,
”To talk of many things:
Of shoes – and ships – and sealing wax –
Of cabbages – and kings –
And why the sea is boiling hot –
And whether pigs have wings.”

“I’m one that has spoken
to a King, I am; mayhap
you’ll never see such
another.”

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/TT

”

Det var Carrolls engelska, den jag plötsligt upptäckte att jag kunde läsa, som verkligen fick mig på kroken.

”

*Finns det någon
källa till språk-
spelen hos
Carroll är det just
hos Shakespeare.*

Som alla P G Wodehouse-läsare vet skulle orden ”pigs have wings” komma till användning som titel till en av hans Blandings Castle-berättelser, den om lord Ensworths stulna prissugga. Utan Carrolls absurdism – kanske ingen Wodehouse?

Här är det värt att gå till källorna. Versmättet till den schvungfulla dikten, sestiner med rimflätningen *abcbdb*, är hämtat från en numera bortglömd dikt av Thomas Hood: ”The Dream of Eugene Aram, the Murderer” (1829): en vindlande berättelse med ett Kain och Abel-tema som börjar i barnslig oskuld och slutar i vuxen skuld. I den idylliska inledningsstrofen anar man att det inte kommer att gå bra:

*’Twas in the prime of summer time,
An evening calm and cool,
And four-and-twenty happy boys
Came bounding out of school:
There were some that ran and some that leapt,
Like troutlets in a pool.*

De små öringarna hos Hood blir de små ostronen hos Carroll. Valrossen och Timmermannen, till synes så välvilliga men i själva verket så svekfulla, lockar upp de små ostronen på land för en trivsamt promenad på stranden. Bakom ryggarna på varandra (Kain och Abel-rivalitet) äter de upp det ena ostronet efter det andra så att det till slut inte finns några kvar. En dikt om själviskhet och svek och faran med alltför stor tillit. Och en dikt – liksom förlagan – om mord och mördare.

Versmättet och mördar temat skulle dyka upp på nytt, 26 år efter *Through the Looking Glass*: i Oscar Wildes sista betydande verk *The Ballad of Reading Gaol* från 1898. Där lyder den oftast citerade strofen:

*Yet each man kills the thing he loves,
By each let this be heard,
Some does it with a bitter look,
Some with a flattering word,
The coward does it with a kiss,
The brave man with a sword.*

Wilde hade förstås läst både Hoods och Carrolls känsloladdade mördarballader – fast hur han närmare tänkte när han valde versform vet jag inte – det kan ha haft något med gångrytmen i hans promenader på fängelsegården att göra.

För några år sedan upptäckte jag ytterligare en koppling mellan Carroll och Wilde, rätt föräckt och öppen för omtolkning. 1890-talsavantgardets främsta litterära organ var tidskriften *The Yellow Book*. Där skrev aldrig Wilde själv, men den ansågs som hans språkrör: ett uttryck för dekadenterna, deras estetik och livsstil. Motståndarna till Wilde och till 90-talssymbolismen inom konsten överlag såg de gula böckerna som farligt hedonistiska, moraliskt korrupta, sjukligt dekadenta, förtäckt homosexuella – *entartete Kunst*.

I mitt exemplar av första numret av ”*The Yellow Book*” från 1894 och med Beardsleys erotiska bild på pärmen har någon på pärmens insida klistrat in

en smädesdikt mot tidskriften. Den är en parodi på några strofer från ”Jabberwocky”:

*’Twas rollog, and the minim potes
Did mime and mible in the cafe;
All phootly were the Philerotes,
And Daycay dongs outstrafe.*

*Beware the Yallerbock, my son!
The aims that rile, the art that racks,
Beware the Aub-Aub Bird, and shun
The stumious Beerbomax.*

*He took Excalibur in hand:
Long time the canxome foe he sought –
So rested he by Jonbul tree,
And stood awhile in thought.*
* * * *

*One, two! One, two! And through and through
Excalibur went snicker-snack!
He took its dead and bodless head
And went jucunding back.*

”

Men som alla unika konstskapelser går Alice-böckerna inte att förklara med sin upphovsmans biografi.

*And hast thou slain the Yallerbock?
Come to my arms, my squeamish boy.
Oh, brighteous peace! Purlieu! Purlice!
He jawbled in his joy.*

En fyndig pastisch, kan man tycka, men i själva verket djupt obehaglig. Det inklistrade klippet är märkt *May* 1895 med bläck – alltså just när Wilde dömts till två års straffarbete för *gross indecency*, lagens omskrivning för homosexualitet. Efter lite sökande på nätet hittar jag en uppgift att dikten skrevs av Mostyn Piggott under pseudonymen ”Testudo” och publicerades i maj 1895 i den populära Londontidningen *World*. Det som dikten direkt anspelar på är Aubrey Beardsley (Aub-Aub Bird) och Max Beerbohm (Berbomax) och deras stamställe Café Royal, men som jag läser den syftar den framför allt på Wilde. Jublet dikten slutar med – ”He jawbled in his joy” – är för att det sjuka konstförhållandet och dekadenta levernet *The Yellow Book* stod för nu hade dödats: huvudet Wilde hade genom fängelsedomens skilts från den monstruösa kroppen, tidskriften.

Alice-böckerna – liksom William Blakes hymn om England som ett nytt Jerusalem – har kunnat användas på många vis, både som försvar för tradition och som kritik av tradition. Men särskilt starka är de genom att de bevisar rikedom hos det engelska språket självt. När naziofficeren i den antinazistiska propagandafilmen *Pimpernel Smith* ska ge exempel på det idiotiska och outvecklade i den engelska ö-civilisationen citerar han – eller massakrerar – några rader från ”Jabberwocky”. Han säger dessutom till Smith (Leslie Howard) att man nu upptäckt att Shakespeare egentligen var tysk – och får till svar ”Men ni måste väl medge att den engelska översättningen är lysande?”

Finns det någon källa till språkspelen hos Carroll är det just hos Shakespeare: i *En midsommarnattsdröm*, i *Hamlet* och framför allt i *Kung Lear* där ju Lear säger till Gloucester: ”Look with thine ears” – se med dina öron. Det visa i det och möjligheterna som då öppnar sig – det är arvet från Lewis Carroll till oss. ✿

Gloucester och Lear i *Kung Lear*.

Av Henrik Nilsson

Krönikor för vår tid

Det latinamerikanska litterära reportaget har fått en renässans. Dagens skribenter rör sig obehindrat över nationsgränserna.

Allting började med
Gabriel García Márquez.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

3

I den karibiska delen av Colombia lärde jag för en tid sedan känna en ung journalist vid namn Alfredo Baldovino. Han skrev osignerade artiklar i skvalterpressen för brödfödan, men ägnade sig annars åt sin egentliga passion – reportagekonsten. I jakt på bra historier gav han sig ofta ut på resor till mindre samhällen längs kusten. Ibland gick intäkterna och utgifterna bara jämnt ut, men Baldovino menade att den sortens risktagande hör till en reportageförfattares villkor.

När jag berättade att jag intresserade mig för den litterära reportagekonstens historia och samtida uppsving i Latinamerika lovade han att skicka mig några av sina texter. De visade sig vara förvånansvärt välskrivna. En handlade om en harpunfiskare som börjat skriva äventyrsromaner och förvandlats till en lokal celebritet i sina fattiga hemtrakter. En annan skildrade damspelets roll i den

karibiska kulturen. Det som mest fångade min uppmärksamhet var emellertid ett reportage om *el pájaro suicida* – självmordsfågeln. Under en av sina resor hade Baldovino lagt märke till några döda fåglar som hängde med halsarna i grenklykorna på ett träd. Enligt lokalbefolkningen rörde det sig om ralltranor. Författaren undrade vem som kunde ligga bakom ett sådant makabert djurplågeri. "Det var inga människor som gjorde det", fick han veta. "Det var ralltranan själv."

I sitt reportage fördjupar Baldovino sig i mysteriet med den självdestruktiva fågelarten. Han träffar människor vid mangroveträskan som berättar att när den skoningslösa sommaren kommer – med brist på mat för både djur och människor – tar en del ralltranor livet av sig i ren desperation. Somliga han talar med är upprörda över fåglarnas ansvarslöshet, och menar att de borde söka lösningar på sina problem istället för att välja den enkla utvägen. En man visar dock större

Henrik Nilsson är författare och essäist.

”

Med ett näbbdjurs febrila rörelser lånar det litterära reportaget drag från olika genrer för att skapa något alldeles eget.

förståelse för beteendet: ”Vet du hur det känns att gå och lägga sig på kvällen med bara en kopp kaffe och en vetebulle i magen? Här vet vi det. Försök då sätta dig in i ralltranans situation, och fundera över vad du själv skulle ha gjort.”

Vid första anblicken framstår Alfredo Baldovinos reportage som en underhållande skröna – men detaljerna är skarpa och personteckningen gjord med känslig hand; även om fåglarnas död rimligen har en annan förklaring kommer en handfull människor och deras hårda villkor till liv i hans text. Kanske är det ingen tillfällighet att det karibiska Colombia är Baldovinos territorium; detta är klassisk mark för den litterära och berättande journalistiken i det spanskspråkiga Latinamerika. Här hade en av genrens främsta moderna utövare sitt ursprung – Gabriel García Márquez. En av Baldovinos återkommande uppdragsgivare visade sig vara dagstidningen

El Heraldo i Barranquilla, där den blivande Nobelpristagaren arbetade på 1950-talet.

Att den magiska realismens mest kände utövare var journalist i grunden – och att den journalistiska metoden var central också för hans roman – och novellkonst – har ofta förbisetts utanför Latinamerika. García Márquez dokumentära klassiker *Relato de un naufrago* (En skeppsbrutens berättelse) publicerades först som följetong i en Bogotátidning 1955 och kom många år senare ut i bokform. Symptomatiskt nog har detta fängslande reportage om en flottist som ramlar överbord och mirakulöst överlever tio dygn på en flotte i Karibiska havet, aldrig kommit i svensk översättning.

Det spanska ordet *crónica* har en saltstänkt historia. *Crónicas de Indias* betecknar de europeiska upptäckarnas redogörelser för expeditionerna över Atlanten, mötena med Nya världens geografi och folk – samt kolonialismens olika aspekter. Christofer Columbus, Bernal Díaz del Castillo och Bartolomé de Las Casas hör till de mer välkända gestalterna i denna tradition. I dagens Latinamerika används *crónica* däremot i betydelsen ”litterärt reportage” och bör alltså inte förväxlas med den sortens kortare, opinionsdrivna texter som vi i Sverige numera kallar krönikor.

Vissa menar att dagens latinamerikanska reportagekonst har sin upprinnelse i just de tidiga upptäcktsresornas personliga vittnesmål under 1500-talet. Den argentinske författaren och journalisten Martín Caparrós har i en essä hävdats att européernas berättelser uppstod i skillnaden mellan vad de förväntade sig att se och vad de verkligen såg; en förvirring som ju finns inskriven i själva begreppet *Crónicas de Indias*, som påminner om att de första expeditionerna trodde sig segla mot Indien. Enligt Caparrós utgör denna initiala chock och förvåning fortfarande grunden för dagens *cronistas* – och är besläktad med den överraskning en samtida reportageförfattare kan uppleva inför en ny plats och en ny berättelse.

De senaste åren har det talats om en ”boom” för den litterära journalistiken i Latinamerika, som bygger vidare de moderna föregångarnas arv från andra hälften av 1900-talet – där förutom García Márquez inflytelserika röster som mexikanen Carlos Monsiváis och argentinarerna Tomás Eloy Martínez kan nämnas; skribenter som i sin tur tog intryck av såväl europeisk som nordamerikansk reportagekonst. Klart är att den här delen av världen idag uppvisar en lång rad högklassiga utövare i genren – hit hör mexikanerna Juan Villoro och Alejandro Almazán, chilenerna Alejandro Zambra, peruanerna Julio Villanueva Chang och Gabriela Wiener, argentinarerna Leila Guerriero och Martín Caparrós – samt colombianerna Alberto Salcedo Ramos och Andrés Felipe Solano.

Avgörande för dagens vitalitet är att det finns en utvecklad litterär-journalistisk struktur för publicering och läsning som sträcker sig över nationsgränserna. Av stor betydelse har Gabriel García Márquez stiftelse för iberamerikansk journalistik (FNPI) i Cartagena varit – med

>>

dess nätverk av kurser, stipendier och priser som sträcker sig över hela kontinenten i syfte att stimulera det dubbla territorium där journalistik och litteratur möts. Ett territorium som nyligen uppmärksammas på ett globalt plan genom vitryska Svetlana Aleksijevitsj Nobelpris i litteratur.

En del reportageböcker når stora försäljningsframgångar, och därtill spelar tidskrifterna en viktig roll – liksom de gjorde under storhetstiden för *new journalism* i USA. Bland de publikationer som medvetet odlar det litterära reportaget i sina spalter finns *El Malpensante* och *SoHo* i Colombia, *Etiqueta negra* i Peru, *Anfibio* i Argentina samt *Gatopardo* och *Letras Libres* i Mexiko – den sistnämnda är för övrigt något av en latinamerikansk motsvarighet till *Axess*, om än mer litterärt inriktad. Vid mitt senaste besök i den colombianska staden Medellín plockade jag till mig en gratistidning på gatan. Eftersom jag vant mig vid det ihåliga språket och den klonade åsiktsjournalistiken i svenska gratistidningar som *Metro* och *City*, var mina förväntningar inte särskilt höga. Istället förbluffades jag över att finna ambitiösa bokrecensioner, nyskriven poesi – och litterära reportage.

Juan Villoro (född 1956) är en av dagens främsta prosaförfattare i Mexiko. Den kvicka ironi och intelligent humor som lyser upp hans noveller och romaner, kännetecknar också hans reportage – vare sig det nu handlar om den jordbävning han överlevde i Chile för några år sedan eller om fanatisk fotbollskultur i Buenos Aires. Han har dessutom skrivit tänkvärt om reportagekonsten i sig. I essän "La crónica, ornitorrinco de la prosa" (Det litterära reportaget, prosans näbbdjur) påminner han om genrens krassa aspekt; inte sällan är en *crónista* helt enkelt en roman- eller novellförfattare i behov av pengar.

I en minnesvärd formulering definierar Villoro därför reportaget som "litteratur under press", vilket förstås inte hindrar att det är en konstform i sin egen rätt. Med ett näbbdjurs febrila rörelser lånar det litterära reportaget drag från olika genrer för att skapa något alldeles eget – från romanen hämtas subjektiviteten och förmågan att skildra världen utifrån olika gestalters perspektiv, från novellen konsten att berätta en historia på litet utrymme, från intervjuformen dialogen, från nyhetsreportaget faktainsamlandet – och så vidare. Allt hänger på att upprätthålla balansen mellan dessa olika influenser så att inte någon tendens tar över, menar Villoro.

För den läsare som vill stifta bekantskap med dagens Latinamerika, bortom nyhetstelegammen och schablonerna, är dess litterära reportagekonst en utmärkt ingång. Här blir kontinenten synlig i all sin brokiga vitalitet – staden och landsbygden, storpolitiken och vardagslivet, det exceptionella och det alldagliga. I sina bästa stunder fungerar genren som ett slags lekfullhetens universitet: det handlar om att lyfta blicken från tangentbordet, lämna redaktionen – att utsätta sig, låta verkligheten smutsa ner spalterna. Istället för att skriva en saklig artikel om Bogotá, följer därför journalisten Fernando Quiroz efter en hemlös hund under en hel eftermiddag för att i dess irrande spår skild-

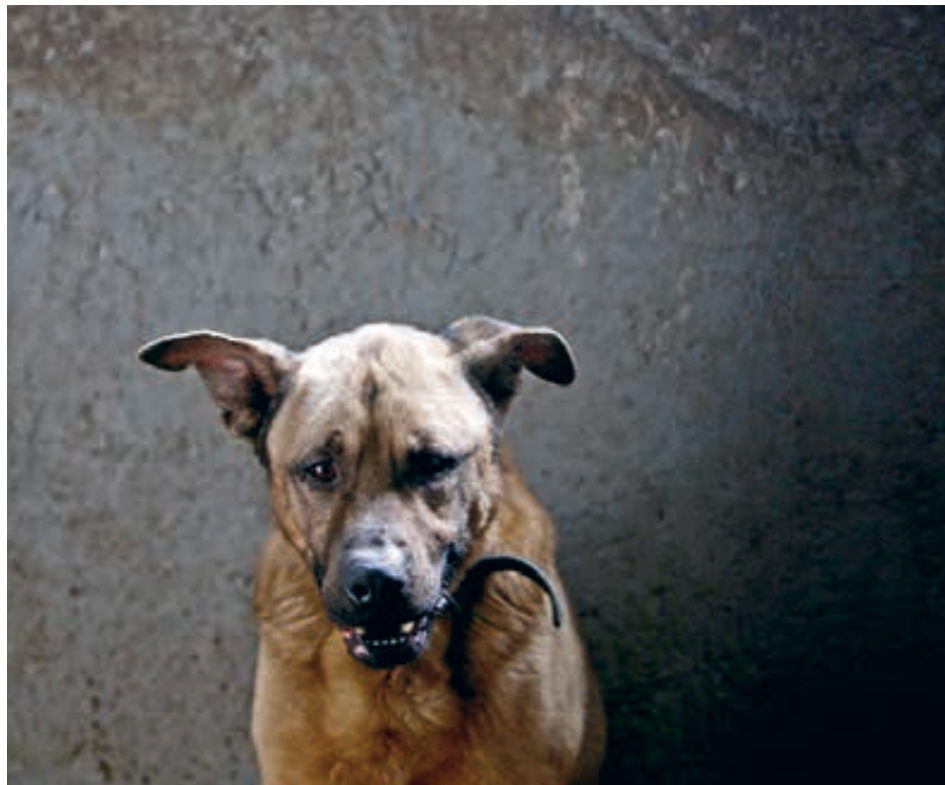
ra den colombianska huvudstaden. Istället för att skriva en allmänt hållen artikel om missbruket av syntetiska droger, tar författaren Jorge Franco själv en tablett för att se vad som händer.

På senare år lyser dessutom den politiskt programmatiska inställningen för det mesta med sin frånvaro. Ändå är spänningen mellan det ideologiska ärendet och den förut-sättningslösa undersökningen ett konstant drama. Den kan avläsas i ett land som Argentina, med dess ovanligt starka tradition av litterär journalistik. Martín Caparrós (född 1957) senaste reportagebok är den sexhundra sidor tjocka *El Hambre* (Hungern, 2015); en indignerad anklagelseakt mot mänsklighetens gemensamma misslyckande att komma till rätta med den globala svälten – och inleds på ett sjukhusrum i Niger för att sedan sträcka sig över flera olika världsdelar, ständigt pendlande mellan enskilda människoöden och ett övergripande politiskt panorama. Kollegan Leila Guerriero (född 1967) har istället gjort sig känd för sina inkännande men nedtonade reportageböcker – exempelvis om en självmordsvåg bland unga i en avkrok av Patagonien som ignorerades av de traditionella medierna. I en text har hon preciserat sin öppna hållning: "Om det finns något som min yrkesutövning har lärt mig, är det att en journalist ska akta sig mycket noga för att söka ett enda och lugnande svar på frågan varför."

Våldet är ett oundvikligt tema – arvet från militärdiktaturer och inbördeskrig, den pågående mardrömmen i Mexiko, gängstriderna i Centralamerika. Jämte det ekonomiska risktagande som Alfredo Baldovino talade om, finns på sina håll därför också ett fysiskt hot – inte

”

Eftersom mördarna spelade på trummor och säckpipor från stadens kulturhus under massakern, har invånarna i El Salado länge undvikit att lyssna på musik.

En hemlös hund avslöjar mer om världen än man anar.

FOTO: GLEB GARANICH/REUTERS/TT

minst för de skribenter som tar sig an narkotikavåldet och de dunkla banden mellan den organiserade brottsligheten och myndigheterna i Mexiko. Ofta kommer dock den litteräre reportageförfattaren till slagfältet efter att krutröken har lagt sig och nyhetsjournalisterna har packat ihop och åkt hem. En av de skribenter jag själv allra helst läser är Alberto Salcedo Ramos (född 1963) – och då är vi återigen på karibisk, colombiansk mark.

I ett skakande reportage publicerat i tidskriften *SoHo* reser han tillbaka till den lilla staden El Salado, där paramilitärer begick en omfattande massaker på civilbefolkningen år 2000 – man torterade, våldtog och lemlästade. På idrottsplatsen där det stora blodbadet ägde rum går åsnor fridfullt omkring och betar. Antalet invånare har minskat från drygt sextusen till mindre än niohundra. Salcedo möter de överlevande, skildrar vardagslivet som återuppstått, samtidigt som en lukt eller ett ljud när som helst kan väcka minnena av övergreppen och förödmjukelserna till liv. Eftersom mördarna spelade på trummor och säckpipor från stadens kulturhus under massakern, har invånarna i El Salado länge undvikit att lyssna på musik.

När jag läser Alberto Salcedo Ramos tänker jag att lyckad litterär reportagekonst kanske ytterst är en fråga om människosyn. Liksom inom roman- och novellkonsten kan det här vara förödande att betrakta och framställa en människa uteslutande som ett offer eller en hjälte, att reducera henne till ett ideologiskt verktyg eller representant för en viss identitet. Därför vänder sig Salcedos rapport från El Salado intressant nog inte bara mot massakerns förövare, utan också mot de journalister som tillsammans med den politiska makten cyniskt använde de överlevande för sina egna officiella syften – för att sedan lämna dem åt sina öden.

Den latinamerikanska reportagekonsten rymmer emellertid också sina egna fallgropar. Bland vissa skribenter finns en olycklig dragnings mot det spektakulära, udda och kittlande. Tendensen kommer ibland till uttryck i just *SoHo*, som i *Playboys* tradition kombinerar bilder på nakenmodeller med kvalitetsjournalistik och som tidvis haft runt en miljon läsare i den här delen av världen. Tidskriftens redaktörer skickar med förkärlek ut sina skribenter på långa, wallraffande uppdrag – vilket bland annat resulterat i ambitiösa reportage om att leva ett halvår på minimilönen i Medellín eller att överleva hundra timmar på en soptipp i Bogotá. Men här publiceras också regelbundet effektsökerier om den tjockaste kvinnan i Colombia, ett besök på en swingerklubb eller den personliga rapporten från en hemorrojddoperation; reportage som lockar med sina iögonfallande ämnesval snarare än genom sin formuleringskonst.

Den stora utmaningen ligger istället i att skildra vardagens Latinamerika och dess anonyma människöden – vilket kan vara nog så uppteendeväckande. Det fullödiga reportaget är fiende till både *freak shows* och kampanjjournalistik. Det problematiserar nyhetsbegreppet, och får oss att se det överraskande i det välkända, det oupptäckta i det närliggande. Men sådant kräver tid och omsorg,

Juan Villoro sätter litteraturen under press.

FOTO: GRAZIANO ARICI/IBL BILDBYRÅ

och därför är den litteräre reportageförfattaren själva motsatsen till våra dagars journalistiska *day traders*, som skannar av Twitterflöden och kvickt paketerar om händelser till åsikter.

I Sverige har litteraturen och journalistiken på senare år snarast glidit längre ifrån varandra – och när författare trots allt medverkar i journalistiska sammanhang glömmar de tyvärr oftast bort sin bakgrund, istället för dröja kvar i spänningsfältet där de båda världarna möts. Den litterära journalistiken är en fråga om genremässig olydnad. Det handlar om att smugla in ett oväntat adjektiv. Det handlar om att fästa blicken vid detaljerna. Det handlar om det oväntade, det förbisedda – ibland det obekväma. Det handlar om att tillföra nytt syre i språket och föreställningsförmågan. Sådant kanske inte längre räddar några dagstidningar eller medieföretag. Men det kan vitalisera journalistiken som sådan – vilket är nog så viktigt. ✨

”

Den litterära journalistiken är en fråga om genremässig olydnad. Det handlar om att smugla in ett oväntat adjektiv.

Vi har en koalitionsregering utan gemensamma vallöften.
Frågan är hur den ska utvärderas.

Räddade av liknöjdheten

Linus Adolphson

En av flera statsvetenskapliga definitioner av vallöften är ”testbara åtaganden om framtida agerande eller utfall”. Ett parti har lovat att göra något, allra helst före utgången av en viss tidsperiod.

Det kan finnas helt olika syn på vad ett vallöfte är. Är det förslaget i sig, eller själva målet med och syftet bakom förslaget? Är det vad *partiet* har lovat eller även enskilda partiföreträdare? Är det vad väljare tycker *borde* ha lovats? Är det bara sådant som nämns i valmanifest eller även besked som endast ges i till exempel ett tal, en intervju eller en debatt? Man kan också särskilja mellan det som har lovats inför och under mandatperioden. Bådadera kan så klart utvärderas i slutet av mandatperioden, men endast det förstnämnda förtjänar att kallas för just vallöfte.

VALLÖFTESFORSKARE INRIKTAR sig på det som uttryckligen har lovats, och helst i valmanifest. I medierapporteringen omvandlas dock ibland det som politiker säger till ”löfte”. Ett sådant exempel är när socialförsäkringsminister Annika Strandhälls (S) ord ”det handlar om en djupare analys, att skaffa ett bättre underlag för vidare diskussioner” på SvD Näringslivs framsida den 6 maj blev till ”Ministern lovar jämställda pensioner”. Ett annat är när Dagens Industri den 30 maj satte rubriken ”Löfvens nya löfte: 10 000 jobb” om förslaget att i offentliga upphandlingar ställa krav på att långtidsarbetslösa ska anställas. Att väljare kan anse att mer än löftena i valmanifestet har utlovats, är därför kanske inte så konstigt.

Vi har idag en flerpartiregering som inte har gått till val på ett gemensamt valmanifest. Det har inte hänt sedan mandatperio-

den 1991–1994, då Moderaterna och Folkpartiet gick till val på ett gemensamt program och sedan bildade regering där även Centerpartiet och Kristdemokraterna ingick.

Om nästa val hålls 2018 kommer det alltså att ha varit 24 år sedan en regering utan gemensamma vallöften utvärderades. Situationen kommer ändå inte att vara helt jämförbar med den i valet 1994. Då var det två av fyra regeringspartier med gemensamma vallöften att utvärdera. I nästa val kommer det att vara *noll* av två.

Hur ska väljarna i nästa val utvärdera sittande regering, vars båda partier saknar gemensamma vallöften? De kan och kommer att utvärdera var för sig, som *partier*. Det kommer att göras av medier och statsvetare vilka granskar respektive partis valmanifest. Det kommer också att göras av väljarna i den meningen att de röstar på partier och inget annat.

PARTIERNA KAN VAR FÖR SIG, på frågor om varför de inte har hållit ett vallöfte, hänvisa till att de inte är ensamma i regeringen, varför de inte alltid kan få som de vill. Så har till exempel finansminister Magdalena Andersson gjort (*Helsingborgs Dagblad* 26/5) om bensinskattehöjningen: ”[S]å är det i en koalitionsregering. Man får kompromissa.”

En slutsats som dras i statsvetenskaplig forskning är att de regeringsformer som har högst löftesuppfyllandegrad är enpartiregeringar (även i minoritet) och koalitionsregeringar som enas om ett valmanifest före valet. Sannolikheten att ett löfte uppfylls tycks bli högre om mer än ett parti har avgett löftet. Så om den nuvarande regeringens partier misslyckas med många av sina respektive vallöften, är det varken oväntat eller oförståeligt.

Men hur ska *regeringen* – inte bara dess

”

Sannolikheten att ett löfte uppfylls tycks bli högre om mer än ett parti har avgett löftet.

Men kan deras löften testas?

FOTO: FERNVALL LOTTE / AFTONBLADET / IBL BILDBYRÅ

partier var för sig – utvärderas? Eftersom det var länge sedan vi hade en situation med koalitionsregering utan gemensamma vallöften att utvärdera, är det angeläget att i god tid före nästa val diskutera detta.

I en mening kan regeringens vallöftesuppfyllande inte utvärderas alls, eftersom dess två partier inte har lovat något överhuvudtaget före valet i något gemensamt valmanifest. Man skulle kunna sammanställa de förslag som återfinns i båda de två regeringspartiernas *respektive* valmanifest och se dem som gemensamma vallöften. Men det skulle bli en godtycklig sammanställning. Istället skulle man kunna göra en sammanställning över hur stor andel löften som har uppfyllts i Socialdemokraternas respektive Miljöpartiets valmanifest, för att där efter räkna fram ett genomsnitt och vikta efter de båda partiernas respektive storlek, eftersom det är ett rimligt antagande att ett större parti får igenom mer i förhandlingar.

I VILKEN MÅN Socialdemokraterna och Miljöpartiet kommer att leva upp till sina vallöften är upp till var och en att bedöma och om procentandelen kommer att vara högre eller lägre än de senaste decenniernas regeringar. Man bör dock inte bara utgå ifrån hur statistiken ser ut historiskt, det vill säga vilken procentandel som tidigare liknande (minoritetsregering utan gemensamma vallöften) regeringar har uppnått, utan man bör även ta hänsyn till hur själva löfterna är formulerade. Låt oss se på några exempel i Socialdemokraternas valmanifest.

Partiet säger att det ska ”åtgärda tågkaoset” och skriver: ”Vi vill öka anslagen till

underhåll och påskynda utbyggnaden av järnvägen. Underhållet av de svenska järnvägarna ska förstärkas.” Här blir det ju avgörande om man räknar ”åtgärda tågkaoset” som ett vallöfte och om det räcker med att öka anslagen för att löftet ska anses uppfyllt. Det ansågs i vilket fall räcka när partiet självt inför sin kongress i våras presenterade en lista (*Vallöften för mandatperioden, 27/5-15*) med en egen uppföljning av vissa – men alltså inte alla – av vallöfterna. Man kallar ”Åtgärda tågkaoset” som vallöfte och prickar av som ”Åtgärdat/förslag ligger i budget/på riksdagens bord”, med motiveringen att järnvägsunderhållet ökas 2016–2018. Det är inte helt säkert att väljarna därmed anser att ”tågkaoset” är ”åtgärdat”.

Till de löften som återfinns i valmanifestet, men som inte inkluderades i uppföljningen, hör ”klara de svenska miljömålen” (de 16 miljömål som har satts upp av Sveriges riksdag och som ska nås 2020). Dessa mål är ofta allmänt hållna (”Frisk luft”, ”Giftfri miljö”, ”Myllrande våtmarker”, ”Storlagen fjällmiljö” etcetera) och enligt den senaste bedömningen kommer två av målen att nås 2020. Den enda åtgärd som Socialdemokraterna nämmer i sitt valmanifest under rubriken ”Klara de svenska miljömålen” är en miljömålsmiljard för att stärka det lokala engagemanget. Frågan är om löftet att ”klara de svenska miljömålen” ska anses uppfyllt i och med denna investeringsmiljard.

VARI SJÄLVA LÖFTENA BESTÅR är alltså avgörande för utvärderingen i slutet av mandatperioden. Men om inte Socialdemokraternas löfte var att faktiskt åtgärda tågkaoset”

och klara miljömålen (eller för den delen att trygga energiförsörjningen och att skapa en jämlik skola) hade de ju inte behövt formulera sig så. Man får anta att de menar vad de skriver. Det kan i vilket fall bli svårt att övertyga väljarna om motsatsen, inte minst om man vill att väljarna ska ge ett bra betyg i sin bakåtblickande utvärdering.

Så vi har en koalitionsregering i minoritet och utan gemensamt valmanifest, och vissa oklarheter om vad som egentligen har utlovats i åtminstone Socialdemokraternas valmanifest och om hur testbara löfterna är. Till det ska vi lägga att väljare utöver valmanifesten räknar med andra besked (som till exempel beskeden om rot och bensinskatt vilka inte nämns alls i Socialdemokraternas valmanifest), och sådant som väljarna själva anser borde ha utlovats. Men regeringens partierna kommer i alla fall att kunna säga att folk inte ska förvänta sig så mycket och hänvisa till att betydande kompromisser har varit ofrånkomliga eftersom de inte hade förhandlat före valet. Det – att inte ha förhandlat ihop sig före valet – kan därmed visa sig bli en säregen lösning på det problem med ”de stigande förväntningarnas missnöje” som Tage Erlander, dock i ett helt annat sammanhang, såg. Regeringens räddning kan alltså bli ”de låga förväntningarnas förnöjsamhet” eller åtminstone ”liknighet”.

Linus Adolphson är seniorkonsult på Kreab. Han var fram till valet 2014 planeringschef hos Fredrik Reinfeldt i Statsrådsberedningen och dessförinnan politiskt sakkunnig hos Anders Borg på finansdepartementet.

TEMA

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

Det pågår många debatter i kulturella ämnen och om kulturens ställning, ja även om vad som egentligen är kultur. Men vad av allt detta är verkligt betydelsefullt? Vi skrev till tolv reflekterande skribenter med en lika enkel som svårbesvarad undran: "Vilken är vår tids stora kulturfråga?" Här är deras svar.

FOTO: STAFFAN LÖWSTEDT/SVD/TT

Våga väcka anstöt

Det har alltid varit konstens roll att provocera och väcka anstöt. Hur ska vi kunna föra en debatt om etik och människovärde om kulturen skrubbas ren från allt anstötligt?

Av Josefin Holmström

Av de många pretendenterna till titeln vår tids stora kulturfråga hänger en särskilt tung över oss, som en kvävande våt filt. Jag tänker på lättkränktheten, den kultur av förnärmelse som blivit alltmer utbredd under de senaste åren. Den tar sig uttryck i en överdriven avsky för avvikande åsikter, i Sovjetliknande krav på historieförfälskning, i en enveten vilja att censurera material som kan tänkas vara stötande. Lättkränktheten hotar all fri tanke och krymper oss så att vi bara orkar tänka i stereotyper istället för att debattera och nyansera.

Den omöjliggör bildning genom att skyla obehagliga historiska förlopp bakom så kallade "trigger warnings" och gör det svårt att belysa faktiska problem då dessa direkt klassas som rasistiska, homofobiska, islamofobiska, klassofobiska, eller antifeministiska. Inte så konstigt kanske: våra hjärnor är rent psykologiskt programmerade att tänka i stereotyper. Det är så vi klassificerar information. Men vi kan inte, får inte ge efter för sådana biologiska impulser och genast kalla meningsmotståndare för nazister, fascister eller föräddare, så som har skett i den senaste tidens hetsiga debattklimat.

Lättkränktheten är direkt kulturfientlig. Det har alltid varit konstens roll att provocera och väcka anstöt. Det har alltid varit det demokratiska samhällets signum att tillåta sådana provokationer, såväl på konstmuseet som på ledarplats i morgontidningen. Tittar man på Miljöpartiets nyutkomna kulturpolitiska idéprogram får man en god idé om vad eftergifter för förnärmelsemobben skulle göra för kulturen. Här framställs kultur som "del i en grundläggande omställning av samhället" där obehagliga åsikter ska tvättas bort. Kultursektorn ska utbildas i intersektionalitet och postkolonialism. Kulturarvet ska granskas kritiskt, liksom med förväntan om att det kommer att vara förtryckande.

För kultur är inte bara kultur, utan "främst maktodelning". Vilka konsekvenser kommer det att få för vilken typ av kultur som anses äga "kvalitet" nog att göra sig förtjänt av statliga bidrag? Blir det bara de snäva uttrycksformer som passar in i en miljöpartists uppskrivade världsbild? När allting i samhället kodas enligt föreställningar om förtryckande (ofta patriarkala) strukturer går det liksom inte att undvika att känna sig kränkt.

Formera alternativ

I den postdigitala tiden förtunnas den gemensamma offentligheten alltmer. Utmaningen för kulturen är att skapa och förvalta värden så att vi bättre klarar av de samhälleliga förändringarna.

Av Gunilla Kindstrand

Kultur är ett snårigt ord. Det kan omfatta allt – eller inget. Den bästa definition jag träffat på, hittills, kommer från urbanhistorikern Håkan Forsell. Han ser "kultur" som ett övergripande begrepp som har mycket gemensamt med den lika vida termen "ekonomi". Bägge handlar om värden som skapas och förvaltas av oss gemensamt. Bägge måste värdas och ges rätt förutsättningar för att kunna utvecklas. Bägge kan på så vis bidra till att samhällssystemet står starkare och bättre rustat att klara av förändringar. Precis som ekonomin är alltså kulturen central för att vi ska begripa materiell och immateriell välfärd.

I Forsells tankefigur syftar kultur till att transferera värden mellan generationer, men också till att vårda våra olikheter. Kulturverksamhet handlar alltså inte om att göra oss så lika som möjligt, utan storheter som "erkännande" och "oberoende" är lika betydelsefulla som "tillhörighet", understryker han. Och inte minst: Genom kultur underhåller och utvecklar vi mellanmänniskliga system, och då framförallt språket.

Man kan lugnt säga att den postdigitala tiden utmanar det mesta som ryms i resonemanget. Att överföra värden och på allvar erkänna olikheter är en utmaning när personifierade informationsflöden blir till vars och ens ekokammare och spegelsal.

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

En anmärkningsvärd varningssignal från det gångna året är gymnasieläraren Sebastian Marquez von Hages insändare i SvD, där han beskrev den absurda situation som uppstod då han gick på arbetsintervju för ett stort gymnasium i centrala Stockholm. Där hade eleverna helt enkelt tagit över makten och börjat diktera vad som var och inte var acceptabelt i ett klassrum. De ville till exempel inte läsa texter som delade upp människor i män och kvinnor och använde pronomena "han" och "hon". Potentiellt stötande material skulle behäftas med

"Lättkränktheten vill att historien ska skrivas om, att böcker ska plockas bort från hyllorna eller åtminstone redigeras."

en "trigger warning", vilket torde göra alla historiestudier omöjliga eller åtminstone rejält begränsade. Den som vägrar försöka tänka sig in i ett annat århundrades föreställningsvärld kortsluter både sin fantasi och sin förståelseförmåga. Det är särskilt olyckligt när det gäller gymnasiestudenter, som borde vara på väg ut i ett liv av eget, fritt tänkande.

Lättkränktheten vill att historien ska skrivas om, att böcker ska plockas bort från hyllorna eller åtminstone redigeras. Men om historiska dokument (vilket ju även skönlitteratur faktiskt är) skrubbas rena från allt anstötligt, hur ska vi då kunna föra en debatt om etik, människovärde, värderingar i förändring? I mitt dagliga värv forskar jag på viktorsiansk litteratur och tidskriftskultur. Jag har ägnat mycket tid åt att studera det amerikanska inbördeskriget. I materialet finns mycket osmakligt och direkt rasistiskt, fruktansvärda berättelser om slaveri och mänskligt lidande. Men om detta strukits över med en stor svart penna hade det inte funnits något för forskare att studera. Akademien måste stå i sanningens tjänst, och sanningen om mänskligheten är inte alltid trevlig eller ens rumsren. Det oroväckande är att de som ropar på åsiktsensur faktiskt själva närmar sig fascismens eller kommunismens krav på total meningsenighet. Den som tycker annorlunda än partiet tystas ner eller, om detta inte är möjligt, fryses ut.

Josefin Holmström är författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge.

Kulturverksamhet har överlag svårt att berätta om sitt eget välfärdsvärde och måste dagligen låna in ekonomins termer för att rättfärdiga sig.

Digitaliseringen har många, små och stora, effekter. Skönlitteraturen, som är trädgården där språket växer och förädlas, lever under tuffa villkor. Den nervösa marknaden gör det allt svårare att urskilja litteraturen bland alla böcker. Konstarkritiken har fått en snävare plattform att verka på, inte enbart för att en pressad mediebransch ska spara pengar. Alla tillgängliga mätningar visar också att massmediepubliken i allt högre grad väljer bort det mer avancerade kritiska materialet, oavsett om det kommer på papper eller digitalt. Det som till nyss var kultursidornas själva stomme har svårt att få

"Precis som ekonomin är alltså kulturen central för att vi ska begripa materiell och immateriell välfärd."

fäste i den nya, rastlösa scanningsläsning som hellre letar tyckanden än analys.

Som en följd flyttar de avancerade resonemangen in i egna (ofta underbart rika, men väl isolerade) motståndsfickor på Facebook och till smalare tidskrifter.

Vi vande oss snabbt vid ett diskussionsklimat (och en tillhörande politisk sfär) som älskar känslor men undviker fördjupande argumentation. Tiden är överemotionell och moralintensiv, men omloppstiden för ett engagemang överskrider sällan två veckor. Det är helt accepterat att vara känslofylld i stunden, men djupt oempaktiskt i praktiken.

Digitaliseringen stöper effektivt om kontraktet mellan oss och samhället. Många faktorer samverkar för att förtunna den gemensamma offentligheten, så som vi en gång förstod den. Det som vi i decennier använt de stora orden för, och sett som grundförutsättningen för den nationalstatliga demokratin, vittrar omkring oss.

Så här är min replik till Axxess enkät: Den viktigaste kulturfrågan just nu är att lyfta fram och brett diskutera offentlighetens förvandlingar och försöka förstå följderna av den. Hur kan man formera alternativ utifrån den postdigitala tidens förutsättningar? En början till en sådan motståndsstrategi skulle kunna vara att utgå från kulturbegreppet så som det beskrivs i början av mitt svar.

Gunilla Kindstrand är kulturchef i Mittmedia.

Dags att börja om

Kulturen betraktas som något uppbyggligt och autonomt.
Men dess karaktär är inte enbart positiv.

Av Thomas Steinfeld

Mitt i Frankfurt står en väldig byggnad som heter "Alte Oper", den "gamla operan". Väster om den står bankernas höghus. Öster om den finns varuhusen och de stora kläddedjornas filialer. Mellan att tjäna och att spendera pengar reser sig alltså detta neoklassiska tempel, som restes för knappt 150 år sedan. I byggnadens utsmyckning är allting samlat, som det sena 1800-talet tyckte om att vörda: de grekiska gudarna och konsternas allegorier, diktare som William Shakespeare eller Johann Wolfgang Goethe, komponister som Giacomo Meyerbeer eller Ludwig van Beethoven. Ingenting hänvisar här till källan för rikedom som tillät staden Frankfurt att bygga ett sådant hus för konsten. Ingenting hänvisar till arbete eller industri, till teknik eller ekonomi. Men mitt över portalen prunkar inskriften: "Dem Waren, Schönen, Guten" – "till det sanna, vackra, goda".

"Kultur", i den mening som ordet har idag på svenska, är en kategori som uppfanns i Tyskland, under samma tid när det gamla operahuset i Frankfurt byggdes. "Culture", på franska eller på engelska, betyder någonting annat. Kategorin är bunden till tronen på "det sanna, vackra, goda". År 1899 förklarade Zoologen och filosofen Ernst Haeckel, en av Charles Darwins främsta propagandister i Europa, att människan överallt möter den "hårda kampen om tillvaron". Men "bredvid" skulle hon kunna hitta det "sanna, vackra, goda". I denna preposition summerar han inte bara det utgående 1800-talet, utan också synen på konst, litteratur, musik som gäller fram till idag. Ty ordet "bredvid" fastslår den grundläggande skillnaden mellan det nyttiga och det lyxiga, mellan arbete och förnöjelse, mellan hårt och mjukt.

Kategorin "bredvid" har en allvarlig politisk konsekvens: Det blir omöjligt att tala emot. Det är bara att hylla och vörda "det sanna, vackra och goda". Det är bara att bygga tempel, med och utan kolonner. Vem skulle vilja kräva "det osanna, det fula och det dåliga"? Genom ordet "bredvid" förvandlas kulturen till någonting lika autonomt som grundläggande positivt. Aldrig förut hade den betraktats på det viset: Under mer än tvåtusen år hade den kunnat vara elak och brutal, pinande och destruktiv, till och med ond. Inte nu längre. Ty också på den punkten sträcker sig konsekvenserna fram till idag: Finns det någonting bättre att säga om ett nutida konstverk än att den är "subversiv", "obehaglig" och "ifrågasätter" allehanda inkörda vanor och tankesätt? Även det onda har blivit gott eller "viktigt" (Alice Bah Kuhnke) och förtjänar så mycket (statligt) stöd som det överhuvudtaget går att få fram.

Det onda och det destruktiva har en lång tradition inom konsten. Markis de Sade tänkte inte vackert om kvinnor. Ändå fanns han och har sin funktion inom idéhistorien eftersom han genomtänkte upplysningen till ett ände bortom all moral. Eller inte? Gustave Flau-

bert föll inte för idén om kärleken, den västliga världens främsta religion, och förpassade den till dums kallarnas rike. Skall han förpassas ur litteraturhistorien för det? Karl Ove Knausgård har en hel del att säga om behovet att göra litteratur efter att det estetiska avantgardet redan prövat på alla möjligheter att uttrycka sig i ord och skrift. Ibland blir det fult och inte alls korrekt. Blir hans romaner därför mindre intressanta? Under kategorin "kultur" försvinner alla dessa frågor, för att ge vika för fantomdebatter om lämpliga och icke-lämpliga "människosyner".

"Kultur" är varken en estetisk eller en intellektuell kategori. Den handlar varken om Leonardo da Vinci eller om Jenny Holzer, den vet ingenting om Katherine Mansfield eller David Foster Wallace. "Kulturen" är en byråkratisk, moralisk och framför allt politisk realitet, och som sådan är den inte föremål för argument och debatt, för att nu inte tala om så avlägsna mål som estetik, utan för jämkning av intressen. "Kulturmannen" eller "kulturkvinnan" tillhör denna

sfär – till en värld "bredvid" som regeras av funktionärer och där det mesta som händer avräknas i form av personlig inflytelse och påverkan. Den praktiska sanningen om "kultur" heter: en lika slutna som korrupt gemenskap, där en fiende är någon som man inte tagit hänsyn till.

Ernst Haeckels lilla ord "bredvid" har därför stora konsekvenser för hela samhället. Eftersom ekonomin och politik räknas till "kampen om tillvaron" betraktas den inte som "kultur". Det är ett väldigt misstag eftersom den största delen av dagens industriproduktion, åtminstone i länder som Sverige, Tyskland eller Förenta Staterna, består av varor av symbolisk kvalitet: Betydelsen som faktorer som design eller "märkeskultur" har för hela branschens tillvaro, vittnar om att gränserna mellan det nödvändiga och det lyxiga för länge sedan suddats ut. Ändå består skillnaden mellan "kampen om tillvaron" och "det sanna, vackra och goda". Vad är syftet med denna separation om inte avsikten att förpassa all eftertanke till "kulturen" – och på så sätt befria den från allvar och konsekvens och överlämna den åt godtycke och subjektivitet?

Kulturen å andra sidan går inte ihop med det "sanna, vackra och goda". Den är inte av enbart positiv karaktär, av uppenbara skäl: Sirenerna sjöng visserligen vackert, vackrare än någon annan. Men de var inte goda. Moder Teresa däremot var kanske "god", men "vacker" var hon förmodligen inte. Och om "sanning" skall man överhuvudtaget enbart tala när man faktiskt vill lyssna till argument. Kulturfrågan år 2015 heter alltså: Kultur? För att det är dags att börja om.

Thomas Steinfeld är författare och kulturjournalist.

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

Karl Ove Knausgård: emellanåt inkorrekt.

FOTO: BERIT ROALD/TT

Ta strid för verkligheten

Om inget kan sägas om det sanna, goda och rimliga i världen kan inget heller sägas om det falska, skadliga och orimliga. När förnuftet och individen dekonstrueras återstår oss inte mycket.

Av Lena Andersson

För några år sedan berättade en bantande kvinna under middagen vi båda var på, att hennes terapeut hade förklarat för henne att "hunger är en social konstruktion". Hon klandrade sig själv för att hon ändå var slav under denna onödiga känsla.

Jag dristar mig att påstå att man kommit snett i bedömningen av tillvaron om man tror att hunger är en social konstruktion. Och jag tror att det lilla tankefelet speglar något väsentligt i vårt offentliga samtal. En ansvarslös föreställning om att allt kunde vara annorlunda om bara någon ansträngde sig att ordna det. Kunskapsteori är en viktigare kulturfråga än man i förstone anar.

Essensen i socialkonstruktivismen är att inget som är måste vara, inget är naturgivet och således inte mer rimligt än något annat. Genom diskursanalys dekonstruerar socialkonstruktivisten därför hur maktordningar och förtryckande värderingar falskeligen framställer sig som naturliga och ofrånkomliga eller som förnuftsmässigt försvarbara och rimliga trots att de endast upprätthålls av

definitionsmissigt godtycklig makt.

Sinnena förvränger verkligheten och ger oss felaktiga data, framhäver konstruktivisten. Det inser vi genom att betrakta partikelfysiken som vårt medvetande inte kan uppfatta såsom den är, och genom att sinnena formar inbillade essenser av tingen där inga essenser finns. Därför saknas det skäl att tro att våra bedömningar i övrigt är korrekta och relevanta.

Det är viktigt att se att dessa föreställningar inte grundar sig i en tidsepok, postmodernismen, utan kommer ur en världsbild, radikalskepticismens, som är en variant på nihilism. Då ytterst få som använder sig av de postmoderna teorierna (socialkonstruktivism och posthumanism är ett par av beteckningarna de går under) är nihilister till temperamentet är det svårt att få syn på teoriernas fundament. Anhängarna är snarare mycket starkt värde drivna.

Det är dock bara genom ontologisk nihilism som man kan nå slutsatsen att alla systematiseringar, normer och bedömningar som uppstått i mänskligt liv är godtyckliga.

Bejaka vidsyntheten

Toleranta kulturer har svårare att mobilisera ett försvar av sina värderingar än kulturer med mer precisa livsrecept. Den inneboende motsättningen är vår tids största utmaning.

Av Louise Belfrage

Det finns människor som anser sig ha rätt att spränga tusenåriga statyer i luften, andra är redo att dö för att rädda dem, medan vissa plundrar och säljer dyrgriparna för högstbjudande utan några passioner i varken den ena eller andra riktningen. Andra igen tycker att all jämmer och klagan över kulturarv är obegriplig, närmast pervers, medan människor går under strax intill.

Kanske är vår tids mest avgörande kulturfråga hur vi ska kunna överbrygga klyftorna mellan kulturerna i sådana frågor. Är vissa kulturers lösningar och svar i sig överlägsna? Går det att förhandla och kompromissa om sådant på samma sätt som politiska partier mappar och köpslår om budgetförslag? Går det alls att jämkas samman kulturers inneboende spänningar?

Kultur är en verktygslåda. Den ger oss en uppsättning redskap för att vi överhuvudtaget ska kunna leva tillsammans: språk, sociala koder, seder och bruk och referensramar. Samtidigt erbjuder den svar på meningen med våra liv: konst, musik, religion, litteratur och mycket annat. Kulturen besvarar således både frågan Hur? och frågan Varför?

Dilemmat är att ju tydligare och mer övertygande en kultur lyckas definiera livets goda, både moraliskt och andligen, desto starkare blir sannolikt spänningen mellan den och andra kulturer.

Paradoxalt nog är kulturer med djupt känd värdegemenskap svårare att jämkas samman med alternativa system. Ju mer specifika och väldefinierade livsmål en kultur tillhandahåller, desto mer intolerant tenderar den att förhålla sig till andra kulturer. Och om en

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

”Om inget är naturgivet kan människan forma sitt liv på egen hand och bryta upp från det rådande.”

Idéerna fick ny fart på 1960-talet med det stora genomslaget för fransk filosofi (Foucault, Derrida, Lacan m fl) och vidareutvecklades på amerikanska lärosäten. Men versioner av dem har funnits lika länge som människan har tänkt om tingen, sanningen och verkligheten. Platons och Aristoteles respektive filosofier stod i motsättning till skepticismen och relativismen hos sofisterna.

I vissa sammanhang kan teorierna ges en klar frigörelsepotential, även om frigörelse på intet sätt förutsätter relativism, tvärtom. De har alltid haft en revolutionär och progressiv lutning, bort från hierarkier och bojor såväl biologiska som människoskapade, men står likafullt i motsats till marxism (vilket Karl Popper utförligt visar i *Det öppna samhället och dess fiender*). Om inget är naturgivet kan människan forma sitt liv på egen hand och bryta upp från det rådande. Härigenom kan relativismen ges sken av liberalism, men jag skulle hävda att en liberalism som grundar sig i nihilism förväxlar frihet med utlevelse.

Oaktat denna inbyggda emancipation är nihilism och radikal-skepticism inte någon bra grund för goda och jämlikt fria värden. För om inget kan sägas om det sanna, goda och rimliga i världen kan inget heller sägas om det falska, skadliga och orimliga. Om förnuftet och individen är dekonstruerade återstår oss inte mycket. Om naturen är upphävd går det inte att göra några analyser.

Aristoteles.

FOTO: ROGER-VIOLET/IBL

Demokrati, jämlikhet och frihet är följderna av synnerligen fasta värden, materiellt existerande individer och klara förnuftsbedömningar. Som normer betraktade ligger de närmare det naturgivna än andra ideologiska konstruktioner, därav begreppet naturrätt.

Naturnödvändigheten i de biologiska funktionerna, såsom hunger, liksom i de evolutionärt härledbara grundkänslorna borde vara den punkt där socialkonstruktivismen faller. Men för nihilisten finns inte orimlighet. Allt är möjligt utom idén om tingens natur. Jag väntar med intresse och förundran på vad som blir nästa steg i den nihilistiska sofismens strid mot verkligheten.

Lena Andersson är författare.

kultur upplever realiserandet av sina mål som hotat, uppstår en ökad risk för konflikt med konkurrerande kulturer.

De kulturer som är uppbyggda kring religiös ortodoxi och stränga sociala regelverk som exempelvis 1500-talets Sverige och wahhabismen i Saudiarabien idag – kommer obönhörligen att kollidera med multikulturalism, kosmopolitism eller liberalism.

För liberaler är friheten från tvång alltid ledmotiv. Liberala kulturer tror på individens rätt att själv bestämma vad som är eftersträvsvärt, även om det öppnar upp för risken att inte hitta någon mening överhuvudtaget.

En tolerant kultur hamnar endast i konflikt med de kulturer som finner det förkastligt att människor själva formulerar vad som är värdefullt och inte. Ingenting kan vara mer skrämmande för en socialt starkt sammanhängande kultur än individer som på eget bevåg avgör vad som är rätt och riktigt.

På en skylt i en hipp Stockholmsbar läser jag att ”the struggle for an idea worth fighting for continues” (kampen fortsätter för en idé värd att slåss för). Det klottras alltid dit nya förslag. Till exempel: *Inte mitt äktenskap i alla fall och efterrätter!* Det är talande att själva sökandet i sig uppfattas som ädelt. Det finns inga givna svar. Det är upp till var och en att bestämma. Vi behöver inte vara överens. Författaren och journalisten Christopher Hitchens föreslog mot slutet av sitt liv att skadeglädjen var den sanna meningen med livet, följt av ironi och sex.

Ja, varför går man upp på morgonen? Vad är värt att leva för? Vad är värt att kämpa för? När det gäller synen på våra gemensamma

”När det gäller synen på våra gemensamma kulturarv är skillnaderna avgrundsdjupa. Vi står handfallna inför IS:s döds Kult och terrorattacker.”

kulturarv är skillnaderna avgrundsdjupa. Vi står handfallna inför IS:s döds Kult och terrorattacker.

I Sverige bejaktar vi förstås fria kulturer, men det är viktigt att medge att vidsynta kulturer med diffusa eller till och med urvattnade svar på de stora frågorna har klart svårare att mobilisera ett starkt försvar av sina värderingar än exempelvis teokratiska kulturer med mycket precisa livsrecept. Den inneboende motsättningen är vår tids största utmaning.

Men det lurar också faror bakom den här typen av högrävsande livsfrågor om vad som är meningen med universum som inte heller denna text är immun emot. Som filosofen Sidney Morgenbesser svarade en av sina studenter vid Columbia University som undrade varför det fanns något istället för inget.

– Om ingenting fanns skulle du också klaga!

Louise Belfrage är internationell rådgivare vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

Tiden bygger kulturen

Tiden fordrar att vi erkänner att kulturen har en egen, ofta annorlunda rytm än den samhället för ögonblicket präglas av.

Tiden möjliggör vissa uttryck och omöjliggör andra.

Av Nicklas Lundblad

Tiden är vår tids största kulturfråga. Inte bara i den meningen att kultur måste få kräva tid – och uppmärksamhet, och att vårt samhälle har blivit så rikt på information att vi – med Herbert Simons observation – blivit utfattiga på uppmärksamhet, och kultur kräver en särskilt ren form av uppmärksamhet, utan också i flera andra avseenden.

Låt oss dock se på uppmärksamhetsutmaningen först. Vår begränsade uppmärksamhet kräver att vi överväger vad vi skall ägna denna uppmärksamhet åt. Vi måste bestämma oss för vad vi skall läsa, vad vi vill lyssna till och hur vi vill ta del av kulturen. Vi måste ha *nycklar* för att fördela uppmärksamheten på något sätt. Vi använder redan några sådana nycklar – topplistor, kanske kritiken i dagspressen eller algoritmiska rekommendationer av olika slag – men ju mindre tid vi får desto viktigare blir dessa nycklar till fördelningen av uppmärksamheten. En kanon, en gemensam kulturell tradition – ett bildningsideal – de skulle alla kunna vara sådana nycklar. Utan dem skingras uppmärksamheten och även om kvaliteten i den kultur vi tillägnar oss kanske inte blir lägre, så blir summan av den uppmärksamheten inte den gemensamma kultur som är en förutsättning för att ett samhälle skall ha både ett förflutet och kunna forma en framtid. Det betyder inte att vi ska ha en likriktning, men utan en kärna blir kulturen ett ständigt tunnare nät av associationer – och då kan inget nytt verkligen sätta sig heller. En förutsättning för att de nya kulturyttringar som idag växer fram på nätet skall kunna växa in i den gemensamma väven är att denna väv är tillräckligt stark.

TIDEN ÄR OCKSÅ EN UTMANING för att den kräver att vi bevarar vår kultur. Tiden är ett ständigt selektionstryck över det skapade gemensamma. En del kan sparas, annat försvinner – och det som överlever denna evolutionära process utvecklas, muterar och ger upphov till nya trådar i kulturen. Detta selektionstryck förändras nu på två olika sätt. Dels lättar det – eftersom vi upplever att vi kan spara allt – och dels blir det mer slumpmässigt eftersom det digitalt lagrade snabbt drabbas av bitförruttnelse och försvinner in i en digital amnesi. Kombinerar vi illusionen att allt kan sparas med vad vi vet om digitala lagringsmetoders bräcklighet ser vi en katastrof vid horisonten, där vi inte aktivt valt att spara det som vi värderar – utan försökt spara allt. Urvalet kommer då att göras av teknisk

inkompetens och bräcklighet. De arkiv vi lämnar, de bibliotek som överlever, de samlingar och urval som görs kommer att vara kurerade av slumpen och inte ett uttryck för vår egen tids mödosamma försök att välja och värdera. Ett informationssamhälle präglad av godtycklig amnesi.

Även i skapandet har tiden en ny roll. Det krävs allt mindre tid för att skapa, eftersom verktygen vi skapar med har blivit mycket mer kraftfulla. Idag skapas det i en takt vi aldrig tidigare sett – skapandets hastighet uttryckt som bits per timme har aldrig varit så hög som den är idag. Gränserna mellan privat skapande och publikt skapande har raderats ut, och ofta kan det privata vara nog så vackert som det publika i denna nya flora. Vi kan skapa snabbt – men hur bestämmer vi vad vi skall skapa när vi kan skapa så mycket? I

vilken takt skapar vi bäst om friktionen mellan tanken och skapandet eliminerats av de nya verktygen, om kostnaderna för att skapa och de mekaniska barriärerna långsamt bryts ned?

FRÅGAN OM TIDEN ÄR OCKSÅ en fråga om hur vi mäter den. Hur lång är framtiden? Hur djupt är det förflutna? Hur brett är ett ögonblick? Vår samtid – var finns den och hur formas den? Hur mäter vi

den? I hur stora fragment förmår vi den koncentration som kulturen kan kräva? Uppmärksamhetens längd och intensitet avgör ramarna för de möjliga verken, de möjliga frågor som kulturen kan ställa till oss. Tiden kräver att vi formar en kulturens mereologi – en lära om helheter och delar, om hur vi delar upp och förstår kulturen i sjok.

Tiden väcker frågor om val och urval, om uppmärksamhet och minne – den fordrar att vi erkänner att kulturen har en egen, ofta annorlunda rytm än den samhället för ögonblicket präglas av. Tiden möjliggör vissa uttryck och omöjliggör andra. I tiden vi ägnar kulturen ligger i sig ett uttryck för vår tids kultur, och det är inte så enkelt att vi lever i hast eller brådska, inte alls. Alla civilisationer har alltid ibland känt av stressens piska och vi är inte unika där. Därför är det viktigt att inte förväxla tiden och tekniken. Tekniken är viktig för allt detta, men den är inte i sig en kulturfråga. Tekniken förskjuter och förändrar tiden på olika sätt, och det är därför vi måste fundera mer på den. Tiden bygger kulturen, när den och utvecklar den, och vi behöver ägna frågan om tiden och kulturen mer – tid.

Nicklas Lundblad är fil dr i informatik och samhällsrådgivare åt Google.

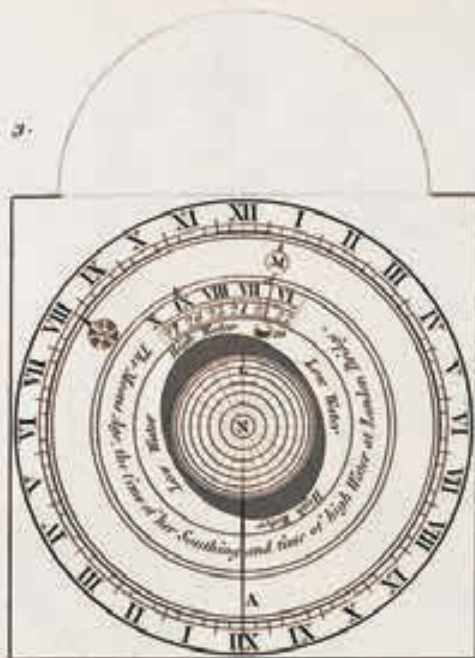
VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

HOROLOGY.

PLATE XVIII.

2nd Clock by Mr Ferguson

Fig. 3.

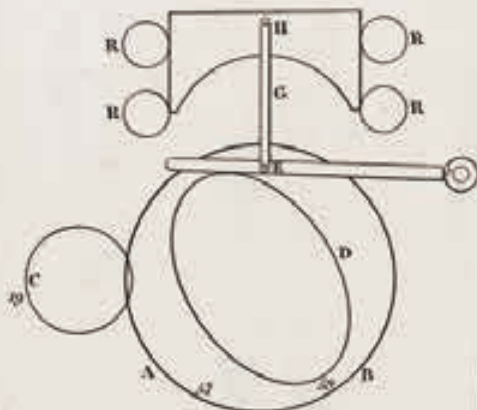

Clock by Dr Franklin

Fig. 1.

Fig. 4.

Clock by Mr J. Ferguson

Fig. 2.

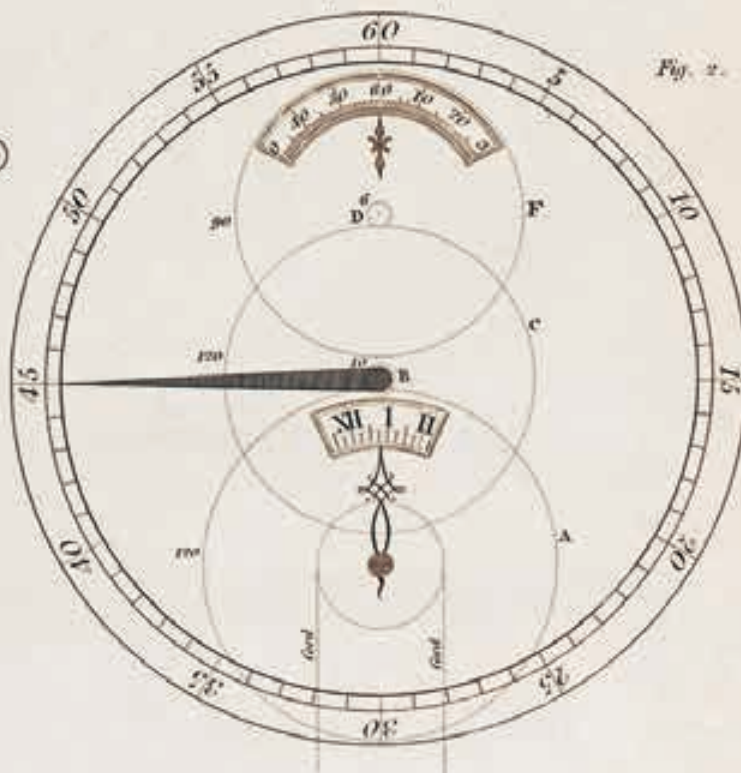

Fig. 5.

Tukta inte kulturen

Med nypiga fingrar och ideologiskt skärpta saxblad tuktar politikerna kulturen. Kvar blir en tuktrad styggelse till växt.

Av Erik Helmerson

Miljöpartiets kulturpolitiska idéprogram drog under hösten rättmätigt på sig mycken kritik. Det var sammanställt av externa krafter och lät i stora stycken som något som kunde ha hamrats fram av fastkedjade robotar i källaren under George Orwells sanningsministerium.

Kulturpolitik är, fick vi veta, "först och främst maktindelning". Yttrandefriheten börjar bli ett omodernt koncept; nu behöver vi yttrandejämlikhet.

Lokala museer göra sig inte besvär med att söka decentralisera egenmakt över sina samlingar och utställningar. Istället ska de enligt förslaget "vara samordnade i en nationell kontext".

Med totalitär precision inpräntas: "Kvantifierade mångfaldsmål ska sättas upp, med sanktioner och konsekvenser från huvud-

män om målen inte uppnås." Till och med på nätet syntes tydligt att dokumentet fläckats av saliv när skribenten trummade ner orden "sanktioner och konsekvenser". En salivering som kan ha ersatts av andra kroppsliga reaktioner vid författandet av följande stycke, *la pièce de résistance*:

"Oberoende forskare ska tillsammans med organisationer som företräder underrepresenterade grupper genomföra en fortbildningsinsats i intersektionalitet och postkoloniala teorier för alla styrelser och all personal inom kulturinstitutionerna."

Det mest udda, och obehagliga, i dokumentet var att det var så märkbart befriat från allting som kunde likna det vi vanligtvis förknippar med kultur – lust, fantasi, skönhet, fria tankar. Så blir det när den nya tidens byråkrater sätter skalpellen i kulturen. De gamla parametrarna skjuts undan. I deras ställen kommer det styrda,

Skriv en rapport!

Sverige genomgår förändringar i ett rasande tempo. Vi måste hålla fast vid en kultur som betonar samtal och hopjämkning.

Av Karin Stensdotter

Den franske författaren Vercors' *Le silence de la mer* (Havets tystnad) är en av de första motståndstexterna som skrivs och ges ut i det av tyskarna ockuperade Frankrike.

I inledningen annekterar tyskarna ett vackert hus som ägs och bebos av en äldre fransman. I den lada denne gjort om till målarateljé stuvar ockupanten in materiel. De slår sen sönder fransmannens stafflier för att använda bitarna att tjudra hästarna med.

Med risk för att vara övertydlig: Kulturen, här symboliserad av ett staffli är det som skiljer oss från naturen eller mer hårdtaget, från barbariet.

Kulturen i alla sina yttringar är central för en fiende och ockupant att skända och förstöra, för att i förlängningen få oss att sluta att känna och bete oss som människor.

Mönstret är förstås enklare att se då det finns en yttre fiende, en ond och effektiv ockupationsmakt. Men vad gör vi när de söndrande krafterna, barbariet, finns inom ett samhälle som det svenska? Hur kämpar vi emot?

Jag kommer hem på höstlov till ett Sverige som via medier ser ut

att vara i upplösning. Stora mängder flyktingar strömmar fritt in i landet, polisen säger sig ha tappat kontrollen. Flyktinförläggningar brinner i stort sett varje natt och mord med rasistiska motiv begås i en skola i Trollhättan.

Regeringen har lite tidigare ordnat pep-party där det innehåll som når ut till allmänheten är att det inte finns någon svensk kultur, vilket naturligtvis irriterar. Regeringen och delar av oppositionen kommer överens om en delvis ny migrations- och integrationspolitik som samtliga parter omedelbart efteråt konstaterar är otillräcklig, men *de är nöjda ändå*.

Jag är förvirrad. Det verkar jag inte vara ensam om. De svenska vänner jag träffar kör på som vanligt. Vi pratar om våra liv, våra jobb, våra barn. När vi kommer till den politiska situationen blir det huvudskakningar och mummel.

Jag får en känsla av att vi allihop står här och ser hur något förändras i ett rasande tempo mitt framför ögonen på oss, och varken vi eller våra politiker kan göra något åt det. Sverige, och Europa, håller på att omdanas om inte i grunden så åtminstone grundligt. Det sker inte genom medvetna politiska beslut. Det sker genom förändringar

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

”Politiken tar överhand och allt är i många vänsterögon som bekant politik.”

det kontrollerade och mätbara: Hur många kvinnor finns på den här musikfestivalen? Hur många rasifierade syns på tavlorna på detta museum? Bör detta bibliotek ha fler grönländska författare eller skulle det inverka menligt på antalet poeter som räknar sin härkomst från de stolta sorberna?

Kulturen har länge fåtats mot räknenissar som vill påvisa dess lönsamhet och bidrag till diverse kommun- och statsbudgetar. Nu kommer den nya tidens räknare; i stället för kronor och ören håller de koll på hudfärger och genus. Varje enskild konstnär, filmare och författare blir inte i första hand kulturskapare utan representant för en grupp som i sin tur är antingen över- eller underordnad.

Det kan finnas goda politiska skäl till denna maniska hudfärgs- och genusindelning. Några kulturella anledningar finns inte, men det spelar ingen roll. Politiken tar överhand och allt är i många vänsterögon som bekant politik. Tintin må vara älskad av barn och ungdomar av all tänkbar härkomst, han ska ändå bort från Kulturhusets avdelning för unga. När Nils von Dardel visas på Moderna museet i Malmö förses tavlor som ”Svarta Diana” med varningstexter: ”Vi är medvetna om den stereotypa framställningen av Diana och det är

ingenting som Moderna museet Malmö delar.” Gamla Pippi Långstrump-filmer uppdateras till dagens etnicitetsnormer, och på frågan om man också borde ta bort unkna könsroller ur gamla verk svarar en debattör glatt, oberört att absolut, sätt igång bara.

Filmer, böcker, teaterpjäser: allt ska granskas, vägas, mätas, politiseras. Dissekteras i laboratoriet av postkolonialt utbildade intersektionalitetsforskare. *C’est magnifique, mais ce n’est ne pas la culture.*

Kulturen blir alltmer ett bonsaiträd för politiker med nypiga fingrar och ideologiskt skärpta saxblad. Snipp snipp, en felaktig formulering här, en skev genusfördelning där, här var det fel hudfärgsnyanser, här var det kanske lite väl heteronormativt. Snipp snipp. Kvar blir en avskalad, iskallt stram, tuktrad styggelse till växt, oförmögen att bära någon som helst frukt värd namnet. En isskulptur.

Nu är kulturen så beskaffad att den ofta fungerar bäst i motvind. Smekt medhårs av diverse furstar och politruker är risken stor att den somnar i deras knä som en mätt, kastrerad katt. Säkert finns exempel på motsatsen, på framstående inställsam litteratur, på tavlor som på ett synnerligen intressant sätt skildrar den krönte segraren i solens strålar. Jag kommer för egen del inte på särskilt många.

Men visst anpassar sig många kulturskapare till den tillfällige fursten, det ligger i sakens natur, man måste betala hyran och klara dagen.

Den som vill gå till historien söker sig däremot andra vägar.

Erik Helmersson är ledarskribent i *Dagens Nyheter*.

Nedbränd flyktinganläggning i Kåna.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

i omvärlden, krig, konflikter och små inskränkningar i människors redan knappa villkor i flyktingläger i Mellanöstern.

Jag läser vidare om ökad polarisering och jag letar, utan att veta om det, efter något som i denna röra är tryggt och typiskt svenskt. *En svensk kultur.*

Så stöter jag på en artikel i *Sundsvalls tidning* (14/5) om ett vandaliserat boende för unga flyktingar. Det visar sig att det är ungdomarna själva som har förstört det genom att kladda ned det med bajs och slå sönder möbler. Orsaken sägs vara deras missnöje med maten. Som läsare kan jag bara hålla med föreståndaren när hon säger att händelsen är bedrövlig och oacceptabel. Men sen säger hon något som får mig att lystra till: Vi har försökt få dem att skriva klagomålsrap-

”Det kan tyckas enkelt: Kultur är att tala och skriva – istället för att slå sönder eller bränna.”

porter när de är missnöjda med något. Det har inte fungerat hittills.

Nej, det verkar ju inte så. Men just här, i dessa två ord: *skriva klagomålsrapporter*, ser jag något som jag uppfattar som (svensk) kultur framträda.

Inte nöjd? Du *skrev* till Kungl. Maj:t, idag skriver du till respektive myndighet. Du behöver inte anlita sju advokater. Du behöver inte vara en god stilist. Det räcker med att du får fram ditt budskap.

Och när du gör detta i god demokratisk (svensk) ordning så kan du förvänta dig ett svar. Det är inte säkert att du får som du vill, men kanske.

Detta sitter djupt i oss, sträcker sig mycket längre tillbaka i tiden än den svenska moderna demokratin. Förmodligen har det sina rötter i det germanska tinget. Samtal, diskussion, hopjämkning.

Det kan tyckas enkelt: Kultur är att tala och skriva – istället för att slå sönder eller bränna.

Verktyget är språket.

Den *institution* som har det överlägset tyngsta ansvaret för (den svenska) kulturens fortsatta existens blir förstås skolan. Men det räcker förmodligen inte. Alla som bor och lever i Sverige måste åtminstone inse poängen med, och helst även kunna skriva – klagomålsrapporter.

Det är den stora, gemensamma utmaningen.

Karin Stensdotter är författare och arkitekt, bosatt i Paris.

Vem förvaltar sköna konster?

Ett kulturellt paradigmskifte börjar skönjas: stängningen och nedläggningen av de offentliga rummen och kulturinstitutionerna.

Av Camilla Lundberg

Vi lever i folkvandringarnas och korstågens tid. Den förra versionen – typ för 1 000–1 500 år sedan – minns jag från skolan som den tråkigaste av tråkiga i historieämnet. Minns just bara från nämnda epok att Europa, under perioden ifråga, i princip hade noll kultur. Antagligen är det därför som jag hade så svårt att föreställa mig den tiden. Sedermera fick jag lära mig att muslimerna hade tagit hand om och förvaltat det europeiska antika arvet. Alltmedan våra förfäder och anmödrar folkvandrade med knölpåkar och armborst kors och tvärs över vår kontinent. Tack, Allah, för det!

Nu finns det de som säger att detta scenario kommer att upprepa sig i vår livstid. De säger det inte med någon tacksam tillförsikt. Tvärtom målar de upp det som en domedagsvision, eller åtminstone en *Untergang des Abendlandes*. Antagligen är de oinformerade om i vilken grad som muslimerna en gång räddade vår civilisation och vårt kulturarv. Inte heller lär denna upplysning få dem att ändra ståndpunkt.

Av allt det som sentida européer sedermera kom att värdesätta ur den grekisk-romerska kulturen tänker jag nu närmast på föreställningen om agoran. Torget, platsen där fria män kunde mötas och dryfta allehanda frågor – stort som smått, högt och lågt, får man förmoda. Torget som demokratins urcell. Kanske är det en romantisk föreställning, men den har bibehållit sin kraft genom seklerna.

PÅ OCH RUNT OM TORGET, så föreställde sig romantikerna för tvåhundra år sedan, fanns också tillgången till kultur. Ståtliga konstverk, tempel, bibliotek, amfiteatrar, stadion. Artonhundratalets nyutsprungna borgerskap återskapade – eller snarare påhittade – dessa monument och institutioner. Särskilt när det gällde musik fick den historiserande fantasin fritt utlopp. Till skillnad från de andra sköna konsterna fanns här inga bevarade förebilder. Dramatiken hade sin Aischylos och Sofokles, litteraturen sin Homeros och Sappho, konsten sin Myron och Fidias.

Men musiken?

Nej, här fick man nöja sig med pytagoréernas matematiska beskrivningar av sfärernas harmoni, typer av skalor och avbildningar av instrument – företrädesvis kitharan, det stränginstrument vi känner som lyran. Att Pythagoras var utbildad i Egypten och Babylon, att i princip alla den nymodiga symfoniorkesterns instrument

hade arabiskt och orientaliskt ursprung brydde man sig inte om. Konserthusen byggdes med antika kolonner och förgyllda lyror på taket av ett körsjungande borgerskap som gärna kallade sig filharmoner på grekiskt vis. Hur ihållande denna föreställning var bevisar den Orfeusstaty på Hötorget som sedan 1936 välsignar Stockholms filharmoniska orkester i deras nyklassicistiska musiktempel.

Än så länge.

Kommer symfoniorkestrar att bestå seklet ut? Knappast framtidens största kulturfråga, knappast heller en kulturell katastrof om så inte sker. Det filharmoniska templet vid Hötorget får måhända längre livslängd och kan, om inte annat, användas i andra syften. Själva Hötorget som mötes- och marknadsplats kan ju alltid glasas in och – vem vet, kanske då med exklusivt tillträde för behöriga. Som

för antikens privilegierade mansfolk.

”Vem som helst går på teater och konsert, museer och bibliotek? Nej, naturligtvis inte.”

IDAG ÄR MÅNGA TORG och mötesplatser redan inglasade. Och här anar jag närheten till ett kulturellt paradigmskifte: stängningen och nedläggningen av de offentliga rummen och kulturinstitutionerna. Dessa har ju inte existerat i evärdlig tid. Det vi i några generationer har tagit för givet – att vem som helst, med

eller utan entrébiljett, kan beredas inträde till en kulturell upplevelse och samvaro – är något som blir alltmer inskränkt.

Vem som helst går på teater och konsert, museer och bibliotek? Nej, naturligtvis inte. Sen ett halvsekel tillbaka har detta varit den svenska kulturpolitikens hjärtefråga: hur rasera de ekonomiska, geografiska, sociala och etniska hindren för hela allmogens deltagande i den skattefinansierade kulturen. Följden är ett alltmer homogeniserat, populariserat och eventifierat utbud i de offentliga kulturinstitutionerna – *panem et circenses*. Alltmedan kärnpubliken mer och mer söker sig till de slutna rummen: klubbar, gallerier och annan salongskultur. Så sluter sig kanske cirkeln om en halvannan sekelgammal kulturhistorisk parentes – den om det öppna, gemensamma rummet. Inte heller kommer vi att samlas på agoran i det virtuella rummet, där fragmentiseringen och den kulturella tribaliseringen ökar i exponentiell skala.

Vem därute i framtiden är villig att omhänderta och förvalta våra en gång så sköna konster? Det är, om inte den största, så i varje fall en stor fråga i vardande.

Camilla Lundberg är kulturjournalist och musikkritiker.

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

Orfeusgruppen vid Konserthuset på Hötorget i Stockholm.

FOTO: ANDERS GOOD/IBL

Stöd nyskaparna

Risken är stor att det gamla fasas ut, samtidigt som det nya inte kan få plats. Kvar i kulturen blir det medelmåttiga.

Av Torbjörn Elensky

Grunden för all kultur är de traderande institutionerna. Museerna, orkestrarna, de stora teatrarna och de humanistiska fakulteterna vid universiteten. Om de inte fungerar är allt annat kulturliv dödfött. De tycks inte akut hotade just nu, även om överdrivna sparkrav, kortsiktiga omorganisationer och trendiga ideologiska ingrepp regelbundet tycks vara ute efter underminera deras stabilitet, och därmed deras förmåga att föra vidare det kulturarv som är allas angelägenhet. Självständiga, starka institutioner med välmeriterade chefer som utses på rent meritokratiska grunder, där de bästa oavsett bakgrund alltid bör komma först och prioriteras högst borde vara en självklarhet. Att detta kräver offentligt stöd är något som torde vara bortom diskussion. Den som tror att marknadskrafterna räcker för att bevara Nationalmuseum eller upprätthålla kvaliteten i Radiosymfonikerna misstar sig grundligt. Lyckligtvis tycks alla riksdagspartier och de flesta politiker överens om det.

Men det finns ett annat område där stödsystemen är mera bekymmersamma. Det är när det gäller de nyskapande verken. De där som

testar gränserna, som inte är trogna någon genre eller där tekniska lösningar, som inte kunde förutses för 100 eller 200 år sedan, låser oss än idag. De som är friast är konstnärerna, i ordets traditionella bemärkelse, som kan arbeta med bild, skulptur, ord, video, film, på teaterscener, som artister och ja strängt taget i alla existerande tekniker, och som samtidigt kan bidra till att driva den tekniska utvecklingen. De kan luta sig mot en kombination av offentliga institutioner, privata gallerier och stora samlare/mecenater, som tillsammans bidrar till att möjliggöra nyskapande fortlöpande på ett sätt som tycks mig svårare i de andra konstarterna.

Till de mest konservativa hör min egen konstform, den skönlitterära prosan. Den är fortfarande uppdelad i former och genrer som strängt taget hör historien till. En ung författare idag tvingas ännu i hög grad att stöpa sina verk i givna former som roman, novell, kortroman, dramatik och så vidare. Bokhandlarna vill ha tydligt etiketterade böcker, så de vet vilken hylla de ska ställa dem på. Bokförlagen likaså, inte minst marknadsavdelningarna, som har svårt att sälja in sådant som de inte kan presentera med ett tydligt handtag: "Detta

Tillbaka till jorden

All kultur handlar om avgränsningar. En mänsklighet som inte vet varifrån den kommer, vet heller inte vart den är på väg.

Av Svante Nordin

Vår tids stora kulturfråga? Den är givetvis frågan om gränser i en gränslös värld, om orientering i en värld utan karta och kompass, om riktning mot en framtid som antingen inte finns eller redan är här. Detta är den fråga alla ställt sedan någon tid, men som nu skärpts till det akuta.

Vänstern har ställt frågan som en fråga om "Imperiet" eller "McWorld". Högern har ställt den som en fråga om nationen och den nationella kulturen, om rötter och arv.

Ingen klok människa förnekar fördelarna hos en globalisering som lyft hundratals och åter hundratals miljoner människor ur fattigdom och nöd. Detta är kreativitet, men destruktiv kreativitet. Detta är en föröyringsyta. Men också ett kalhygge, ett öde land.

För ett kvartssekel sedan fångade Francis Fukuyama med briljant intuition situationen när han talade om "historiens slut".

Den kunde se ut som en befrielse. En värld utan något tyngande arv från det förflutna, en värld utan gränser, vad kunde vara bättre? Men ur detta kom en vilsenhet. En mänsklighet som inte vet varifrån den kommer, vet heller inte vart den är på väg. Människorna sökte sig tillbaka till sina rötter i skilda delar av världen. Västerlänningarna som helst ville förneka att de hade några rötter fanns bland de mest desorienterade. När gränserna kom tillbaka hade de svårt att förstå vad det var fråga om.

All kultur handlar om avgränsningar. All kultur utspelas i en begreppsliaggjord värld. Men begrepp, ord, språk har som sitt villkor åtskillnader, distinktioner, avgränsningar. Tanken på att avskaffa gränser kan förefalla vacker och sympatisk. Tanken på att skapa en tidpunkt noll kan rent av te sig euforisk. Tanken på att lämna hemmet för alltid och aldrig vända tillbaka kan förefalla som ett förverkligande av utopin.

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

FOTO: BERTIL SÖNÄRBERG/BÅ/TT

är en roman som handlar om relationer”, eller ”I denna novellsamling åskådliggörs mångkulturalismens rika möjligheter”. Blandformerna har svårt att ta sig ut, och över allt, alltså även de konventionella prosaverk som ligger tryggt i de givna formerna, ligger en noppig heltäckningsmatta av deckare och skräck, som är det enda som ännu säljer så bra att det bär sig själv.

Den öppning och innovationslust som ändå finns i prosan tycks i allt högre grad söka sig till de mindre förlagen. Troligen kommer också egenpublicering att bli större i Sverige i framtiden – i USA har både avantgardeprosan och de senaste stora bästsäljarna i hög grad

”Den som tror att marknadskrafterna räcker för att bevara Nationalmuseum eller upprätthålla kvaliteten i Radiosymfonikerna misstar sig grundligt.”

flyttat från de traditionella förlagen till egenpublicering på nätet och liknande. Samtidigt är dagstidningarnas kultursidor, i den mån de ännu recenserar ny svensk prosa, nästan helt inriktade på de etablerade förlagens kändaste namn. Något som i sin tur förstärks av stödsystem, stipendienämnders prioriteringar och så vidare.

Den viktigaste frågan är alltså kort sagt denna: givet att grunden är stabil så handlar det om hur nyskapande kan tas till vara och stimuleras, via offentligt stöd såväl som alternativa kanaler. Något som blir allt svårare då både formerna och teknikerna förändras, såväl konstnärligt som distributionsmässigt. Lika viktigt som det är att institutionerna stabilt bevarar och traderar det av historien givna är det att friheten är maximal för såväl unga som äldre begåvningar att utvecklas konstnärligt och intellektuellt, utan att vara låsta av stelnade former och gångna årtiondens tekniska lösningar. Idag tycks risken lite för stor att det gamla fasas ut, samtidigt som det nya inte kan få plats, och kvar blir bara det medelmåttiga mitt-emellan. Bättre kan vi!

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

”All kultur handlar om avgränsningar. All kultur utspelas i en begreppsbyggjord värld.”

Men vår tids stora kulturfråga handlar om förutsättningarna för civilisation. Civilisation är något yttre och ytligt har många hävdad. Den skapas av eliter och minoriteter och är följaktligen föga demokratisk. Den bygger på distinktioner mellan högt och lågt, vackert och fult, anständigt och tarvligt. Den förutsätter en kanon och något sakralt. Den skiljer mellan vän och fiende. Den låter då så erfordras spel klinga och fanor flyga. Den försiggår utan särskilda åthävor men är ibland beredd att samla sig till försvar. Den upprättar gränser i en gränslös värld.

Ingenting av detta är enkelt. Civilisation förutsätter självreflexion. Den specifikt västerländska formen för självreflexion kallas gärna ”rationalitet”. En sådan rationalitet är en kulturell produkt förvisso. Den har skapats genom årtusenden av historia. Den behöver inte nödvändigtvis vara överlägsen andra former för civilisationssjälvreflexion. Men den är vår. Den skapar sanning och osanning, förnuft och oförnuft, vetenskap och ovetskap. Den upprättar distinktioner, men inte dogmatiskt utan kritiskt, under rannsak och prövning.

FOTO: OXFORD SCIENCE ARCHIVE/TT

En månlandning i ett öde landskap är utan tvivel ett stort steg för mänskligheten. Men den akuta kulturfrågan handlar om att hitta tillbaka till jorden.

Swante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdoms historia.

Stå upp för bildning

Synen på kunskap präglas av ett nyttotänkande som inte bara gör oss andligen fattigare. Det riskerar också att leda till ekonomisk utarmning.

Av Nils Johan Tjärnlund

Bildning begynner med boken och de goda förebilderna. Per Wästberg har i ett tal sagt att ”böckerna vänder oss ryggen tills vi rör vid dem”. Kulturen får inte hamna i träda. Vi kan inte bara stirra på bokryggarna, utan måste aktivt tillägna oss den kunskap som finns mellan pärnarna. Bildning är en livslång process som inte bara handlar om att behärska olika ämneskunskaper, utan också om förmågan att kunna använda dessa i rätt sammanhang. En bildad person, vill jag mena, har också en ödmjukhet inför främmande saker, en nyfikenhet på nya ämnen, en strävan efter att utveckla ett logiskt tänkande och en förmåga att kunna leva sig in i andra perspektiv och situationer.

Bildning ska inte sammanblandas med allmänbildning, som dock inte ska underskattas. Allmänbildningen är i själva verket en sorts bas för bildningen. Ofta handlar det om fakta i tabellform: Sveriges landskap och län, flora och fauna, regentlängden, världens huvudstäder, multiplikationstabellen och så vidare. Det är sakuppgifter som lyser likt fyrplatser vid kunskapens hav – de möjliggör orientering i tillvaron, skapar sammanhang och associationer.

Helst bör sådana fakta notas in så tidigt som möjligt. Barn i åldrarna 6–12 besitter en enorm receptionsförmåga och fördomsfri nyfikenhet på omvärlden – det är verkligen slöseri att inte utnyttja de goda åren.

Men synen på kunskap i det moderna Sverige präglas i alltför hög grad av ett snävt ekonomiskt nyttotänkande, som i det långa loppet inte bara gör oss andligen fattigare, utan paradoxalt även riskerar att leda till en ekonomisk utarmning.

DET SÄGS IBLAND RÅDA EN motsättning mellan ekonomiska nyttoaspekter och ett samhälle som värdesätter humanism, bildning och kultur. Snarare är det tvärtom – det är den kunskapsförstärkt och nyfikenhetsinriktade miljön som kan generera nya affärsidéer, forskningsframsteg och en mer genomtänkt samhällsutveckling.

Exempel ur den svenska historien visar att bildningsideal och kapital har samsats väl. Sundsvall var i slutet av 1800-talet sågverksindustrins världsmetropol med en flödande entreprenörsanda. Om det vittnar de palatslika husen i stadens centrum. I parken Vängåvan finns en fontän, som pryds av skulpturer symboliserande handel, industri, hantverk och sjöfart. Men allra högst upp på den överskåda vattenskalen tronar konsternas musa, som ville de gamla grosshandlarna säga vad vore livet värt, allt arbete för pengar och ära, om inte detta tjänade till att just skapa förutsättningar för de sköna konsterna?

Finansfamiljerna i Sundsvall understödde konst, litteratur, musik och teater. Den ledande träpatronen Fredrik Bünsow var själv konstnärsson från Kiel och omfattade det Humboldtiska bildningsidealet med en lång rad intressen: arkitektur, astronomi, filosofi, historia, lanthushållning och polarforskning. Bünsow blev en av Sveriges rikaste män och slutade sitt liv med palats på Strandvägen och sitt slottslika sommarställe Merlo nära sågverket i Skönvik. Han var inte atypisk för sin tids näringslivsprofiler.

Näringslivets starka band till kultur och bildning fortsatte. Skönvik blev en grundpelare i SCA-koncernen, vars vd Axel Enström så sent som på 1950-talet var ordförande i Medelpads fornminnesförening, Medelpads hembygdsförbund, Norrlands sångarförbund, Sundsvalls museum, Sundsvalls orkesterförening med flera föreningar.

Samtidigt understöddes bildningsverksamheten av folkrörelserna, såväl arbetarrörelsen som frikyrkan och nykterhetslogerna, ofta med ekonomiskt stöd av storföretagen.

Men när vi kommer till nutiden har bildningsidealen fallerat. Ingen ska leva med illusionen att tidigare generationer i alla avseenden lyckades leva upp till idealen, men nu finns inte ens själva strävan kvar.

För att avsluta exemplet med skogsindustrin så är det kanske ingen slump att nutidens direktörer inom SCA inte förknippas med kultur och bildningsideal utan istället har kommit att associeras med lyxjakter, dyrbara flygresor och förstörelsen av 1800-talsvillorna i Petersvik.

UTRYMMET RÄCKER HÄR BARA TILL att nämna några åtgärder som kan bidra till att bildning ges ett större utrymme i Sverige:

- Reformerad lärarutbildning och höjd status på läraryrket.
- Omdaning av universitetsstudierna med ett års obligatoriska studier inom filosofi, historia, humaniora och naturvetenskap.
- Estetiska ämnen med inslag av konst- och musikhistoria återinförs på gymnasiet.
- Storskalig satsning på läromedel inom bland annat historia, geografi och naturkunskap för barn i lågstadiet och mellanstadiet.
- Ekonomiska stimulanser för företag och myndigheter att satsa på fortbildning för sina anställda.

Det digitala informationssamhället har många fördelar, men för att kunna dra nytta av de goda sidorna måste kultur och bildning prioriteras. Annars kommer vi att fortsätta trampa i allt smalare hjulspår, medan den andliga tundran breder ut sig.

Nils Johan Tjärnlund är vetenskapsjournalist och författare.

VÅR TIDS STORA KULTURFRÅGA

Bildning för vår tid: interiör från Sundsvalls museum.

FOTO: ROLF ADLERCREUTZ/TT

Jackie Jakubowski kom till Sverige på flykt från den polska kommunistregimens antisemitiska förföljelser. Här har han skapat ett forum för svensk-judisk kultur men också svensk demokrati.

Av Mats Wiklund

Det finns alltid hopp

Jackie Jakubowski är en central gestalt i svenskt judiskt liv, men också i kultur och samhällsdebatt. Under sina trettiofem år som chefredaktör i *Judisk Krönika* har han kanske mer än någon annan presenterat judisk kultur och judisk historia i vårt land. Från den positionen har han oförtröttlig och engagerat samtalat med sina läsare, judar som icke-judar. Majoritetskulturen har korsbefruktats med minoritetskulturen. Nu går han, obegripligt nog, i pension och lämnar över sin tidskrift i andra händer. Vi träffades för ett samtal om judisk identitet, antisemitism, flyktingar och integration.

Mats Wiklund (MW): Berätta om din uppväxt? Du kom till Sverige vid 19 års ålder.

Jackie Jakubowski (JJ): Ja. 1970 från Polen, med min far. Han var sjuk och dog av cancer ett år senare i Göteborg. Jag kommer från en mycket judisk familj, men kanske inte på det sätt som många föreställer sig. Min far var övertygad ateist och socialist. Före andra världskriget var han med i Bund, ett socialdemokratiskt judiskt parti som förespråkade judisk kulturell autonomi inom Polens gränser, med jiddisch som språk. I hans judiska identitet fanns inget utrymme för judendomen som religion. Men när vi kom till Sverige gjorde han något som jag tyckte var konstigt: han ville besöka en synagoga. Det stred mot allt vad jag trodde han stod för. Jag själv hade aldrig varit inne i en synagoga. När jag växte upp firade vi inga judiska högtider, däremot katolska.

MW: Det måste du förklara.

JJ: Jag förlorade min mor mycket tidigt och min far anställde en hushållerska, Halina, som lagade mat och tog hand om mig. Hon kom från en liten by utanför Krakow och var en troende katolik. När hon sa till mig att hon ville "rädda mig från helvetet", det vill säga bli kristen, menade hon väl. Så vi gick i kyrkan på alla katolska högtider, vi firade förstås jul och hade julgran i vardagsrummet. Men i övrigt var det religiösa inslaget i familjen obefintligt. Tanken på att "rädda mig" övergav hon så småningom.

MW: Så plötsligt ville din far besöka synagogan i Göteborg?

JJ: Ja. Han kände förmodligen på sig att han skulle dö snart. Och han ville också berätta för mig att han inte hade varit i en synagoga sedan 1920-talet när han lämnade sin by och flyttade till Warszawa.

MW: Eftersom du ju själv var närmast helt okunnig om det religiösa kan man fråga vilken roll judendomen spelade för dig.

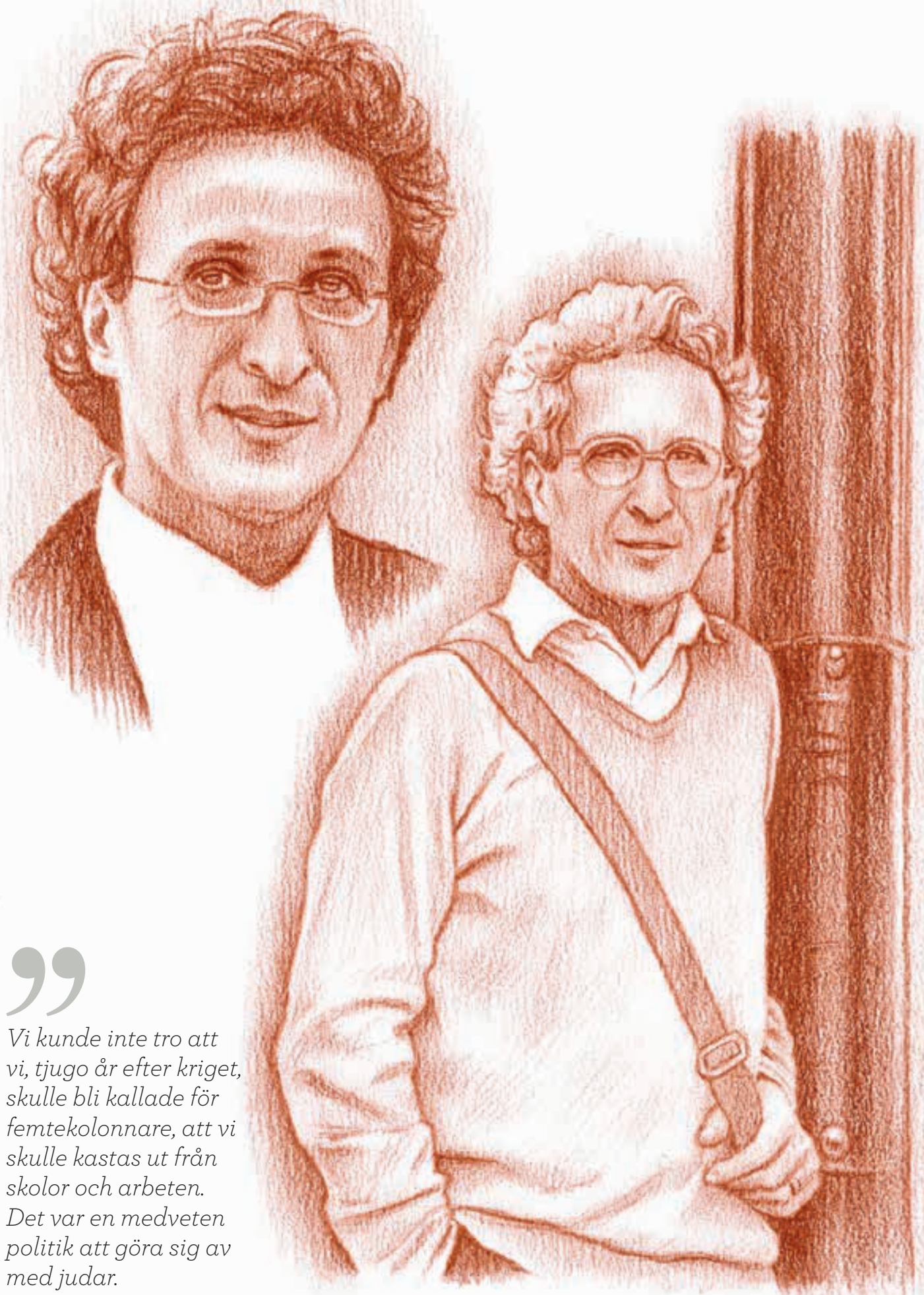
JJ: Ingen roll alls som religion, men oerhört mycket som kulturtradition, historia, värderingar och förhållningssätt. Jag var jude och ingenting annat, men jag uppfattade inte att det hade något med religion att göra utan med böckerna i min fars bibliotek. Han hade hyllmeter med litteratur, allt på jiddisch, från Shakespeare till Karl Marx. Att min far plötsligt skulle gå i synagogan var obegripligt för mig.

MW: Hur reagerade din far när han kom in där?

JJ: Något mycket märkligt hände. Han rev »

”

Min hållning till religionen har alltså medvetet en liberal, ideologisk bas. Jag är för religionsfrihet, men också för frihet från religionen.

”

Vi kunde inte tro att vi, tjugo år efter kriget, skulle bli kallade för femtekolonnare, att vi skulle kastas ut från skolor och arbeten. Det var en medveten politik att göra sig av med judar.

diskret ut en sida ur bönboken och stoppade den i sin kavajficka. Och där förblev den fram till hans död. Han ville bli påmind om sitt judiska liv, om allt det som gått förlorat i Förintelsen.

MW: Det var först då han ville berätta om kriget?

JJ: Ja. Först då kunde han berätta att han hade tolv systrar, alla gifta och många barn. Samtliga mördades med sina familjer redan under krigets första år. Min far räddades då han förstod vad som skulle komma och flydde österut. Han hamnade i Vitryssland och sedan, när ryssarna grep honom, i Sibirien där han satt två år i läger. Han anslöt sig sedan till en polsk armé som bildades i Sovjetunionen. Efter kriget återvände han till Polen.

MW: Du och din far tvingades lämna Polen på grund av den kommunistiska regimens antisemitiska kampanj 1968–1970. Hur reagerade du på den? Kom den som en stor överraskning?

JJ: På ett plan blev jag inte överraskad. Antisemitismen hade alltid funnits. Samtidigt var det omöjligt att föreställa sig Polen utan judisk närvaro. Det hade funnits judar i landet i över tusen år.

MW: Fast nu efter kriget var den judiska befolkningen starkt decimerad.

JJ: Visserligen. Men det judiska fanns ändå där, i form av influenser på litteratur, konst, samhällsutveckling – och av minnet och känslan av tomhet efter en utplånad värld. Liksom närva-

ron av antisemitismen, som alltid fanns latent. Ändå tyckte man att det fanns en gräns efter folkmordet på Europas judar. Ingen kunde tro att det skulle gå så långt som det blev i Polen 1968. Vi kunde inte tro att vi, tjugo år efter kriget, skulle bli kallade för femtekolonnare, att vi skulle kastas ut från skolor och arbeten. Det var en medveten politik att göra sig av med judar. Det fanns därför inget alternativ: alla judar som kunde lämnade Polen i slutet av 1960- och början av 70-talen.

MW: Det måste varit oerhört smärtsamt. Nu händer det igen: en statligt sanktionerad politik riktad mot judarna!

JJ: Ja. Och särskilt svårt var det för min far och hans generation. Ändå var jag så omedveten om hela den här processen. Det kom så plötsligt. När antisemitisk propaganda började rulla var den svår att stoppa.

MW: Nu blir det ofrånkomligt att fråga om Förintelsen. Diskuterades den i ditt hem?

JJ: I stort sett aldrig. Och det berodde naturligtvis på hans trauma. Han besökte aldrig platsen där hela hans stora släkt hade mördats.

MW: Hur mycket var du själv, bortsett från det du lärde dig hemifrån, medveten om Förintelsen?

JJ: Min skolklass åkte till Auschwitz på ett studiebesök när jag var 14–15 år. En guide visade oss barackerna. ”Där fanns polackerna. Där grekerna. Där satt fransmän...” Och så vidare. Sedan pekade läraren ut en barack som låg lite längre bort: ”Där borta satt de judiska offren inspärrade.” Men just denna, ”judiska barack”, förklarade man, var för tillfälle stängd för renovering. Det vi lärde oss var att det i Auschwitz dödades olika nationaliteter och folk, inklusive judarna. Förintelsen av judarna gled man bara förbi. På minnesstenen som rests utanför ingången hedrades ”den tyska fascismens offer”.

MW: Det var ingenting annat än en ideologisk manipulation.

JJ: Visst. Men det förstod inte vi. Vi trodde att judar var en grupp bland många andra offer för fascismen, och sedan kom Röda armén som befriare. För de flesta polacker blev det en chock efter kommunismens fall att få reda på sanningen: Förintelselägren var inte en plats där 95 procent av alla offer var judar.

MW: Hur reagerade du inför Sverige och det svenska samhället som det såg ut när du kom hit?

JJ: Jag gjorde nog inga djupsinniga reflektioner. Jag var ung och

blyg. Men för mig var det alldeles uppenbart att jag hade hamnat i ett paradys. Här har man rätt att tycka precis vad man vill. Man behöver inte låtsas. Man behöver inte ljuga. Tänk dig att växa upp i ett samhälle som byggde på lögn. Alla ljög, eftersom det inte gick att överleva om man inte ljög. Jag minns när studentdemonstrationerna slogs ned den 8 mars 1968 och vår samhällskunskapslärare var tvungen att upprepa regimens idiotiska lögn. Plötsligt sade en kille i klassen att det där inte stämde. Han hade ju hört något helt annat på Radio Free Europe. Det blev helt tyst. Alla hade lyssnat på Radio Free Europe, inklusive läraren. Men vad kunde han säga?

MW: Det är en oerhört talande bild.

JJ: Ja. Och just därför var det svenska samhället så fantastiskt för mig. Men att man kunde tycka vad man ville hade också en baksida. För mig blev förstamajdemonstrationerna första året i Sverige en chock. Jag var inte förberedd. Hur kunde de frivilligt sjunga

Internationen? Eller var de tvungna? Klasskampsparollerna och röda fanor när kommunisterna marscherade på Järntorget! Jag trodde de var galna.

MW: Och i längden hade det väl varit omöjligt för dig att inte bilda dig en politisk uppfattning, med tanke på din bakgrund och din judiska identitet?

JJ: Jag var aktiv i judiska studentklubben i Göteborg och mycket av engagemanget kretsade kring Israel och Mellanöstern. Det passade mig

välldigt bra. Mitt svar till dem som demonstrerade med röda fanor och palestinaschalar var att engagera mig i Mellanösterndebatten. Mina motståndare inom KFML(r) och SPK, med ”krossa sionismen” och bilder med Stalin på sina propagandaaffischer, var jag inte så imponerad av. Mitt ställningstagande för Israel blev en kamp mot kommunisterna och för demokrati.

MW: Uppenbarligen blev det också inledningen på ett starkare engagemang för judendom hos dig.

JJ: Jag skulle inte kalla det ”engagemang för judendomen”. Det hade ju ingenting med religionen judendomen att göra! Jag talar om politik, opinionsbildning, samhällsvärderingar. Man kan säga att detta engagemang började med Per Ahlmark som jag lärde känna i början av 1980-talet. Jag var ju en potentiellt liberal person. Per hjälpte mig att orientera mig och skaffa mig en liberal hållning i samhällsfrågor men också, så småningom, i frågan om religionens ställning i ett samhälle. Jag ingick plötsligt i en krets där jag kände mig hemma. Min judiska identitet var inte något hinder för mina politiska intressen och mitt samhällsengagemang. Tvärt om. Min judiska identitet är alldeles självklar för mig.

MW: Låt oss prata om *Judisk Krönika*.

JJ: När jag blev tillfrågad att bli chefredaktör blev jag väldigt glad. Men det var svårt. Jag visste ingenting om journalistik. I början fyllde jag sidorna med texter om ”Det spännande resmålet Israel”, om ryska judar som vill utvandra, om Mellanösterndebatten, om barmitsva-fester på församlingen och så vidare.

MW: Det var i praktiken ett församlingsblad.

JJ: I stort sett. Under den här tiden kunde läsaren knappast hitta djupare texter som berörde judisk filosofi eller religiös tradition. Efter ett tag började jag fråga mig om det inte fanns andra judiska uttryckssätt.

MW: Och vad kom du fram till?

JJ: Jag hade turen att få studera på ett college i Los Angeles åren 1985–86. Jag valde jag framför allt religiösa kurser och fick en mastersexamen i judisk teologi. En helt ny värld öppnade sig för mig, något som berikat tidningen, men också mig själv. Men nej – jag blev inte religiös eller ”troende”! Jag medverkar gärna idag i Humanisternas tidskrift *Sans*.

MW: Dina nyförvärvade kunskaper har förstås påverkat innehållet i *Judisk Krönika*? Idag är det en tidskrift som inte längre bara

riktar sig till den innersta kretsen judiska församlingsmedlemmar utan som har vidare utblickar och en journalistisk hållning.

JJ: Ja. Det är ingen slump att jag valde ett liberalt college och judiska studier vid ett liberalt universitet i Los Angeles. Jag tillhör en liberal judisk församling som accepterar kvinnliga rabbiner, samkönade äktenskap och religiös pluralism som innebär att olika synpunkter och ställningstagande respekteras. Min hållning till religionen har alltså medvetet en liberal, ideologisk bas. Jag är för religionsfrihet, men också för frihet från religionen. Denna inställning har självfallet påverkat innehållet i *Judisk Krönika*.

MW: Skulle man – möjligen hårdraget – kunna säga att det är ett nödvändigt förhållningssätt om man vill kunna kalla sig "en god jude"? Att det finns en växelverkan mellan liberala värderingar och ett judiskt perspektiv?

JJ: För min del ja! Men jag respekterar dem som inte håller med mig. Många judiska läsare har varit kritiska mot min uppfattning som jag gett uttryck för i Krönikans spalter. Det har inte varit populärt att kritisera ultraortodoxin för dess fanatism och dogmatism. Jag menar att en sådan hållning i själva verket går emot judendomens tanke att man närmar sig religiösa frågeställningar inte utifrån dogmer utan utifrån skepsis: Kanske har jag fel? Kanske har du fel? Låt oss prata om det.

MW: Det har alltid funnits ett starkt liberalt drag i svensk judendom.

JJ: Ja. Det går tillbaka till 1800-talet. Man kunde inte komma in i det svenska samhället och samtidigt hålla fast vid ortodoxa seder och bruk. Det gällde att bejaka majoritetssamhället värderingar. Detta stod inte i strid med bevarandet av en judisk identitet eller religiöst utövande. Men det skulle inte ske i hemlighet. Öppenhet och valmöjligheter gynnar oss alla.

MW: Det är förstås en fråga om integrering.

JJ: Ja. Och det är något som man själv måste ta ansvar för på olika sätt. 1910 gav den judiske grosshandlaren Isaak Hirsch en gåva till Stockholms judiska församling: en gård som skulle inrymma ett sommarläger för fattiga judiska barn. De kom från södra Stockholm och talade jiddisch. Nu hamnade de i en svensk idyll i Roslagen. De kom i kontakt med svenska och svenska traditioner, men också judiska. När de två veckor senare åkte därifrån hade integrationsprocessen redan inletts. En generation senare var den fullbordad. En svensk-judisk generation börjar växa fram.

MW: Frågan som nu hänger i luften är: Kan man översätta den erfarenheten på dagens invandringsdebatt?

JJ: Naturligtvis. Om man har den inställningen att den första generationen invandrare aldrig kommer att tala svenska flytande men att deras barn ska bli litteraturprofessorer, då skapar man förutsättningar för integration. För vad man då säger är: jag tillhör det här samhället och jag vill bidra till det. Men jag vill också att detta samhälle ska respektera mina religiösa övertygelser och mitt judiska kulturarv. Jag vill inte assimileras utan integreras. Det första man ska skaffa sig är böcker på svenska, inte en parabolantenn riktad mot det gamla hemlandet.

MW: Med flyktningkrisen har vi nu en exceptionell situation i Sverige, ekonomiskt och socialt. Men hur ser du på frågan om dessa människors möjligheter och vilja till integration? Är inte det i sig en stor samhällelig utmaning?

JJ: Absolut. Men då gäller det att det skapas förutsättningar för dess människor att integreras, samtidigt som de har kravet på sig att acceptera att de är en del av det svenska samhället.

MW: Vilket för oss in på frågan om den växande antisemitismen i Sverige som är etnisk-religiöst färgad. Det gör den mycket mer komplicerad än förr.

Synagogan i Göteborg.

FOTO: LEIF JACOBSSON/TT

JJ: Fram till 1970-talet var antisemitismen i Sverige visserligen en realitet men inte något större hot. Idag är den importerad, vilket i sin tur stärker den inhemska, latent antisemitismen. Här sker en växelverkan mellan det muslimska judehatet å ena sidan och å den andra den traditionella, ofta religiöst och socialt präglade och politiska – både extremhöger och extremvänster – antisemitismen.

MW: Hur reagerar de judiska församlingarna i Sverige på dagens antisemitism?

JJ: Idag är de svenska judarna mycket mer synliga i debatten än tidigare. Tidigare fanns en tendens att ligga lågt. Idag vågar vi att leva på antisemiternas villkor; att all vår verksamhet skulle gå ut

på att besvara angrepp. Vem vill leva så? Det finns i Sverige en starkt judisk kulturverksamhet, kultur- och utbildningsinstitutioner upp till universitetsnivå, teater, museum och en uppskattad kulturtidskrift. Den judiska identiteten skall inte vara en börda utan något som berikar både den judiska gruppen och det svenska samhället. Detta är ett judiskt förhållningssätt och en framgångsrik överlevnadsstrategi. Till och med i gettot

i Warszawa, med vetskap om vad som väntade organiserade man undervisning. Skolklasser spelade musik, man läste dikter. Det handlade om att inför det oundvikliga bevara mänsklig värdighet.

MW: Och att bevara sin judiska identitet. Har frågan om vad det innebär att vara jude blivit viktigare nu?

JJ: Frågan om identitet tillhör de klassiska standardfrågorna som varje judisk generation ställer. Vi är överlevnadskonstnärer. Det judiska handlar om att det alltid finns ett hopp. 🌸

Mats Wiklund

Tommy Olofsson
är poet, kritiker och
professor i kreativt
skrivande vid Linné-
universitetet i Växjö.

Gubben i graven bredvid

I sin diktning göt Esaias Tegnér ofta liv i historiska gestalter, som Karl XII. Men sig själv beskrev han ofta som död eller döende, till exempel i sin magnifika dikt "Den döde".

Av Tommy Olofsson

Han är ej död, han blundar./
Hans blund ett sekel var." Så skriver Esaias Tegnér i ett av sina många poetiska bravurnummer, minnesdikten över Karl XII, en gestalt som skalden vill frammana ur skuggorna, om inte hjältekonungen personligen så i varje fall något av den storsvenska anda som besjälade honom.

Vi ska inte gå in på vilket historiskt sammanhang denna dikt är en kommentar till. Jag citerar den som ett exempel på hur Tegnér i sin diktning ofta gjuter liv i historiska gestalter, inte bara i de livfulla porträtten av fiktiva figurer som Frithiof och Ingeborg i *Frithiofs saga* utan även i äreminnen över människor som bevisligen har levat, historiska personer i form av förmenta hjältar, stora diktare och tänkare. Men sig själv beskriver han ofta som död eller döende.

När Esaias Tegnér i självbespeglade, centrallyriska dikter beskriver sig själv som förstenad, döende eller död är det inte bara för att anknyta till ett förgängelsemotiv som han var väl bekant med genom sin antika favoritskald Pindaros eller genom en av de bibliska profeter som hade gjort djupast intryck på honom, den anonyme Predikaren i Gamla testamentet, utan det hänger också samman med hans personlighet och hans själsliga konstitution.

Det har skrivits mycket om Tegnér's depressioner. Han är sannolikt den svensk som har ägnats flest patografier. Psykiatrer har tyckt sig kunna identifiera cykliskt återkommande humörsvängningar under hans levnadsbana, inspirerade maniska perioder omväxlande med mörka och

till synes bottenlösa depressioner. Han tycks ha varit vad vi med våra dagars metaforiska terminologi kallar bipolär, så till den grad att pendelrörelserna i hans bröst till sist vred hans stackars själ alldeles ur led. I ett prekärt skede av sitt liv blev han psykotisk eller i varje fall så otillräknelig och fylld av förvridna vanföreställningar att han fördes till en nervklinik i Schleswig, där han av den på sin tid berömde föreståndaren, professor Jessen, gavs den antagligen unika diagnosen "poetisk exaltation". Om denna prekära period i Tegnér's liv har Christina Svensson publicerat en utmärkt bok, *Diktaren på dårhuset. Om Esaias Tegnér's sjukdom och sjukdomsdiktning* (2012).

Syntomen, de djupa depressionerna och de dramatiska humörsvängningarna, präglade Tegnér's tillvaro långt innan han drygt femtio år gammal totalt förlorade kontrollen under ett par månader, tills han åter kunde träda i tjänst som biskop och riksdagsman. Den mest kända litterära gestaltningen av hans depressioner utgör den magnifika dikten "Mjältsjukan" från 1825, den med

raderna: "Mitt hjärta? I mitt bröst finns intet hjärta,/ En urna blott med livets aska i."

Året 1825 blev en vändpunkt i Tegnér's liv. Det var året då hans suveräna versepos *Frithiofs saga* publice-

rades, hans magnum opus. Det var även året då han förberedde sig för att bryta upp från tillvaron i Lund för att ge sig in på en ny bana som biskop i Växjö stift.

Under det första året skötte han tjänsten på distans, tack vare ett pålitligt ombud på plats. Först i maj 1826 gick familjens flyttlass till Växjö, med häst och vagn. Då hade husfadern redan hunnit installera sig på ett litet lantställe i utkanten av Växjö, Tufvan vid sjön Trummen. Tegnér's första

>>

Esaias Tegnér.
FOTO: IBL BILDBYRÅN

boställe som biskop ligger på Linnéuniversitetets campusområde. Byggnaden finns kvar, om än tillbyggd och renoverad i flera omgångar sedan 1820-talet.

Att Tegnér nappade på utnämningen till biskop hade främst ekonomiska skäl. Det nya jobbet skulle ge honom cirka sju gånger högre inkomst än vad han hade som professor i grekiska vid Lunds universitet. Ännu idag har en biskop bättre betalt än en professor i ett humanistiskt ämne, men på Tegnér's tid var inkomstskillnaden ansevärd.

Att det dröjde innan den nye biskopen med familj kunde flytta in i biskopshuset, beläget högt på en kulle i närheten av domkyrkan, berodde på att änkan efter hans föregångare hade beviljats tre nådeår, alltså tillåtelse att efter makens död bo kvar i huset under så lång tid. Först strax efter midsommar 1827 fick Tegnér flytta in på Östrabo, det biskopshus som fortfarande är i bruk och där rummet i vilket skalden drog sin sista suck den 2 november 1846 ännu finns pietetsfullt bevarat. I triumf och på giftigt gott humör rapporterar Tegnér om saken i ett brev till Brinkmann, en av vännerna i Lund:

”Belägenheten är utmärkt vacker: jag har den usla staden under fötterna och ämnar ej upplyfta den. Men allt som kunnat, af ägor och hus, vanvårdas och förderfväs är förstördt. Ingen utom den som sett det kan göra sig en föreställning om ett sådant svineri. Sjelfva Consistoriirummens väggar voro fullsmorda af Biskoppinnans skinkor och smörtunnor[...]. I åkrar och trädgårdar florerar tistel, i sängarna vägglöss [...]. Med ett ord, bostället var, både inom och utom, skött på samma sätt som – Stiftet.”

I nledningsvis satte Tegnér verkligen fart på stiftet. Hans reformiver var stor, alltför stor kan man kanske i efterhand tycka. Han lät stänga eller riva många medeltida kyrkor, detta till förmån för de så kallade ”Tegnérlandorna”, stora och rymliga men sällan eller aldrig särskilt vackra kyrkor som skulle ge utrymme åt alla de besökare som biskopen ville locka till högmässorna i det stift han hade att bestämra över och där han uppenbarligen var fast besluten att öka kyrksamheten.

Tegnérlandorna har inget gott rykte, och det har hänt att Esaias Tegnér har kallats kulturvandal på grund av dem, men till hans försvar bör framhållas att de medeltida kyrkorna var för små och i en del fall dessutom fallfärdiga, så till den grad att det åtminstone enligt biskopens mening var förenat med livsfara att fira gudstjänst i dem. Han såg till att det uppfördes nya och rymliga kyrkor, förhållandevis billiga att bygga, därför att det vid denna tid fanns direktiv om att varje kyrka skulle rymma två tredjedelar av församlingens medlemmar. Direktivet hade sin grund i kyrkplikten, stadgad i svensk lag. Biskopen i Växjö agerade alltså pragmatiskt och i enlighet med vad han ansåg att ämbetet krävde av honom.

”Biskopsbefattningen passade mindre för hans lynne än professoratet”, skriver Karl Warburg 1904 i sin svenska litteraturhistoria, och tillägger att det nya arbetet invercade menligt på hans litterära skaparkraft: ”Han ägnade sig nu endast mera tillfälligt åt poesins utöfning men fogade likväl ytterligare mången ny länk till sin härliga kedja af smärre dikter.” Den enligt Warburg finaste av dessa länkar är en dikt med titeln ”Den döde”, skriven 1834. Vi ska snart komma till den.

Redan vännerna i Lund bekymrade sig för hur Tegnér skulle trivas som biskop i stället för som professor. Professorns teologiska intresse lär inte ha varit särskilt stort. Liksom många andra dåtida akademiker lät han prästviga sig. Många gjorde detta av ekonomiska skäl, för att komma i åtnjutande av visst tillskott till den skrala lönen vid akademien. I vänkretsen verkar ingen ha tagit särskilt allvarligt på Tegnér's prästvigning, men förmodligen gjorde han det själv. Han var son till en präst och var själv en from man, även om hans intresse för kristendomens centrala gestalt, Kristus själv, var förbluffande ringa och tycks ha fortsatt att vara det under alla hans år som biskop.

Den religiösa gestalt som mest fängade Tegnér's intresse och stimulerade hans fantasi var i stället Den helige ande, den minst

omtalade inom treenigheten, men den som låg närmast professors och poetens hellenistiska vurm. Det är inte uteslutet att han i sina humörsvägningars uppåtvindar kan ha inspirerats till idéer om att kunna förnya den svenska kyrkan i ekumenisk riktning och få den att ta till sig även hans älskade grekiska klassiker. Hur som helst tycks han till en början ha tagit sig an sin nya livsuppgift med liv och lust och imponerande stor handlingskraft.

Lundavännerna bekymrade sig också för hur Tegnér, i Lund en så central och omsvärmad person, skulle kunna finna sig tillrätta i en liten obetydlig avkrok som Växjö, då en ganska nybliven stiftsstad med bara ett par tusen invånare, liten domkyrka och stort dårhus.

I själva verket är det inte konstigt att förstå att han lät sig övertalas att bli biskop i just Växjö. Han var visserligen född och uppvuxen i Värmland, där hans far var präst. Fadern Esaias Lukasson kom från Kronoberg och hade vuxit upp i Tegnaby, en by som fadern tog sitt familjenamn efter. Han bytte namn till Tegnerus. Tegnaby ingår numera i Växjö kommun. Ordet ”tegn”, ”thegn” eller ”thane” är en fornnordisk, engelsk och skotsk beteckning på en krigare och stridsman, en person som ingår i kungens hird.

Att Esaias Tegnér skulle få bo i de trakter där hans förfäder hade sina rötter kan ha spelat in i hans beslut att flytta från det akademiskt ombonade Lund. Han var nio år gammal då hans far dog, en händelse som naturligtvis gjorde det svårt för hans familj. Vid nio års ålder kunde Tegnér inte skriva eller ens läsa ordentligt, eftersom ingen hade haft tid att undervisa honom. Efter faderns död fick han hjälp av sina äldre bröder.

En av bröderna blev informator hos en brukspatron Myhrman och fick till hushållet ta med sig sin lillebror, som snart visade sig vara så läraktig att han sågs som ett ämne till kontorist, men redan fyra år senare, då Esaias var 13 år gammal, stod det klart att hans begåvning skulle stå rycken för ännu fler läxor. Han fick börja lära sig latin och grekiska samt tre moderna språk och visade sig ha en exceptionell språklig begåvning.

Vid 17 års ålder sändes han till Lunds universitet, där han blev filosofie magister tre år senare, varvid hans gynnare i Lund inrättade en ny tjänst enkom för hans räkning, som universitetsadjunkt i estetik, detta för att försäkra sig om att få behålla detta unga ljushuvud vid akademien. Då var Tegnér 20 år.

Två år senare gifte han sig med sin barndoms lek- och studiekamrat Anna Myhrman, dotter till den brukspatron i vars familj Esaias storebror hade varit informator. Äktenskapet verkar till en början ha varit ganska lyckligt, men snart började den svärmiske maken uppvakta förtjusande damer i bekantskapskretsen, en ovana som blev allt värre med åren och så småningom skulle få förödande följder – eller åtminstone utmynna i skandal.

30 år gammal tilldelades Tegnér en professur i grekiska. Vid det laget var han redan en någorlunda känd poet, som varje år sände oden och filosofiska tankedikter till Svenska Akademiens tävlingar. Hans storhetstid infaller något senare, med stora triumfer som skald under åren 1812–1825, då han, kort sagt, berikar den svenska litteraturen med det ena lyriska mästerverket efter det andra och skriver dikter som är bestående klassiker och nog kommer att stå sig väl så länge som åtminstone några människor ännu förstår vad skalden själv kallade ”ärans och hjältarnas språk”, det vill säga svenska.

Hans dikter från detta lyriskt eruptiva skede är fyllda med briljanta och närapå självlysande formuleringar som med tiden har blivit bevingade och ingår i vårt bildningsarv utan att vi själva alltid har klart för oss att det är Tegnér som har fiskat upp dem ur sitt ymnighetshorn och myntat dem. Som ursprung till bevingade ord på svenska språket kan bara Carl August Hagbergs Shakespeareöversättning och Karl XII:s bibel övertärfas Esaias Tegnér.

”Jag stod på höjden av min levnads branter”, så börjar ”Mjältsjukan”. När han skrev den dikten var Tegnér 43 år gammal och hade just tagit ett nytt steg i sin magnifika karriär och befordrats från professor i Lund till biskop i Växjö. Ändå påstår han sig vara trött

på "diktens lindansarmöda", detta utan att önska sig ett alternativ till de efemära ordlekar han tycker sig ha ägnat så mycken förspild möda. Någon religiös frälsning tycks inte föresväva honom i detta tillstånd. Deprimerad, dödsbesatt och tröstlös konstaterar han istället att "förruttelse är livets anda" och att "det går en liklukt genom mänskolivet".

Efter succén med *Den unge Werthers lidanden* blev Goethe vid 26 års ålder plötsligt erbjuden ett högt uppsatt ämbete i Weimar, som Geheimrat i tjänst hos den lokala fursten. Han nappade på erbjudandet och utnyttjade de följande tio åren av sitt liv åt att försöka göra handfast nytta och åt att komma bort från litteraturen. Han skrev inget skönlitterärt på tio år utan ägnade sig åt att planera utdikningar i Weimars omgivning, åt naturvetenskapliga studier och åt att förkovra sig i att rita.

Något liknande uppbrott från diktkonsten planerade inte Tegnér, men klart är att han lät sig uppslukas av andra sysslor än de litterära, inte bara av kyrkliga plikter utan även av sådana som syftade till att reformera undervisning och skolor i Växjö stift. När Goethe efter tio år åter omvandlade sig till diktare skedde detta med stor och överväldigande energi. Någon sådan kraftfull återkomst lyckades Tegnér aldrig göra, men så skedde ju hans omorientering till andra sysslor nästan tjugo år senare i livet än Goethes hade gjort. Efter att ha blivit biskop lyckades Tegnér bara sporadiskt trycka pegasen i botten och få fart på sin poesi. En sådan gång tillkom "Den döde", 1834.

Bakgrunden till dikten är en möjligen rörande men också minst sagt skandalös kärleksaffär. Drygt femtio år gammal hade Tegnér börjat uppvakta en 21-årig läkarfru i Växjö. Uppvaktningen pågick under ett par års tid och skedde helt öppet.

Ovisst är om några regelrätta famntag kom till stånd. I efterhand låter Tegnér påskina detta i tillämpat manbara brev till goda vänner i Lund. Klart är emellertid att den unga fruns make, doktor Niclas Selldén, inte tycks ha annat något sådant erotiskt oråd utan snarare helt lugnt utnyttjade belägenheten till sin egen förmån, såtillvida att han fick biskopens benägna bistånd att avancera till regementsläkare.

Det är knappast troligt att doktor Selldén med berätt mod lämnade sin hustru i pant för att få draghjälp i läkarkarriären. Ändå kan det i praktiken ha blivit just så, men det har då säkerligen berott på unga Emili Selldén själv, att hon självantog följ till föga för den berömde mannens smäktande uppvaktning, sekunderad som denna var av luxuösa och dyrbara presenter samt formfulländade kärleksbrev och dikter.

Skvallret i den lilla stiftsstaden spreds som en löpeld mellan hus och hem. Tegnér svar på detta var utomordentligt fräckt. Han struntade i den diskretion som han inledningsvis hade försökt upprätthålla. Han lät sig skjutas till Emilis bostad vid Stortorget och tillsade kusen att hålla utanför huset under besök som kunde ta timmar i anspråk. Biskopens vagn lär under ett par års tid ofta ha stått utanför Selldéns bostad. Detta var Tegnér sätt att nonchaler skvallret.

Så småningom skulle han dock förlora kontrollen. Vid ett tillfälle lär han ha öppnat ett fönster på biskopsgården och skjutit med hagelbössor mot grannens höns när de råkat komma in på hans tomt. Det var för att bestraffa grannen, som enligt Tegnér gick med skvaler och hade dristat sig att förtala biskopen för hans kärleksaffär med den unga läkarfrun.

Romansen med Emili Selldén stärkte inte Tegnér respektabilitet i Växjö. På hemmaplan var han helt enkelt skandalös, men hans goda rykte i Lund, Stockholm och utomlands, främst i Tyskland och Danmark, tog inte skada av Växjöskvallret. Folk som hade hört ryktena såg mellan fingrarna och hade överseende med den store skalden, också om han råkade ha ett biskopsämbete att leva upp till.

Det var när romansen med Emili var på upphällningen som Tegnér skrev "Den döde". Det är en dialogdikt. Både en Emili och en försmädd älskare kommer till tals i den. Denna Emili anklagas

kuriöst nog för otrohet. Kännedom om den biografiska bakgrunden kan göra att vissa inslag i dikten ter sig skrattretande, men som dikt betraktad, frigjord från den tragikomiska bakgrunden, är den ett mästarprov i den stora stilen.

Dikten är 44 rader lång med parvisa rim, omväxlande manliga och kvinnliga. De spänstiga versfötterna är femtaktiga jamber. Kanske är det något av ett helgerån att inte återge den i sin helhet, men jag nöjer mig här med ett par citat. Här ges först ett där diktens "Emili" kommer till tals, i ordalag som det osar mycket Esaias Tegnér om och som även ger en vacker beskrivning av hans bipolära sinnelag:

*Hans ungdom såg jag ej, men mannens hjerta
förtärdes lika utaffröjd och smärta:
nu glad som Gudar i Olympens sal,
nu dyster, mörk som de fördömdas kval,
en evig yngling med en evig trånad,
en from, en öppen och likväl en grånad.
Från mången irring som han medgaffritt
hans hjerta hamnade till slut vid mitt.
Jag fick hans kärlek, kunde den ej mista,
den var hans varmaste, den var hans sista,
och mannen med det vidtbekanta namn
han trivdes ändå bäst uti min famn.*

"Den döde" är en dikt som anknyter till ett gammalt tema i västerländsk kärlekslyrik, framkastat av antika sångare som Horatius och Catullus och sedan traderat via Dante, Petrarca, Ronsard, Shakespeare, Donne och en hel hopar andra fram till Baudelaire. Via Baudelaire har stafetten gått vidare, tills detta tema först började te sig klichéartat och sedan fort dog ut under 1900-talets senare hälft, på grund av preventivmedlens spridning och den allt friare sexualiteten. Temat utgörs av påbudet att kvinnan bör betänka sin egen förgängelse och död, att hon bör ägna sig åt *memento mori* en stund innan en älskare avvisas, att det kan bli för sent och att den tid kan komma då hon ångrar sin erotiska återhållsamhet.

Konsten är lång och livet kort, säger oss Seneca, men ännu kortare är kärleken och skönhetens varaktighet. Detta påminner oss poeterna enträget om, alltifrån antiken, men med stegrad övertygelse från och med renässansen, och denna påminnelse utnyttjar de som ett led i konsten att förföra en åtrådd kvinna. Det är fråga om en förförelsemetod och en ursäkt, på en och samma gång! "Den döde" utgör ett svenskt paradexempel. De sista raderna i dikten är offensiva i sin avsikt att vara vägvinnande och förföra:

*O Emili! när då en gång du står
uppå min graf, och länge väntad Vår
nedstigit, liksom nu, från himlarunden
med knopp och löf och fågelsång i lunden:
säg i ditt hjerta då ett vänligt ord
till slumraren som ligger under jord,
ty döden sjelf kan ej min kärlek hämma,
och hvar jag är förnimmer jag din stämma.*

Esaias Tegnér dog drygt tio år senare, 1846, efter att, som han formulerar saken i ett uppgivet brev, ha gått stegvis "och styckevis i graven" under en följd av år. Emili Selldén dog 1858, bara 46 år gammal. Hon och hennes make, regementsläkaren, ligger begravda alldeles intill Tegnér storvulna familjegrav. Esaias Tegnér är bokstavligen gubben i graven bredvid.

Platsen är Tegnérkyrkogården alldeles intill centralstationen i Växjö. Gravarna ligger bara ett tiotal meter, kanske femton, från det närmaste järnvägsspåret, visserligen bakom en manshög mur, men alltså ändå så nära att man kan räkna med att Tegnér och Emili Selldéns mull dagligen genomdarras av de vibrationer i marken som de passerande tågen ger upphov till. ✨

RESEBREV

Ett hotat konstnärshotell

Konstnärshotellet i Grez, där August Strindberg och Carl Larsson en gång bodde, återskapades på 1980-talet. Verksamheten har de senaste åren varit hotad. Men den unika miljön måste bevaras, menar **Lars Lönnroth**.

AUGUST STRINDBERG VAR där och Carl Larsson, men också Robert Louis Stevenson, han med *Skattkamarären*, för att inte tala om en oherrans massa andra målare och författare. Det handlar om Hôtel Chevilleton i den sömniga lilla medeltidsbyn Grez-sur-Loing nära Fontainebleauskogen, cirka åtta mil sydost om Paris, där en skandinavisk konstnärskoloni uppstod på 1880-talet och spred ryktet om stället enastående förutsättningar för friluftsmåleri. Det talades om en "silverton" i ljuset över floden. Det talades också om bohemisk samvaro i konstnärskolonin.

SKANDINAVERNA VAR INGALUNDA först med att upptäcka denna oas vid sidan av allfarvägen, det hade franska, skotska och amerikanska konstnärer redan gjort. Men det var skandinaverna, särskilt svenskarna, som gjorde Grez till ett centrum för de nya idéer som lanserades av det moderna genombrottets män och kvinnor i Norden under 1880-talet. Här planerade Strindberg sina radikala socialreportage om livet bland franska bönder, här utvecklade svenska konstnärsförbundare som Carl Larsson, Karl Nordström och Richard Bergh sitt realistiska friluftsmåleri i opposition mot Konstakademien i Stockholm. Här diskuterades, grälades och söps; här både knöts och bröts förtroliga band, såväl erotiska som intellektuella, kring matsalsbordet i Hôtel Chevilleton. Ty det var här de unga talangerna samlades när de inte drog till skogs med staffliet, matade ankorna i floden Loing eller reste in till Paris för att hävda sig i kampen om offentligt erkännande. Grez blev ett begrepp i svensk konst- och litteraturhistoria – ofta mytologiserat såsom framgång av en doktorsavhandling för ett par år sedan (Alexandra Herlitz, *Grez-sur-Loing revisited. The international artists' colony in a different light*, 2013).

Under 1900-talet stundade nya tider.

Modernismen segrade över realismen och friluftsmåleriet. Den lilla byn vid floden övergavs av konstnärerna och ingick så småningom åter i den stora glömskan. Bygatorna tömdes på folk och få, butikerna slog igen, och de invånare som ännu bodde kvar i de nedslitna husen tvingades pendla till Paris, Fontainebleau och andra städer för att försörja sig.

DET DRÖJDE ÄNDA till 1980-talet innan konstnärssamhället Grez åter väcktes ur sin törnrosasömn, denna gång av några energiska konstantusiaster från Göteborg under ledning av Chalmersprofessorn Jan Wallinder. De hade fått idén att köpa upp det numera starkt förfallna Hôtel Chevilleton och förvandla det till ett minnesmärke över

En livgivande oas som denna får inte gå förlorad för det svenska kulturlivet.

1880-talets storhetstid och samtidigt till ett gästhem för dagens konstnärer, författare och forskare. Med stort besvär lyckades de övertala några förmögna västsvenska donatorer att satsa på företaget, och till slut lyckades de skrapa ihop tillräckligt med pengar för att köpa upp hotellet och rusta upp det till modern standard. De lyckades också knyta kontakter med akademier och fonder i Sverige, Finland och Skottland, villiga att bekosta stipendiater vistelse på hotellet under kortare eller längre tid. Numera sköts kulturcentret av en stiftelse, fortfarande med centrum i Göteborg. Om allt detta kan man läsa i en bok av historikern Martin Fritz med titeln *Det återskapade Hôtel Chevilleton i Grez-sur-Loing* (2013).

Den laglösa Medea

64 Martina Björk om Euripides drama

Det förtalade 90-talet

66 Lars Anders Johansson hoppas på en renässans

Kåkararens Paris

68 Ellinor Skagegård läser Albertine Sarrazin

Lastbara utsvävningar

70 Anita Limare Hjelte ser symbolistisk konst

Krönika

71 Josefin Utas om att allt inte måste vara tydligt

I korthet

71 David Andersson om de nya sedlarna

Grez-sur-Loing.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hur är det då att idag komma som svensk stipendiat till Grez? Det enkla svaret på den frågan är "underbart", i varje fall för den som söker en rofylld miljö för att fullfölja ett konstnärligt eller litterärt projekt. Men Grez är långt mer än en arbetsmiljö. Hôtel Cheillon och den omgivande byn är fortfarande en oas i tidens öken, en oas där man kan försjunka i historiska minnen och drömmar, en vallfartsort för pilgrimer som söker sig till det förflutnas ruiner och till en praktiskt taget orörd natur i hjärtat av Europa. En minnesoas för sökande själar alltså, men också en mötesplats för existentiella samtal om dikt och konst och andra livets väsentligheter, fjärran från mediebrus, flyktkatastrofer och partipolitisk retorik.

SJÄLV KOM JAG dit i början av oktober för att slutföra min nyöversättning från fornisländskan av *Den poetiska Eddan*. Min hustru följde med och fick låna en av Hôtel Cheillons lediga ateljéer för sina målningar. Vi fick bo i Robert Louis Stevensons rum, vilket gjorde att hans ande ofta svävade över våra huvuden. Även Strindberg och Carl Larsson gjorde sig då och då påmind. En stor del av dagen tillbringade vi vid datorn respektive staffliet, medan den försenade sommaren sakta övergick i tidig höst. Men vi gick också långa promenader längs floden eller genom den dunkelt skimrande skogen på andra sidan bron över Loing. Vi matade ankorna i höstsolen, besökte byns övergivna borgruin, läste böcker i

biblioteket eller samtalade livfullt över vin, ost och soppa med andra stipendiater som kommit dit för att slutföra projekt av varje slag. Nästan aldrig mötte vi någon människa på gatan. Ensamheten kändes ibland melankolisk men mestadels ljuvlig. Någon gång reste vi in till Fontainebleau, men det var sällan.

HÔTEL CHEVILLONS INTERIÖR bidrar i hög grad till en nostalgisk stämning av flyddatider. Salongen, matsalen och den stora hallen på husets nedre botten är möblerade och dekorerade i en stil som ger illusion av att vara hämtade från *Spöksösten* eller något annat av Strindbergs sena teaterstycken. Biblioteket domineras av en stor samling fransk 1700-talslitteratur i ursprungliga, vackert inbundna volymer. Därtill kommer förstås en mängd böcker om och av de författare och konstnärer som ingick i 1880-talets Grezkoloni. Runt den stora salongens väggar har målningar, böcker, fotografier och musikinstrument placerats på ett sådant sätt att de ger en lätt kuslig känsla av de längesedan dödas närvaro. Någon renodlad Carl Larsson-idyll à la Sundborn blir det därför aldrig fråga om. Den rofyllda miljön genombröts ofta av oroande men spännande inslag som minner om Strindbergs *Infernokris* eller Stevensons skräckroman om doktor Jekyll och mr Hyde.

Under sin första tid i Grez lär Strindberg ha varit på ovanligt gott humör, njutit

av den vackra omgivningen och underhållit konstnärsvännerna om kvällarna med att sjunga visor till gitarr. Men det var också i Grez som hans äktenskap började knaka i fogarna, sedan han börjat misstänka att hans Siri hade ett lesbiskt förhållande med den frigjorda danskan Marie David, som också befann sig i byn. Och även om den misstanken var ogrundad och ställde till elände för alla inblandade parter, så gav den inspiration till skönlitteratur av stort värde, alltifrån Strindbergs *En daires försvarstal* till P O Enquists *Tribadernas natt*.

INSPIRATION ÄR ALLTSÅ något man får i denna märkliga, lätt förfallna miljö, härom har många nutida stipendiater vittnat. I vad mån miljön kommer att bestå som inspirationskälla är dock ännu osäkert. Svenska Akademien och en del andra kulturinstitutioner har numera upphört att skicka dit stipendiater. Stiftelsen Grez-sur-Loing dras för närvarande med dryga kostnader för underhåll och reparationer av Hôtel Cheillon. Förra året var ekonomin så dålig och underhållskostnaderna så höga att man på allvar övervägde möjligheten att lägga ner verksamheten och sälja hotellet. Sedan dess har det flutit in lite mer pengar, men vad som fortfarande skulle behövas för att på sikt säkra Chevillons framtid är ett rejält tillskott från rika donatorer eller en central statlig myndighet som Kulturrådet.

En livgivande oas som denna får inte gå förlorad för det svenska kulturlivet. 🌸

Den laglösa Medea

I januari är det premiär i Stockholm för en nyskriven opera om Medea. Nuförtiden tolkar man henne ofta som ett offer, men den antika uppfattningen var en helt annan. Det skriver **Martina Björk**.

KANSKE ÄR MEDEA den kvinnliga gestalt ur grekisk mytologi som skildrats oftast i litteratur och konst. I januari är det urpremiär på Kungliga Operan för Daniel Börtz nyskrivna opera *Medea*. Librettot bygger på Agneta Pleijels och Jan Stolpes översättning av Euripides drama. Också Dramaten planerar att sätta upp pjäsen nästa år. I förordet till översättningen skriver Stolpe om Medea:

”Hon är inte ens grek, har lämnat hela sin släkt bakom sig, har dödat för Jasons skull, blir sviken i kärlek och kastas nu ut i den totala ensamheten. Hon har ingen asyl – just det ordet används – och hon har inget beskydd.”

Moderna tolkningar av pjäsen lyfter gärna fram Medea som ett offer. Hon är maken som lämnas för en annan. Hon är flyktingen som fördrivs från sitt hem och sitt nya land. Desperationen föder hämndlystnad och driver henne till den slutgiltiga katastrofen när hon mördar sina och makens två gemensamma barn. Trots det avskyvärda brottet är det lätt att känna sympati med Medea. Men bilden blir mer komplicerad om man känner till hennes förflutna.

DE GREKISKA TRAGEDIFÖRFATTARNA dramatiserade historisk-mytologiskt stoff, berättelser som utgjorde litterärt allmän-gods. När atenarna år 431 f Kr såg Euripides pjäs *Medea* framföras för första gången var de därför redan bekanta med historien. Emellertid är det bara ett kort avsnitt ur Medeas liv som skildras. Det grekiska dramat var nämligen bundet till tidens, rummets och handlingens enhet. Det som utspelades på scenen skulle upplevas som om det skedde *här* och *nu*, och inte omfatta mycket större tidsrymd än den som förflöt under själva föreställningen.

När Medea träffar sin blivande make är hon prinsessa i ett land vid Svarta havets östkust, Kolchis. Här förvaras det gyllene skinnet. Detta åtråvärda skinn har den grekiske lycksökaren Jason gett sig ut för att erövra i sällskap med sina sjömän, argonauterna. Historien skildras av Apollonios Rhodios (200-talet f Kr) i eposet *Argonau-*

tica. Att hämta det gyllene skinnet ansågs förenat med livsfara. För Jason är expeditionen emellertid viktig; han behöver skinnet för att återfå arvet till tronen i Iolchos, den tron som hans farbror Pelias orätmäktigt tillskansat sig.

MEDAN KUNGEN FÖRSÖKER göra sig av med ynglingen träffas kungadotterns hjärta av kärleksgudens pil. Medea blir förälskad. Apollonios Rhodios, liksom senare Ovidius i *Metamorfoser*, skildrar den unga Medea som en charmerande flicka som efter vändor bestämmer sig för att följa sitt hjärta. Tack vare sina magiska färdigheter kan hon avvärja de faror som hennes far utsätter sin gäst för. Som villkor begär hon att få bli Jasons brud och följa med honom tillbaka.

När Medea rymmer med Jason är hon förslagen nog att låta döda sin bror för att förhindra faderns skepp att följa efter. Enligt en version mördar hon brodern, styckar hans kropp och slänger delarna i havet. Just där och då tycks Medea bli ond, som om hennes moraliska hämningar släpper i samma ögonblick som lojalitetsbanden till hemmet klipps.

Väl tillbaka i Iolchos sviker kung Pelias sitt löfte om att överlåta tronen till sin brorson. Än en gång kommer Medea med råd: hon tar den regerande kungen av daga med hans döttrar som redskap. Men resultatet blir inte vad hon väntat. Stadens befolkning reagerar med avsky och fördriver paret från staden.

Jason och Medea bosätter sig i Korint, och det är här som Euripides skådespel tar sin början. Jason står i begrepp att lämna sin hustru för att gifta sig med stadens prinsessa. I sin berömda inledningsmonolog vänder sig Medea med klagorop till kören, som utgörs av kvinnorna i Korint:

”Det sägs att kvinnan lever tryggare än han,/ som alltid måste bära spjut och gå i krig. / Å, fel! Hellre går jag tre gånger ut i strid/ med sköld och vapen än föder barn en enda! / Kära ni, jag vet, ni ser det inte så/ ni har er stad, ert fadershus och er/ försörjning, ni har släkt och vänner, medan jag/ är ensam, statslös, förödmjukad av

en man,/ ett byte som han tog en gång i ett barbariskt/ land. Jag saknar mor och bror och släkt/ att anka hos när olyckan slår till.”

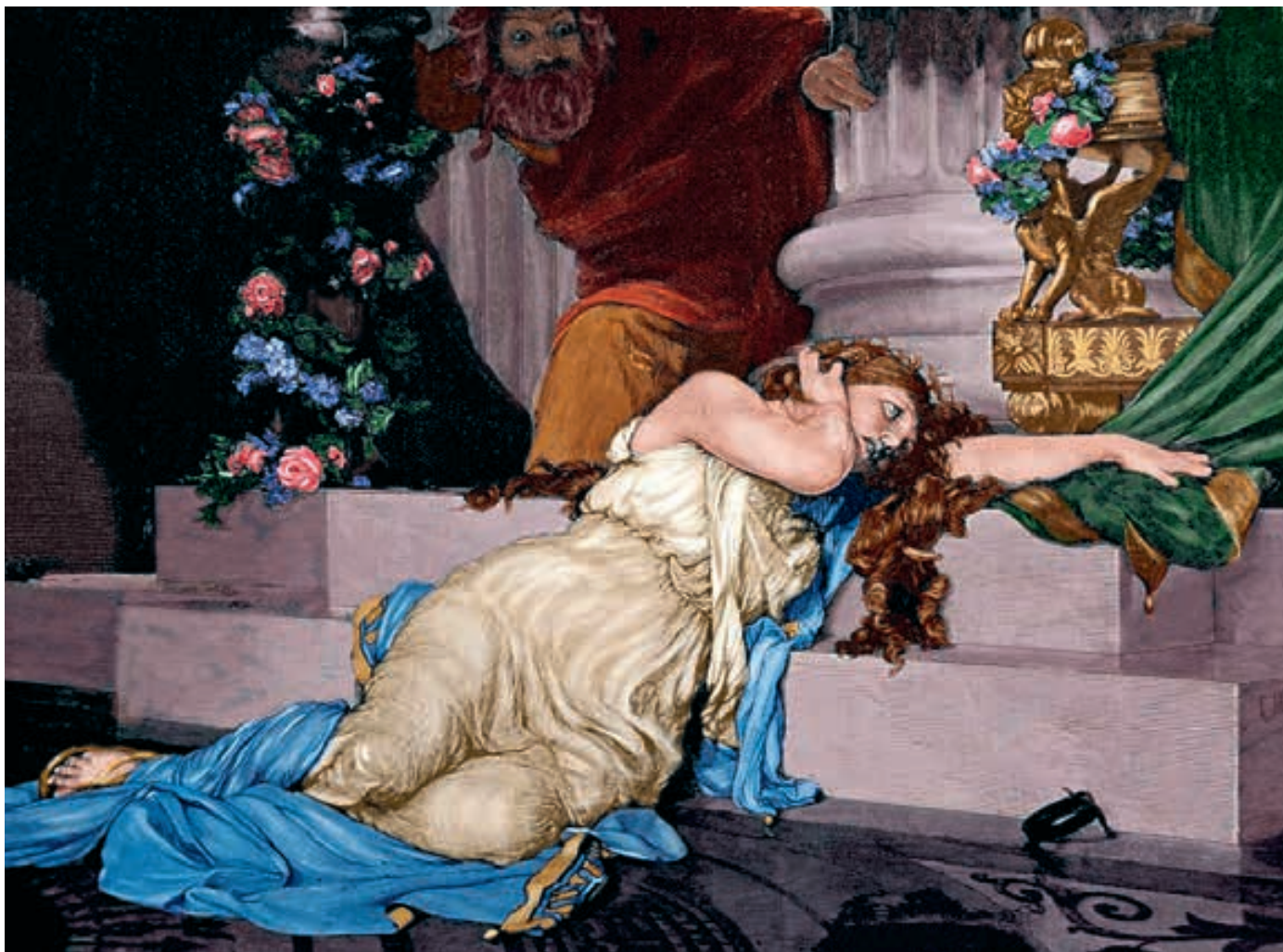
DET FINNS ALL anledning att ifrågasätta Medeas utsagor. Något ”byte” som Jason har roffat åt sig är hon sannerligen inte. Till skillnad från många av sina medsystrar har *hon* tagit initiativ till giftermål och hon har gift sig av kärlek. Hon gör sig till talesperson för kvinnosläktet men är knappast representativ för sitt kön. Genom sina kunskaper i trolldom har hon mer makt än andra kvinnor, ja, mer än de flesta andra människor. Det är på grund av sina häx-

Det vittnar om Euripides storhet att varje tid har sin Medea och att pjäsen sätts upp om och om igen.

konster som hon har drivits i landsflykt av kungen i Korint, som är rädd för henne. Hon är en kallblodig mörderska. Medea beklagar sitt öde som statslös invandrare utan någonstans att ta vägen. Och visst saknar hon en familj att ty sig till – hon har ju dödat sin bror!

Medea är skriven av en grek på grekiska för grekisk publik. När Medea kallar sitt eget hemland *barbariskt* är det inte bara ett personligt omdöme om den kultur i vilken hon har formats. Dramat är ett av de tydligaste exemplen i den antika litteraturen på mötet med den ociviliserade främlingen. Medea är barbar. Barbariskt är det som är icke-grekiskt, alltså utländskt. För antikens greker betecknade detta något rått och primitivt.

Euripides låter Jason kalla Medea *barbara* flera gånger. Det handlar inte om att hon skulle befinna sig på ett primitivt utvecklingsstadium materiellt eller kulturellt

Från *Medea*.

FOTO: TT

sett. Medea kommer från en högtstående kultur, är av kunglig börd och har självaste solen, Helios, som anfader. Snarare handlar det om att moralen är lågt utvecklad, liksom synen på lag och rätt. Icke-greker, alltså barbarer, hade inte nått lika långt i civilisationsprocessen i detta avseende. Enligt Aristoteles var barbaren av naturen slav och underlägsen greken. Hos Euripides säger Jason till sin hustru:

”Först och främst, du bor i Grekland, inte bland barbarer, har lärt känna rättvisan och lagen, något annat, alltså, än den råa styrkan.”

JASON MENAR ATT Medea inte har kunnat anpassa sig till gällande lagar och seder i Grekland. Hon har fått en chans som hon inte förvaltat. När Medea låtit förgifta Jasons brud utbrister en budbärare som första replik att hennes brott inte bara är förfärligt (*deimos*) utan också mot lagen (*paranomos*). Medea fortsätter dock sitt grova lagtrots när hennes egna barn får sätta livet till, det värsta straff hon kan tänka ut åt Jason. Kören, som tidigare har stått på hennes sida, fördömer hennes dåd och

kallar henne hjärtlös och förtappad. När Jason står inför det fruktansvärda, utbrister han:

”Gå under, kvinna! Äntligen så ser jag; det var sanslöst av mig att ta med dig, en barbarisk kvinna, till ett grekiskt hem, en kvinna som förrått sin far, sitt fosterland.”

Förklaringen till Medeas omänskliga brott ligger alltså, enligt Jason, i hennes ursprung. Det fasansfulla hade aldrig hänt om han hade gift sig med en av sina egna. Även Medea drar en slutsats angående sin bakgrund. Hon inser vikten av ett hemland. Felet hon gjorde, menar hon, var att överge sitt land och de sina. Att hon dödat sina barn verkar bekymra henne föga; brottet ser hon som en oundviklig konsekvens av Jasons svek och i förlängningen det egna sveket gentemot Kolchis.

EFTER MORDEN FLYT Medea från Korint och gifter sig med kung Aigeus av Aten. Inte heller här bättrar hon sig. När Aigeus okände son Theseus oväntat dyker upp försöker hon giftmörda honom. Ovidius berättar om händelsen i *Metamorfoser* och hans dom är klar. Aigeus begick ett enda

klandervärt misstag i sitt liv: att ta emot Medea.

Det samhälle som Medea kommer från vilar inte på samma grund när det gäller lag, rätt och moral. Så länge Medea inte förstår vikten av dessa tre hörnstenar i det grekiska samhället kan hon aldrig vara något annat än en primitiv barbar. För grekerna är hon inget offer. Hon är den som tar lagen i egna, blodiga, händer. Det gjorde även en annan kvinnlig huvudperson i ett grekiskt drama, Antigone. Men till skillnad från henne är Medea inte beredd att ta sitt straff. Det höga moraliska ideal som finns hos Antigone och grekerna saknas hos Medea.

GENOM HISTORIEN HAR olika sidor av Medea lyfts fram. Romarna såg en trollpacka i henne. För sekelskiftets symbolister var hon en *femme fatale*, en åtråvärd men livsfarlig kvinna. Vår upplysta tid söker hellre förklaringen till hennes handlande i psykologi än i kultur och ockultism. Det vittnar om Euripides storhet att varje tid har sin Medea och att pjäsen sätts upp om och om igen. Det återstår att se vilken Medea som framträder på våra kungliga scener nästa år. 🌸

Det förtalade 90-talet

Under senare tid har vi sett en renässans för författare som verkade före modernismens genombrott. Förhoppningsvis kan också intresset för de svenska nittotalisterna komma tillbaka, skriver **Lars Anders Johansson**.

PÅ SENARE ÅR har vi sett ett växande intresse för kulturen före modernismens genombrott. Fler och fler börjar ifrågasätta den rådande normen inom arkitektur och stadsplanering, och nyöversättningar av Stefan Zweig och Thomas Mann vittnar om en nyväckt längtan efter en annan litteratur än den som varit påbjuden under efterkrigstiden. Entusiasmen inför det moderna projektet har falnat sedan 60-talets rivningsvåg och med viss eftersläpning kan vi nu skönja embryot till en motreaktion också mot dess estetiska dimension.

Förhoppningsvis kan detta också innebära att nittotalisterna får en renässans. Det kan finnas skäl att fråga sig varför en författargeneration som kanske var den mest uppburna i den svenska litteraturhistorien, älskad av både eliten och de breda folklagen, idag är om inte bortglömd så åtminstone misskrediterade. Är det en slump, en fråga om smakens skiftningar eller rentav konsekvensen av medvetna politiska strävanden?

NÄR ERIK AXEL Karlfeldt dog 1931 fördes kistan i procession genom huvudstaden under hedersbetygelser som annars bara förknippas med kungligheter. Självaste ärkebiskop Nathan Söderblom förrättade begravningssceremonin i Storkyrkan. Det är svårt att föreställa sig någon nu levande kulturpersonlighet som skulle föräras motsvarande.

Karlfeldt var – i likhet med de författarkollegor som brukar beskrivas som nittotalister – omåttligt populär bland såväl den dåtida kultureliten som bland vanligt folk. Hans sista diktsamling, *Hösthorn*, kom ut 1927, och den första upplagan om 5 000 exemplar sålde slut på mindre än en vecka.

Portalgestalten för den litterära strömning som Karlfeldt tillhörde var Verner

von Heidenstam. Denne hade banat väg med sin diktsamling *Vallfart och vandringsår*, och stridsskrifter som *Renässans*, där han gick till storms mot 1880-talets tråkiga naturalism. När Heidenstam 1909 fyllde femtio stod han på höjden av sin karriär. Han hade uppnått sitt mål och omnämndes

i tidningarna som "nationalskalden", i bestämd form. Han utnämndes till hedersdoktor vid Stockholms högskola, varefter han konsekvent titulerade sig doktorn.

Samma år fyllde August Strindberg sextio. Han hade undanbett sig all form av offentlig uppvaktning, förmodligen för

Karlfeldt.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

att det inte skulle göras jämförelser mellan honom och konkurrenten. Det minskade dock inte hans förtrytelse. Han hade själv längtat efter offentliga utmärkelser och erkännande, och när Heidenstams nära bundsförvant Selma Lagerlöf på hösten det året förärades Nobelpriset i litteratur, som Strindberg hoppats på, var måttet rågat. Strindberg hade heller aldrig gjort upp med Heidenstam efter brytningen mellan de två tjugo år tidigare.

En central del i Heidenstams positionering som nationalskald, det vill säga en litterär företrädare för hela folket, ovanför partigränserna, var hans engagemang i rösträttsfrågan. Med diktsviten *Ett folk*, en liberal inlaga i rösträttskampen, hade han vunnit popularitet hos den politiska vänstern. Det var mer än Strindberg kunde tåla.

Sedan sekelskiftet hade fackföreningsrörelsen och dess politiska gren Socialdemokraterna varit på kraftig frammarsch.

Heidenstam.

FOTO: TT

År 1909 ansåg sig LO starkt nog att utmana arbetsgivarna på allvar. Kraftmätningen kom i form av storstrejken som dock blev ett misslyckande, arbetarna fick snopna gå tillbaka till sina arbetsplatser. Men arbetarrörelsen hade spänt sina muskler och fått mersmak. Följden blev en tilltagande polarisering av det svenska politiska landskapet. Inte heller litteraturen gick fri. I socialdemokratiska tidskriften skrev kulturdebattören Erik Hedén om "De tiggande

diktarna", som inte slutit upp på arbetarnas sida under strejken.

Strindberg hade under sitt liv intagit de mest skiftande politiska ståndpunkter och hade med tiden blivit alltmer reaktionär. Som övertygad antisemit hade han tagit ställning mot den oskyldigt dömda Dreyfus. Trots att han under storstrejken inte visat något intresse för arbetarnas villkor, inledde han i dess spår en taktisk ompositionering. Han kunde inte ha valt ett bättre tillfälle. Arbetarrörelsen var i desperat behov av kulturella företrädare som kunde ge den legitimitet och var därför beredd att se mellan fingrarna med Strindbergs hätska angrepp på socialismen i *En blå bok*, eller det faktum att man var tvungen att gå tillbaka ända till 1885 för att hitta någon radikalism i hans författarskap.

Strindberg gick till angrepp mot Heidenstam och nittiotalisterna i en serie artiklar under 1910. Den första publicerades i den nystartade vänsterpublikationen *Afton-Tidningen* och hade titeln "Faraon-dyrkan" och utgjorde ett hästakt angrepp på bilden av Karl XII som hjältekonung. Sedan följde i rask takt utfall mot Svenska Akademien, Nobelpriset, poesin som sådan och mycket mer. Sakta men säkert ringas de egentliga måltavlorna in, nittiotalisterna i allmänhet och Heidenstam i synnerhet. Större delen av kulturetablissemangen slutar upp på Heidenstams sida mot Strindbergs osakliga påhopp. Från socialdemokratiskt håll är det ännu påfallande tyst.

DÅ FÖLJER STRINDBERG upp angreppen med en serie politiska artiklar. Det kommer plötsligt medhåll från socialdemokratiska tungviktare. Först Adolf Lundgren i Kalmar, som tar initiativ till en insamling för ett "folkets Nobelpris" till Strindberg. Därefter följer resten av den socialdemokratiska pressen efter. Strindberg hyllas som arbetarrörelsens företrädare och Heidenstam framställs som hans motpol, en aristokrat med förlegade ideal. Heidenstams radikalism tonas ned och hans klassbakgrund lyfts fram. Resten av nittiotalistgenerationen åker med av bara farten.

1932, ett år efter Karlfeldts död, inledde Socialdemokraterna sitt långvariga maktinnehav. Då var Strindberg sedan länge död, men den polarisering av svenskt kulturliv som han skapat levde vidare. Ett av de områden socialdemokraterna ivrigast grep sig an var kulturpolitiken. Arthur Engberg, ecklesiastikminister i Per Albin Hanssons regering, drog upp riktlinjerna för den nya konstpolitiken. Bland Engbergs reformer fanns ett importförbud för "dålig konst" som bevarades till 1951. Större påverkan fick dock de system för statlig finansiering av olika kulturyttringar, där rörelselojala konstnärer och författarskap premierades av de olika bedömningsgrupperna.

Det kan finnas skäl att fråga sig varför en författargeneration som kanske var den mest uppburna i den svenska litteraturhistorien, älskad av både eliten och de breda folklagen, idag är om inte bortglömd så åtminstone misskrediterad.

Under andra drivna ecklesiastikministrar som Ragnar Edenman och Olof Palme skulle politiseringen av kulturlivet fullföljas under efterkrigstiden.

Socialdemokraternas maktillträde sammanföll också med modernismens genombrott i Sverige i samband med Stockholmsutställningen 1930. Litterära modernister som Pär Lagerkvist hade visserligen figurerat sedan 10-talet, men från och med 30-talet skulle modernismen upphöjas till estetiskt ideal i det nya Folkhemmet. Tack vare ett alltmer centraliserat kulturpolitiskt system skulle modernismen få ett starkare genomslag i Sverige än kanske någon annanstans i världen. 90-talisterna och deras anda kunde nu räknas bort av både politiska och estetiska skäl.

I boken *Förlorare* (2014) belyser Peter Luthersson genom ett antal internationella författarskap från det sena 1800-talet – som Melville, Thoreau, Blixen och Kipling – idékampen mellan 1800-talets och 1900-talets etos, eller om man så vill mellan idealism och modernism:

"Förlorare blir först den författare som får sitt perspektiv underkänt, sin relevans ifrågasatt, som av eftervärlden betraktas som inkapslad i föreställningar och iakttagelser som har blivit mänskligt främmande, som förknippas med en världsbild, en verklighetsförståelse och en livshållning som knappast äger annan identitet än den av att vara överspelad."

NITTOTIALISTERNAS OFÖRTJÄNTA marginalisering visar i hur hög grad denna idékamp också utspelat sig i vårt land. Genom en kulturpolitik av en omfattning som saknar motstycke utanför de totalitära samhällena och en sammansmältning av politik och estetik har en hel världsbild mönstrats ut ur det litterära finrummet. Göran Greiders ständiga utfall mot Karlfeldt är ett av många exempel på hur Strindbergsfejdens polarisering alltjämt är levande. ❀

Kåkfararens Paris

Albertine Sarrazins kultroman *Astragal* från 1965 har nu kommit i ny svensk översättning. **Ellinor Skagegård** har läst den.

MEDAN LITTERÄRA STORHETER som William S Burroughs, Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir syntes i myllret kring Café de Flore och Brasserie Lipp, rörde sig en annan författare på mindre prominenta Parisgator. Kring de nedgångna kvarteren runt Sébastopolboulevardens skymtade hon förbi: 150 centimeter lång, tunn och mörklockig med tjock svart kajal kring de uttrycksfulla ögonen och i ständig flykt från polisen. Kanske satte hon sig i en bil med någon man, för att försvinna in på ett hotell.

Ja, fransk-algeriska författaren Albertine Sarrazin levde i en värld långt bort från Paris litterära elitkretsar. Kanske var hon också på väg att glömmas bort, om det inte varit för den amerikanska nytvningen av hennes kultroman *Astragal*, med förord av Patti Smith. Nu har boken också kommit i ny svensk översättning av Maria Björkman (Natur & Kultur).

BOKEN HANDLAR OM den 19-åriga kriminellt belastade Anne som i inledningen flyr från fängelset genom att hoppa från en nio meter hög mur. Hon bryter foten (språngbenet, på franska *l'astragale*) och kravlar sig mödosamt bort längs vägen för att undkomma upptäckt. Blödande och hjälplös blir hon upplöskad av kåkfararen Julien Sarrazin. Med sin motorcykel blir han hennes räddning, en något solig riddare på vit häst. Han tar henne till Paris och ett liv kantat av flykt, kriminalitet och prostitution, men också kärlek. Handlingen överensstämmer med Albertine Sarrazins eget liv, förutom att hon utelämnat många av de brott som hon begick tillsammans med Julien (som hade samma namn i verkligheten).

Att hon dog endast 29 år gammal, precis efter sitt genombrott som författare, har gjort att bilden av henne blivit tät sammanflätad med den litterära *personen*. Verklighetens Albertine Sarrazin föddes 1937 och lämnades till ett barnhem i Alger, där hon vid två års ålder adopterades av ett äldre par, en alkoholiserad officer och hans fru. Senare lämnade familjen Algeriet för franska Aix-en-Provence. Tio år gammal blev hon våldtagen av en äldre släkting till sin adoptivfar.

Albertine var mycket duktig i skolan:

intelligent, kvick och med stort litteraturintresse. Redan som tolvåring började hon skriva små historier och uppvisade också musikbegåvning. Samtidigt uppfattades hon också som stökig och odisciplinerad, och föräldrarna tröttnade till slut och satte henne på ungdomsvårdsanstalt. Här kom

*En kvinnlig Genet?
Hon är sig själv. Hon
har en alldeles egen
intellektuell gravall-
varlig poetiskt hård-
kokt stil.*

hon i kontakt med den kriminella värld som skulle bli hennes för resten av livet.

16 år gammal flydde hon från sitt fängelse och liftade till Paris, där hon mötte vännen och älskarinnan Emilienne. De levde som prostituerade och småtjuvar. Efter att ha försökt sig på ett väpnat rån mot en butik, där butiksinnehavaren skadades, arresterades de av polisen. Föräldrarna fick nog och annullerade adoptionen. För andra gången blev Albertine föräldralös och ett liv bakom galler och på ständig flykt från rättsvisan tog sin början. Trots detta fortsatte den kulturhungerande flickan sina studier i litteratur och språk. År 1957 flydde hon från Doullens genom att hoppa från fängelsemuren och det är med denna scen hon inleder berättelsen om sitt alter ego Anne i genombrottsromanen *Astragal*.

LIVET MELLAN FÄNGENSKAP och frihet är ett genomgående tema i såväl Sarrazins författarskap som i hennes eget liv. *La Cavale*, romanen som hon skrev före *Astragal* men som kronologiskt utspelar sig efteråt, äger rum i fängelset. I *Astragal* är hon på flykt men med fångenskapens skugga ständigt hotande bakom nästa gatuhörn, nästa tillfälliga hem. Fängelset är hennes normal-tillstånd, och det är utifrån dess ramar hon bedömer världen: "det finns stigma som är omärkliga för den som inte suttit på

kåken: ett sätt att tala utan att låta läpparna vara med, medan ögonen, för att förvillan, uttryckte likgiltighet eller raka motsatsen".

Hennes författarskap utmärks också av ett språk som vittnar om hennes splittrade liv. Hon har haft en borgerlig uppväxt och är starkt influerad av poeter som Arthur Rimbaud, men har sedan tonåren rört sig i helt andra kretsar. I sitt skrivande pendlar hon mellan fängelsets nonchalanta råhet och den romantiska poesin. "Slang, kryddat med latin", som Patti Smith skriver i förordet.

Bortom bohemromantiken kan man dock ana en mörkare tillvaro. Den av smärta ständigt pulserande foten blir ett ok som hon tvingas dras med, men är kanske också en symbol för det kriminella liv som ständigt hotar att komma ikapp henne och beröva henne friheten. Hon skriver med samma världsvana nonchalans som hon håller i cigaretten på omslaget till *Astragal*, men ibland skiner allvaret igenom: "Givetvis måste jag betala, vara kärvänlig med både ord och kropp... Åh, jag får dricka lite mer..."

OM SIN SAMTID säger Sarrazin knappt någonting. Hon skriver utifrån en begränsad världsbild, där hon själv står i centrum. Vad som händer i Frankrike och resten av världen under denna tid får läsaren aldrig någon uppfattning om. Kvar blir kåkfararens och gaturomantikerns Paris, där varje kvarter bjuder på såväl möjligheter som faror. Litteraturkritikern och professorn Ann Cothran skrev i en essä att *Astragal* snarare än att ses som en äventyrsroman borde läsas som en kamp för att återfå kontrollen över det egna livet. Hon menar också att passagera om den brutna foten ska ses som en symbol för författarens självbild – trasig men på långsam väg att helas.

Närheten till hennes eget liv har gjort Sarrazins författarskap svårt att artbestämma. Warren F Motte jr, professor i fransk litteratur, frågar i antologin *On the margins* (1993) om huruvida Sarrazin skriver romaner, självbiografier eller autofiktio. Om hon är avantgarde eller traditionalist, om hon är feminist eller antifeminist. Hon var den första franska kvinna att skriva om livet

Albertine Sarrazin 1965.

FOTO: LE TELLIER PHILIPPE/GETTY IMAGES

i fängelse, vilket har föranlett jämförelser med Jean Genet. Andra har dragit paralleller till franska nya vågen-filmer av Godard och Truffaut. Det går också att se beröringspunkter med Patti Smiths bok *Just Kids*, som liksom *Astragal* fångar ungdomens känsla av odödlighet och orädda blick på omvärlden. Själv ifrågasätter Patti Smith dessa jämförelser: "En kvinnlig Genet? Hon är sig själv. Hon har en alldeles egen intellektuell gravallvarlig poetiskt hårdkokt stil."

Albertine Sarrazin råkade så småningom

på förläggaren Jean-Jaques Pauvert, som 1965 publicerade *Astragal* och *La Cavale*. Hennes böcker gick hem hos såväl kritiker som läsare, och paret Sarrazin slog sig ner på en gård i Montpellier för att börja leva på rätt sida av lagen. När Albertine dog 1967 var det inte av sviterna av sitt farliga leverne, utan på grund av slarv under en njuroperation. Narkosläkaren hade missbedömt hennes vikt och satt in en alltför stor dos narkos, med följderna att hjärtat stannade.

Det tragiska slutet spår på den mytiska

auran kring ett författarliv som tycks mer spännande och obarmhärtigt än dikten. Under sitt korta liv skrev hon ett eget kapitel i litteraturhistorien och med nytgivningen av *Astragal* har hon nu återvänt – precis som hon en gång lovade:

"Besegrad, sönderslagen, jag är där trots allt; förresten, som vi ofta brukade säga på kåken, så är segraren den som går sönder och sticker. Jag kommer tillbaka, Paris, med spillrorna av mig själv, för att börja leva och slåss igen." ✿

Lastbara utsvävningar

I såväl Stockholm som Paris pågår utställningar med symbolistisk konst.

Anita Limare Hjelte har sett dem.

SYMBOLISM OCH DEKADENS inom nordisk konst och litteratur kring sekelskiftet 1900 är temat för en aktuell utställning på Prins Eugens Waldemarsudde. Samtidigt har under 2015 det symbolistiska måleriets högborg i Paris, Gustave Moreaus museum, slagit upp sina portar igen efter en restaurering. För besökaren uppenbarar sig nu konstsamlingen i sin ursprungliga skepnad, som när museet öppnades år 1903.

Moreaumuseet i Paris ställer ut en mans verk. Stockholmssatsningen är en samlingsutställning, som visar verk från en längre period och av så olika artister som Gustav Pauli, Akseli Gallen-Kallela, Richard Bergh, Max Klinger, August Strindberg och Edvard Munch. I Moreaus salar dominerar den klassiska mytologin, på Waldemarsudde varierar motiv, form och tematik.

Musée Gustave-Moreau ligger i det 9:e arrondissementet, i hjärtat av kvartret som Haussmann sparade och som på grund av sin arkitektur och sina fasadutsmäckningar fått smeknamnet *La Nouvelle Athènes*, Nya Aten. Målaren Gustave Moreau (1826–1898) levde och verkade där. Han hade ett händelserikt liv. Han arbetade i Italien i slutet av 1850-talet, inbjöds av Napoleon III till kejsarens sejourer i Compiègne 1865, deltog med sex tavlor på Världsutställningen i Paris 1878 och blev officer i Hederslegionen. Han var verksam som lärare på École des Beaux-Arts och hade bland andra Henri Matisse som elev.

Ett år före sin död donerade Moreau sitt hem, sin ateljé, sina målningar, akvareller, teckningar, skisser och skulpturer till franska staten. I sitt testamente fastställde han att konstsamlingen skulle bevara den enhetliga karaktär som han som konstnär under sin levnad eftersträfvade. Men sedan museet öppnades för allmänheten den 14 januari 1903 har inredningen genomgått ett antal renoveringar. Hängningen av tavlorna i museisalarna har skiftat under decennierna, på 1950-talet målades väggarna vita. Nu har de sex salarna återfått originalutseendet.

Familjen Moreaus bostad en trappa upp öppnades för museibesökare först 1991. Rummen är möblerade med personlig omsorg av konstnären själv; borgerligt sekelskifte, diverse prydnadspjäser och tavlor av bland andra Edgar Degas.

Målningar av Moreau.

FOTO: TT

En magnifik spiraltrappa, av arkitekten Albert Lafon från 1895, leder upp till Moreaus ateljé på tredje våningen. Trappan figurerar på broschyrer och vykort som gör reklam för museets estetik. Den pryder katalogens baksida. Framsidan representeras av målningen *Uppenbarelse*. Det är en vision av den bibliska berättelsen om Salome, som dansar för Herodes och som får Johannes Döparens huvud som lön.

DET ÄR PÅ denna våning som Gustave Moreaus konstnärliga domän framträder i all sin prakt. *La vie de l'Humanité*, från 1886,

gestaltar livets sex stadier. Runt om den hänger nakenstudier av kvinnor, *Hélène glorifiée* och *La Débauche*, som symboliserar lastbara utsvävningar. Flera mytologiska kvinnogestalter i olika format pryder ateljé-étagens väggar, olika versioner av Delila, Salome, Leda, Galatea och Hélène. En tavla, *Fée aux griffons*, föreställer en ung kvinna som vaktas av två mytologiska figurer med örn huvuden och lejonkroppar. Den fascinerade André Breton, som skriver att skönheten och kärleken som tavlan utstrålar fick honom att drömma om att bryta sig in på museet nattetid.

RUNDVANDRINGEN PÅ UTSTÄLLNINGEN *Symbolism och dekadens* på Waldemarsudde lockar till reflektioner över den gemensamma nämnaren för symbolismen i Gustave Moreaus livsverk och den nordiska symbolismen, utöver inspirationskällor som allegori och mytologi. Myt och saga i Richard Berghs *Riddaren och jungfrun* har föga gemensamt med Moreaus fatala kvinnogestalter. Inte heller symboliken i den makabra kompositionen *Flickan och döden* (1888) verkar vara besläktad med Moreaus tolkningar i motiven hämtade ur den klassiska mytologin. Det är inte heller lätt att spåra likheter mellan Moreaus *Salome* och Ernst Josephsons rustika *Gåslisa* (1888), eller Gottfrid Kallstenius *Den saliga* (1901), med den gracila kvinnogestalten som tvekar på bron till himmelriket.

Däremot kan man kanske se reminiscenser i Gustav Paulis *Ofelia* (1891) eller i den ödesdigra *Legend* (1888), där en av parterna med en stor sax gör sig beredd att klippa av livstråden för en naken ung kvinna. Det finns besläktade motiv i gestaltningen av nakna kvinnokroppar i till exempel Eilif Peterssens *Nocturne* (1887), med en vacker kvinnorygg vid vatten, men framförallt i Carl Larssons *Evas dotter* (1888–1894). Här ligger en naken, djärvt poserad kvinnogestalt, svept i sitt hår, utsträckt under grenen med äpplet. Carl Larsson kom i direktkontakt med den franska symbolismen under sin vistelse i Frankrike på 1870- och 1880-talen. Hans Eva har likheter i både exponering och inramning med Moreaus kvinnogestalter, men saknar det demoniska. ✿

Den tomma ytan

Josefin Utas
är civilingenjör,
teknik och
kommun-
politiker (MP).

Vi kommunicerar som aldrig förr. Det betyder inte nödvändigtvis att kommunikationen har ökat i kvalitet eller att vi blir klokare av den.

En universitetslärare jag känner hade tillsammans med några kolleger försökt nå sitt lärosätes ledning för att höra hur ledningen såg på framtiden. När ett möte till slut blev av visade rektorn en film som lärosätet hade tagit fram i kommunikationssyfte och pratade till dem som om hon var ute på en reklamturné för sitt universitet. Några svar på hur ledningen tänkte sig framtiden gavs inte.

Samma tendens, att undvika att möta och besvara, återkommer på andra ställen i samhället. Jag tänker särskilt på politiken.

I partiledardebatter ställs frågor och partiledarna svarar. Det som förmedlas är dock mer av i förväg uttänkta budskap än verkliga bemötanden. Deltagarna i debatten uppfyller sin roll, gör sin plikt och levererar något. Men hur mycket klokare blir åhörarna? Får de verkligen svar på sina frågor? Det är som om politikerna inte talade till folket, utan mer över deras huvuden.

NÄR NU SVERIGE BEFINNER sig i en svår situation med den stora flyktningtillströmningen till landet önskar befolkningen fler svar än vanligt från sina folkvalda. Tyvärr får de snarare färre svar än vanligt. Regeringen och dess ingående partier, men även övriga partier, har varit synnerligen osynliga. Det går inte att förklara på något annat vis än att de håller sig undan för att det handlar om känsliga och svåra frågor. Mötesplatser och tillfällen då det är möjligt att framföra sina åsikter och tankar saknas ju definitivt inte. Agerandet från politikernas sida att välja bort att ta i de svåra frågorna har dock ett pris.

Svar från förtroendevalda, maktinnehavare och chefer har fler funktioner än det rent informationsmässiga. Det handlar också om förtroende.

OM MAN BEMÖTER frågor med svar som faktiskt har ett innehåll får andra en chans att kritisera och värdera det. Det innebär således att man utsätter sig för en risk. Men det innebär samtidigt att det finns en chans att bygga förtroende och tillit.

Det finns en missuppfattning om att svar som ges måste vara tydliga och perfekt förpackade, som den där reklamfilmen för universitetet med stor sannolikhet var. Men det behöver de inte vara. Ibland kan det räcka att ta emot frågan och faktiskt visa på att man förstår den även om man ännu inte har något svar.

Människor kan inte få förtroende för en tom yta. I jämförelse med avskalad, ren och perfekt kommunikation av floskler är tvekan, tvivel eller oväntade svar något som kan stimulera och väcka intresse. Öppenhet och ärlighet gör en person till mer än en maskin. Den blir mänsklig; någon som andra kan känna igen sig i och känna samhörighet med. Något positivt är också att ju större förtroendekapital en person bygger upp, desto mer kan den också tillåta sig att inte veta allt och komma med ofärdiga utsagor. Det blir en god cirkel.

I detta sammanhang kan nämnas undersökningarna som visar att förtroendet för partiledarna just nu ligger på historiskt låga nivåer. Det går att klämma ut mängder av vackra ord på sociala medier, på affischer och i fina filmer och till och med rakt ut i tv-rutan. Men kvantitet är inte detsamma som kvalitet i kommunikation.

I korthet

Slätstrukna sedlar?

År 1979 intervjuades Olof Lagercrantz i tidskriften *FiB/Kulturfront*. Lagercrantz, som hade varit chefredaktör för *Dagens Nyheter* men nu var pensionerad, gick till angrepp mot några kulturpersonligheter som han ansåg vara överskattade: Dag Hammarskjöld, Ingmar Bergman, Evert Taube och Astrid Lindgren. "Taube är ju inte någon första rangens konstnär", sade Lagercrantz. Han hävdade att Bergman visserligen var en storartad teaterman men som filmskapare var en "pekoralist". Och han tillade att det inte finns något liv i det Astrid Lindgrens skriver, "det är dött".

Lagercrantz avsky för Ingmar Bergman var gammal. År 1955 skrev han en svavelosande artikel om *Sommarnattens leende*, förmodligen den bästa svenska filmkomedin någonsin. Artikeln avslutades med orden: "En finnickig ynglings dåliga fantasi, ett omöget hjärtas fräcka drömmar, ett gränslöst förakt för konstnärlig och mänsklig sanning är de makter som skapat denna 'komedi'. Jag skäms att jag sett den."

Det kan finnas skäl att citera dessa uttalanden idag, när vi precis har börjat handla med sedlar föreställande just de personer Lagercrantz angrep. I kommentarerna till valet av personer har det ofta påståtts att de skulle vara lättsamma och oförargliga. *Neo* beskrev dem som folkkära och populärkulturella, medan *Expressen* såg valet som typiskt för ett svenskt, "socialdemokratiskt" kynne: "Ska det vara kultur, ska det vara trivsamt [...]. Inga självmordspoeter."

Den som skrev så tycks inte bara ha glömt Lagercrantz påhopp utan även vilken betydelse Ingmar Bergmans och Astrid Lindgrens skatteaffärer hade för den historiska borgerliga valsegern 1976. Att hävda att regissören till filmer som *Det sjunde inseglet*, *Persona*, *Nattvardsgästerna* och *Tystnaden* skulle vara oförarglig eller populärkulturell är också märkligt. Bergman kompromissade inte med sitt konstnärliga samvete och fick som ung betala ett pris för detta. Lyckligtvis insåg man tidigt hans betydelse i utlandet, vilket också förbättrade hans möjligheter i Sverige.

Bergmans konflikt med de svenska skattemyndigheterna gjorde att han under flera år levde och arbetade i exil. Han kom tillbaka, men i sin självbiografi *Laterna magica* fällde han en hård dom över såväl Olof Palme som 68-rörelsen, som han menade på ett avgörande sätt hade skadat det svenska kulturlivet.

David Andersson

Man kan inte klaga på bredden i aktuell svensk facklitteratur. I år behandlas allt från arkitekturhistoria till psykets estetik och Falstaff, fakir. Avdelningen Recensioner i *Axess* behandlar internationell utgivning, men i detta nummer av tidskriften kompletterar vi med en speciaalsektion som tar upp 26 av årets intressantaste svenska titlar.

73 Patrik Strömer recenserar Nils Uddenbergs *Lidande och läkedom*

75 Johanne Hildebrandt recenserar *Svenskar i krig 1945–2015* av Lars Gyllenhaal & Lennart Westberg

76 PJ Anders Linder recenserar Göran Häggs *D'Annunzio. Dekadent diktare, krigare och diktator*

77 Erik Helmersson recenserar *Avfällingen. Lawrence efter Arabien* av Bengt Abrahamsson

78 Martin Tunström recenserar Carin Bergströms *Mitt i byn. Med kyrkan som följeslagare genom Sveriges historia*

79 Peter Luthersson recenserar Fredric Bedoires *Den svenska arkitekturens historia*

80 David Lindén recenserar *Dödens teater* av Lena Rangström

81 Annika Borg recenserar Karin Johannissons *Den sårade divan. Om psykets estetik*

83 Dick Harrison recenserar *En makalös historia. Magnus Gabriel De la Gardies uppgång och fall* av Peter Ullgren

84 Susanna Birgersson Tarras-Wahlberg recenserar *Sverige. Resor i ett främmande land* av Jörn Donner

85 Josefin Holmström recenserar Kerstin Ekmans *Då var allt levande och lustigt. Om Clas Bjerkander*

87 Adam Cwejman recenserar Lennart Pehrsons *Den nya tiden. Utvandringen till Amerika III*

88 Janerik Larsson recenserar *Den förlovrade sonens återkomst. Peter Wallenberg 1926–2015* av Ronald Fagerfjäll

89 Joakim Stymne recenserar *De 10 sämsta ekonomiska teorierna. Från Keynes till Piketty* av Björn Wahlroos

90 Widar Andersson recenserar *Farväl till folkhemmet* av Andreas Johansson Heinö

91 Peter J Olsson recenserar Carlhåkan Larséns *En man med två huvuden. Om Axel Wallengren och Falstaff, fakir*

93 Nicklas Lundblad recenserar *Åkta robotar* av Linda Johansson

94 Andrea Kollnitz recenserar Per I Gedins *Isaac Grünewald. Modernist och människa*

95 Katarina Barrling Hermansson recenserar *Halvvägs* av Fredrik Reinfeldt

96 Björn Hasselgren recenserar *Hedvig Elisabeth Charlotte. Hertiginna vid det gustavianska hovet* av My Hellsing

98 Johanna Bengtsson recenserar Staffan Börjessons *Kärnsångaren och Percy Grainger*

99 Stefan Forss recenserar *Fredens hav? Ökade spänningar kring Östersjön* av Katarina Tracz

100 Susanna Popova recenserar *Familjen Bernadotte. Makten, myterna, människorna* av Arne Norlin

101 Erik Petersson recenserar *Karl XII och svenskarna i Osmanska riket* av Per Sandin m fl

102 Sanna Rayman recenserar *Varken bildning eller piano. Vantrivs borgerligheten i kulturen?* av Lars Anders Johansson m fl

103 Lisa Abramowicz recenserar Maja Hagermans *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*

Om vägen till en sund själ i en sund kropp

Svensken Gustaf Zander blev en av läkekonstens pionjärer med sina apparater för "mekanisk sjukgymnastik" under den senare delen av 1800-talet.

MEDICIN

Den friske har tusen önskningar, den sjuke blott en. Det är bättre att vara rik och frisk än fattig och sjuk. Sådana talesätt visar hur det friska tillståndet betraktas som mer eftersträvärt än sjukdomen. Så hur ska människan förbli och bli frisk? Det är en fråga som i alla tider sökt sitt svar. Det önskvärda tillståndet är att den egna organismen ska fungera och kännas bra. *Mens sana in corpore sano*, en sund själ i en sund kropp.

Medicinens historia blir, som så mycket annat i den mänskliga civilisationen när perspektiven sträcks ut från antik till nutid, främst något idéhistoriskt och i mindre utsträckning rent naturvetenskapligt. Nils Uddenberg hade möjligen ett hum om vad han gav sig in på, då han 2003 blev belönad med Augustipriset för sin

biologihistoria, *Idéer om livet*. Men där biologi i högre utsträckning handlar om att observera och kategorisera, utgör medicinen ett hantverk eller rentav en konst som kräver sin patient att relatera till. Givet dessa förutsättningar är det en enastående prestation att det nu finns en tillgänglig svensk medicinhistoria. Inte sedan Robin Fåhræus gav ut *Läkekonstens historia* i tre band för 70 år sedan har en liknande översikt funnits tillgänglig.

Det ska omedelbart sägas att detta magnifika tvåbandsverk är rikt illustrerat, med inte alltid så tilltalande bilder. Forna tiders patologiska beskrivningar hade ett tydligt syfte att visa det förvridna och abnorma. Tack vare Hagströmerbiblioteket vid KI:s samlingar har dessa planscher, faksimiler och porträtt fått stor plats. Samtidigt är det gott om kortare biografier, vilket gör att läsningen av själva löptexten ibland blir lite väl uppstyckad för den

nyfikne som vill ta del av allt samtidigt.

Verkets avgränsning går från antiken fram till 1950, och behandlar enbart västerländsk läketradition. Det börjar med gudar, andar, demoner och magi som av olika skäl orsakar sjukdom och död, och i första bandet finns Hippokrates och Galenos ständigt närvarande. Kopplingen mellan kropp och själ bidrog också till att den vetenskapliga revolutionen hade svårt att få fäste inom medicinen så det är först vid sekelskiftet 1700/1800-tal som kliniska tester börjar göras mer systematiskt.

Då läkekonsten byggde på läkarnas personliga rykte, var det också naturligt att yrket gick i arv. Medicinska utbildningar saknades, och metoder för att falsifiera hypoteser var inget som kunde öka respekten för läkaren. Forna tiders auktoritetstro gjorde det svårt att ifrågasätta tidigare sanningar, som att Galenos menade att sköldkörteln fanns till för att smörja »

stämbanden eller att hypofysens funktion var att befördra slem till näsan.

Slemmet var en av de fyra kroppsvätskorna, som styrde och ställde över liv, humör och sjukdom. Blod, svart galla och gul galla var de andra. Och samtliga dessa hade kopplingar till de fyra elementen, jord, eld, luft och vatten. Denna föreställning är den hittills mest långlivade i medicinhistorien. Åderlåtning och blodiglar användes för att reglera hur mycket blod som kunde finnas i patienten, och ett överskott behövde tömmas. Särskilt verksamt var nu inte detta, även om den då okända placeboeffekten ändå gjorde sitt till.

På grund av dessa skadliga terapier kunde homeopatin röna stor framgång. Genom att behandla patienter med verkninglösa metoder orsakades åtminstone ingen skada. Så kan också framsteg definieras. Även andra typer av behandlingar som kom på modet beskrivs, som mesmerismen eller vattenkurerna. När Franz Mesmer (1734–1815) använde sig av magnetism och lade järnfilspån i botten av en balja, kunde suggestiva seanser anordnas, vilket skapade en fascination som var både lönsam, utan att få vetenskapligt erkännande. Sådana snedsteg i historien skapar i berättelsen en bredare bild, än den rätta framgångslinjen där framsteg adderas till framsteg. Inte sällan kan nya teorier och behandlingar uppstå först när någon tidigare högt aktad person gått ur tiden.

Det finns också en intressant skillring av motsättningen mellan läkare och kirurger. De förra var skolade i Hippokratens anda, och såg sin uppgift som att bota, lindra, trösta och aldrig skada. Kirurgen var en fältskär i det civila som amputerade och slog ihjäl med samma varma själ. Under lång tid var verktygsmännen långt mindre aktade, och först med gedigen narros kunde statusen öka för utövarna av just denna disciplin.

Anatomiska beskrivningar, embryologi, dissektioner, kliniska provningar, laboratorier, teknisk utrustning, mikroskop, stetoskop, elektrokardiogram. Ja, det finns en rik mängd metoder och begrepp att fördjupa sig i här. För att inte tala om koppning, järnlungor och sanatorier, som inte längre används, men en gång i tiden var det främsta som sjukvården hade att erbjuda.

LIDANDE OCH LÄKEDOM
NILS UDDENBERG
Fri Tanke

Medicinen har med tiden lyckats begränsa dödens triumfer.

En läsare som är oskolad inom medicin, men ändå någorlunda bevandrad inom naturvetenskap, kan lära sig mycket och bredda sin bildning. Här finns Carl von Linnés (1707–1778) systematik för att beskriva naturen, som dessutom inspirerade många i hans efterföljd. Redan före Linnés disputation om frossan, hade Nils Rosén von Rosenstein (1706–1773) blivit medicine doktor på en avhandling om hur journaler borde föras, lika praktiskt genialt som pedagogiskt tydligt. Uddenberg citerar med tydlig uppskattning också Roséns beskrivning av kikhostan, som epidemisk: ”Barnet bliver blått i ansiktet, ögonen stå ut och flyta, näsan springer ibland upp. Man vet ej annat, än att det ska stårkna; ty om den en eller annan gång får draga andan åt sig, är det med ett låte

”Medicinens historia blir, som så mycket annat i den mänskliga civilisationen när perspektiven sträcks ut från antik till nutid, främst något idéhistoriskt och i mindre utsträckning rent naturvetenskapligt.”

som visar med vad svårighet det får luft... Rätta orsaken är således någon främjade materia eller frö, som har förmögenhet att öka sig liksom Kopp-Fröet, och att angripa barn som förr ej därav lidit.”

En aspekt som är värd att lyfta fram är just dessa personbeskrivningar, med citat och exempel från personernas forskning. Små korta biografier över medicinshistoriska människor, deras nyfikenhet och upptäckter. Inte sällan finns, framförallt i de senare delarna, också ett starkt socialt patos. Att fattigdom och smuts ökade risken för sjukdom och hälsa har länge varit känt, så för att bekämpa sjukdomar var

det också nödvändigt att råda bot på de eländiga förhållanden som människor levde under.

Dessutom följer en kulturhistorisk intressant utveckling bakom själva texten: hur forskningens epicentrum förflyttar sig från antikens Medelhav, norrut i Italien, till Tyskland och Frankrike och så småningom över Atlanten till de förenta staterna. Särskilt det tyska inflytandet var under 1800-talet stort, medan det var vanligt att svenskar reste till Leiden i Nederländerna för att där avlägga doktorsexamen.

Det är med varm omsorg om dåtidens forskare och vetenskapsmän som verket är författat. Trots nutidens perspektiv, framställs ändå teorierna som tänktes ut som banbrytande för sin tid. Och på något annat vis går det inte att få förståelse för vilka problem som fanns att lösa.

Uddenberg skriver också något om själva vårdens utveckling, från att vara ett hantverk utfört företrädesvis i rika personers hem, till att ha blivit institutioner med specialistkompetenser samlade i större vårdapparater. Detta beskrivs helt översiktligt, men har naturligtvis stor påverkan på hur (blivande) patienter ser på sjukdom och hälsa.

Vad är en människa och hur fungerar kroppen? Dessa frågor kan vi ännu inte besvara, om det ens någonsin är möjligt. Men genom nyfikenhet, mer eller mindre spekulativa hypoteser och idogt forskningsarbete, vet vi ändå mer idag än någonsin tidigare. De beskrivningar av kroppens organ och funktioner som tidigare läkare, patologer och kirurger ägnat

sig åt, har lett till att vi idag är friskare och lever längre än någonsin tidigare. Samtidigt vet vi också mer om vilka faktorer som påverkar vår hälsa och kan ha större anledning till oro, eftersom det finns mer att oroa sig för.

Avslutningsvis finns det ett digert källmaterial för den som vill fördjupa sig ytterligare, noggrant uppräknat och tydligt framställt.

Att spädbarnsdödligheten minskat så kraftigt och medellivslängden ökat så mycket att det nu är fler som fyllt 100 år än de som ännu inte fyllt ett år som avlider, visar att mänskligheten lyckats att förbättra förutsättningarna att leva ett långt liv. ✨

Patrik Strömer

Tidigare bokredaktör i samhällsmagasinet Neo

Krigare från fredens land

SÄKERHET

Professorssonen Per-Olof Ödman växte upp på Östermalm, misslyckades med sina studier och tog värvning i amerikanska krigsmakten, sårades i Vietnam 1968 och engagerade sig sedan i veteranrörelsen i USA mot kriget.

”Jag hade trots allt en enorm tur; med ett stort hål i skallbenet, en kula i lungan och en söndertrasad halspulsåder hade jag upphört att andas och först lagts i en rad av döda ur min pluton. Men någon upptäckte att jag fortfarande visade livstecken och jag lastades in en helikopter.”

Trots att Sverige haft fred i 200 år har svenskar sökt sig till krig som gerillasoldater, piloter, flygmekaniker, skyttesluskar och legosoldater, men vilka de varit och hur många har ofta varit höljt i dunkel.

Nu har dock Ödmans och andra tidigare obesjungna öden kartlagts med en pedantisk detaljrikedom i boken *Svenskar i krig 1945–2015* skriven av militärhistorikern Lars Gyllenhaal och kriminalkommissarien Lennart Westberg.

I föregångaren *Svenskar i krig 1914–1945* avlivades myter som att det bara vara en handfull svenskar som stred på de allierades sida (i själva verket bestod svenskarna av 1 000 soldater och 8 000 som ställde upp som sjömän i de allierades konvojer).

I den tid som denna bok berör är antalet stridande betydligt färre, cirka 2 000, eftersom FN-tjänster har fångat upp många av de män som varit hågade att ge sig ut i krig, men en rad okända fakta presenterats som annars hade gått förlorade i historiens dunkel.

Det svenska fältsjukhuset som skickades till Pusan under Koreakriget i början av 1950-talet, framställdes exempelvis som ett rödakorsprojekt, och blev hyllat som ett sådant i medierna. I själva verket var det en enhet inom den amerikanska armén där personalen bar svenska uniformer och var underställda amerikanska befäl och krigslagar, vilket är intressant med tanke på dagens debatter om det svenska deltagandet i Natoinsatser.

Okänt var också att den enda svenska medborgaren som stupat i amerikansk uniform var 24-årige Erik Hammar som dog av de skador han fick när han beskötts under en patrull 2012 i Afghanistan. Det innebär att sex svenskar, och inte fem, vil-

Trots över 200 år av fred har svenskar fortsatt att strida i världens alla hörn.

FOTO: ANJA LJUNGBERG/FÖRSVARSMAKTEN

ket var den tidigare officiella siffran, har stupat i krigets Afghanistan.

Även kända namn har varit frivilliga som Stieg Larsson. Författaren till Millennium-trilogin utbildade 1977 kvinnliga soldater i EPLF-gerillan i Eritrea hur man skjuter granatkastare. Likaså tjänstgjorde den före detta landshövdingen Sigvard Marjasin som frivillig för Israel 1948.

Rörande är Ingvar Grundströms öde; 1960 tog han värvning i Främlingslegionen och stred i Algeriet där han blev så illa berörd av blodbadet och brutaliteten i detta krig att han vägrade att ta emot den franska medaljen för tapperhet i strid.

”Man ska inte ha medalj för att man dödar folk”, sa Grundström som dog 53 år gammal men vars öde bevarades av en halvbror som nedtecknade hans berättelser.

Här finns också berättelsen om pluton Viking, en grupp svenska jägarsoldater som åkte till Bosnien-Hercegovina för att strida mot serberna men som upplöstes när kriget bröt ut mellan bosnier och kroater eftersom man var oense om vilken sida man skulle strida för. Under tecknad rapporterade som journalist i krigets Bosnien om denna grupp, och hade

jag vetat att artiklarna skulle citeras i en militärhistorisk bok tjugo år senare hade jag nog ansträngt mig lite mer med detaljerna. Men så är det inte heller helt enkelt att som ung inse att dagens händelser är morgondagens historia.

Just därför är *Svenskar i strid 1945–2015* viktig läsning, inte bara för det gedigna grävarbete som dokumenteras med brev, rapporter, intervjuer och fotografier som gör berättelserna levande utan även för att boken befriande sakligt sätter en rad människoöden i sitt sammanhang och förklarar omständigheterna runt de krigen dit dessa svenskar sökt sig, av olika skäl.

I dagens mörknande säkerhetspolitiska läge behövs dessa allmänbildande tidskapslar mer än någonsin för att förklara vad krig egentligen är, om vad som kan ske, och vilket pris det har. ✨

Johanne Hildebrandt

Författare, journalist och krigskorrespondent

SVENSKAR I KRIG 1945–2015

LARS GYLLENHAAL &
LENNART WESTBERG
Historiska Media

Allt annat än mammas gosse

LITTERATUR

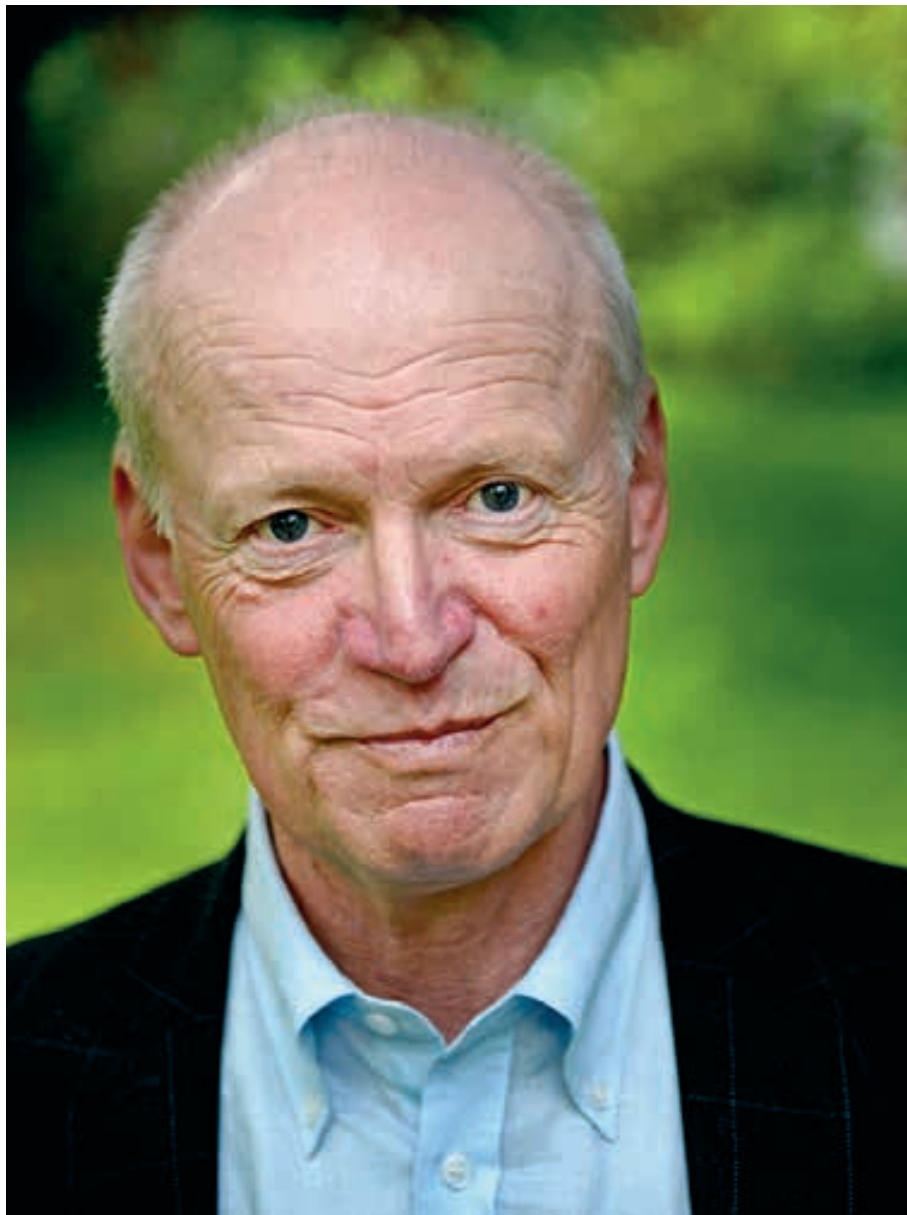
En artikel om Göran Häggs *D'Annunzio. Dekadent diktare, krigare och diktator* blir med nödvändighet en artikel om två författare: dels den erotomane esteten och äventyraren Gabriele D'Annunzio, dels hans flitige biograf. Boken om D'Annunzios väg från bakvattenet i Abruzzo till Italiens parlament och parnass kom nämligen helt oväntat att bli Häggs sista. I slutet av september drabbades han av hjärtinfarkt och avled några dagar senare.

Göran Hägg hade hunnit bli 68 år men var mitt i sin aktiva författargärning. Före D'Annunzioboken kom han med den ena stadiga volymen efter den andra. Ifjol behandlade han familjen Medici, året före kom *Svenska förmögenheter* och 2012 *Ett alldeles särskilt land*, som är ett lika tillgängligt som initierat enbandsverk om det enade Italiens 150-åriga historia. Men det fanns tid till artiklar också, och då gärna till *Axess*. Hans sista bidrag till tidskriften (1/2015) heter typiskt nog "Rödskäggens vedersakare" och handlar om Sven Stolpe.

Hägg var litteraturvetare men höll arm-längds avstånd till den teoretisering som har kommit att sätta sin prägel på ämnet. Han skrev för en läslysten allmänhet snarare än för kolleger och älskade drastiska formuleringar. Att vara smakdomare är föga modernt men Hägg väjde sannerligen inte för värdeomdömena. Det betyder förstås att man finner en del av vad han hävdar lite svårsmält – jag förstår inte hans oginhet mot Heidenstam – men han ger skäl för sin sak och man har aldrig tråkigt.

Min personliga favorit är *Den svenska litteraturhistorien* (1996) där Hägg utan att darra på manschetten påstår att Emilie Flygare-Carlén i *Rosen på Tistelön* är vida överlägsen Balzac och Dickens som berättare och gestaltskapare. Han hyllar ortodoxt August Bondesons *Skollärare John Chronschougs memoarer* och ger en betydligt mer ortodox, men ovanligt uppsluppen, känga åt Tegnér's *Frithiofs saga*: "Som nr XV Vikingabalk på pigg anapestvers: 'Nu han svävade kring på det ödsliga haf, han for vida som jagande falk; men för kämpar ombord skrev han lagar och rätt...' En svensk rövare bryter inte mot lagen. Han ägnar till och med sin fritid åt att tänka ut nya lagar och förordningar."

Det är en bra bit mellan Chronschoug

Boken om D'Annunzio blev Göran Häggs sista.

FOTO: JESSICA GOW/TT

och D'Annunzio, men det är lätt att förstå Häggs intresse. D'Annunzio var ett litterärt underbarn och skolljus men allt annat än mammas gosse. Från tidiga år levde han minst lika dekadent som han skrev och var, trots stundtals enorma honorar, ständigt förföljd av fordringsägare. Ett tag befann han sig i ekonomisk exil i Frankrike och då hade han ändå strax dessförinnan lyckats med något så osannolikt att han skulle ha hånskrattat åt tanken ifall han läst om det i en roman, nämligen att vinna en förmögenhet på det italienska penninglotteriet.

D'Annunzio var föga bildskön men hade uppenbarligen magnetisk dragningskraft på det motsatta könet. Affärerna var otaliga med skådespelerskan Eleonora Duse som mest kända namn och det utomordentligt intensiva kärlekslivet bidrog till att bygga upp det lebemannarykte som man idag skulle kalla hans varumärke. I alla fall fram till livets höst, då erotikens verkar ha reducerats till något trist och tvångsmässigt som det krävdes bra med droger för att hålla i gång.

Hägg återger förstås en rad saftiga anekdoter men glömmer inte författaren

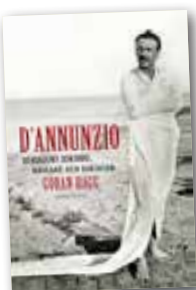
Gabriele D'Annunzio (1863–1938).

FOTO: TT

D'Annunzio utan har lyfter fram pärlor ur rätt stora mängder slagg och tillfällighetsverk. Han tar även politikern D'Annunzio på allvar och visar betydande sympati för det experiment i syndikalistisk statskonst (ifall nu sådan är möjlig) som han utövade efter att 1919 ha ockuperat staden Fiume, i dagens Kroatien, och upprättat en kortlivad fristat. Kort tid därefter, i augusti 1922, skulle D'Annunzio ha deltagit i ett möte med Benito Mussolini och den etablerade parlamentarikern Francesco Saverio Nitti i syfte att planera ett gemensamt maktövertagande. Av detta blev dock intet, eftersom D'Annunzio föll ut genom ett fönster och höll på att slå ihjäl sig. Istället fick Italien "marschen mot Rom", och enligt Hägg är den enda rimliga förklaringen till D'Annunzios omdiskuterade fall att fascisterna låg bakom. Hade det gått bättre för Italien om samarbetet blivit av och Mussolini inte blivit ensam herre på täppan? Se

där en av många frågor man kan spekulera kring efter läsningen av denna rika och välskrivna bok. ✨

PJ Anders Linder
Chefredaktör i Axess

**D'ANNUNZIO
DEKADENT DIKTARE,
KRIGARE OCH DIKTATOR
GÖRAN HÄGG
Norstedts**

Lawrence – svår fångad bortom Arabien

HISTORIA

Hur skulle Lawrence av Arabien besegra Islamiska staten?

Frågan ställs på den amerikanska sajten Foreign Policy och visar vilken status som ännu omsveper den brittiske krigaren, ökenäventyraren, härledaren, filmhjälten Lawrence av Arabien.

Det är i sammanhanget viktigt att vi skriver hans namn just så. Vi ska här undvika det som stod i dopattesten: Thomas Edward Lawrence. De två var nämligen två helt olika personer. Och den andra, TE, var in i döden (1935, motorcykelolycka) trött på den förste.

Bengt Abrahamssons *Avfällingen. Lawrence efter Arabien* är ingen biografi, vi får veta föga om Lawrences barndom, hans föräldrar, åren på Magdalen respektive Jesus College i Oxford. Istället ger sig Abrahamsson direkt på den kärnproblematik som avspeglar sig i undertiteln: *Lawrence efter Arabien*.

Och där handlar det lika mycket om en annan man, den amerikanske journalisten Lowell Thomas. Han var sugfäsen som bet sig fast vid TE Lawrence och år 1919 med en serie föreläsningar tryfferade med rökelse, De sju slöjornas dans och kolorerade foton – Abrahamsson kallar det "historiens första stora multimediesuccé" – skapade en än idag livskraftig myt.

Av den rätt okarismatiska brittiske sambandsofficeren med initialerna TE knådade Lowell Thomas fram Lawrence av Arabien, en gestalt som sömlöst gled in i tidens vurm för den mystiska Orienten med dess arabiska nätter befolkade av gåtfulla schejker och slöjögda haremsdamer.

Jag är mycket förtjust i Bengt Abrahamssons lågmälda stil och den stillsamma iver med vilken han driver sitt ärende. Det är ingen spektakulär dekonstruktion av gestalten Lawrence, inget grävande i hans ambivalenta sexualitet.

Syftet är helt enkelt att öka vår allmänbildning, och ett bättre syfte kan inte finnas för en fackboksförfattare.

Baksidan är att det stundom känns som om Abrahamsson borde ha borrarat djupare, läsaren kommer aldrig Lawrence särskilt nära

Lawrence av Arabien, porträtterad så som han gått till historien.

FOTO: GETTY IMAGES

– men kanske är det kongenialt med hans personlighet, det undflyende, strävan bort från det strålkastarljus som Lowell Thomas riktade mot honom och där han plågat blinkade under resten av sitt liv.

Idag har den arabiska mystiken tappat det mesta av sin glans, den har plågats och halshuggits av diktatorer och religiösa fanatiker. Kanske var Disneyfilmen "Aladdin" från 1992 den sista dödsrosslingen. Desto viktigare att vi ser även TE Lawrence för den han verkligen var och begraver hans mytologiska namn i ökensanden. ✨

Erik Helmersson

Ledarskribent i Dagens Nyheter

**AVFÄLLINGEN
LAWRENCE EFTER ARABIEN
BENGT ABRAHAMSSON
Celanders Förlag**

Sveriges historia, dess kyrkors

KULTURHISTORIA

När predikstolen visade sig vara försvunnen från Birgittakyrkan i Kalmar, och församlingen dessutom hade placerat en kollektomat i lokalerna, reagerade Länsstyrelsen.

Båda förändringarna är ju annars tämligen tidstypiska. I en tid när få om någon har sedlar och mynt i plånboken påverkas naturligtvis kyrkans möjligheter att samla in medel till behövande. Predikstolen blev ett av den lutherska kyrkans signum, där ordet skulle förkunnas av prästen. Idag upplever – rätt eller fel – många präster att predikstolen är en symbol för överordning. Eller så fungerar det helt enkelt bättre att möta församlingen genom att stå närmare de samlade gudstjänstbesökarna.

Länsstyrelsens tjänstemän i stiftsstaten Växjö hade på ett likartat sätt kritiserat Domkyrkoförsamlingens planer på att underlätta gudstjänstdeltagandet för barnfamiljer. Ett separat rum skulle gläddas in. 2008 slog kollegerna i Växjö fast att inglasning av ett rum för barn i domkyrkan skulle begränsa kontakt mellan *kor och kyrkorum*. Smålands museum menade att *Barn ska inte förmenas ta del av gudstjänsten*. Museets tjänstemän visste tydligen bättre, än kyrkans ämbetsbärare, hur kyrkorummet skulle ordnas för att alla skulle kunna ta del av lag och evangelium.

När det gäller kyrkobyggnadernas utformning lyser den vanliga berörings-skräcken, som annars är så vanlig när religion dyker upp i det offentliga rummet, helt med sin frånvaro. Om Svenska kyrkan och staten gick skilda vägar, om religion och politik

Världar kommer och går, men landsorts-kyrkorna består. FOTO: LISBETH HOLTEN/TT

anses skilda från varandra i samtalet, tycks det vara att gå steget för långt att separera kyrkobyggnaden från vår historia och vårt samhälle.

Docenten i historia Carin Bergström, uppmärksammar i *Mitt i byn. Med kyrkan som följeslagare genom Sveriges historia* landets 3 500 kyrkors kulturhistoriska betydelse. Sveriges historia, dess kyrkors, skulle man kunna säga.

Kyrkobyggnaderna speglar geografiska förhållanden, politik och teologiska trender. Utsmyckningar är vanligen gåvor som visar bygdens sociala struktur. Byggnadsmaterial vittnar om platsens kultur.

Kyrkan är inte bara en plats för den troendes bön, den är också ett monument över jordens frukter och människors arbete.

De kulturella skillnaderna mellan de tidiga danska provinserna och övriga Sverige eller mellan väst och öst i landet kan också noteras i arkitektur.

Kyrkobyggnaderna har varit platsen för långt mer än gudstjänster och förrättningar. Som Bergström påpekar kommer ordet

mässa från den tid då man efter söndagsgudstjänsten möttes för att göra upp affärer. Uppdelningen i "andligt" och "världsligt" fanns inte.

Bergström gör en noggrann kronologisk utformning som börjar med byggnad av de första kyrkorna till dagens diskussioner om hur de övertaliga kyrkorna ska hanteras.

Uttrycket kyrkan mitt i byn är av dubbel natur. Dels rör det den kyrka på landsbygden som utgör socknens centrum. I en svensk kontext har begrepp som samhälle och församling varit mer av geografisk betydelse än handlat om människor som slutit sig samman. Dels syftar den på kyrkans betydelse. Den kyrka som är mitt i byn betyder också något för människorna.

Även på denna punkt speglar dagens kyrkobyggnader det religiösa landskapets förändringar. Bergström nämner kort frikyrkornas framväxt och menar att de ofta fick en diskret plats i landskapet där de inte konkurrerade med sockenkyrkan.

Men sekularisering och urbanisering gick på många håll hand i hand. Med järnvägens utbredning i södra Sverige följde väckelsemöten. Men kyrkorna hamnade som mörka rum utanför de nya tätorterna. När väckelsevägen lagt sig var vägen till kyrkan bortglömd.

I det nya Sverige som växte fram under miljonprogrammen hamnade kyrkan långt från byn. Distriktskyrkor började sent omsider att byggas. Men kartan över kyrkor och personalresurser är idag tämligen olik kartan över var den svenska befolkningen bor.

Och medan kyrkorna majestätiskt står kvar på landsbygden, har förändringarna av de miljöer som Bergström uppmärksammar aldrig tidigare skett så snabbt. Prästgården invid kyrkan är såld. Församlingen, grunden i den lutherska kyrkan, är sammanslagen till storpastorat. Och arkivet, som påminde om ursprunget också till det kommunala självstyret, är flyttat.

Kyrkobyggnaden däremot står kvar och vittnar majestätiskt om det historiska, eller om man så vill det eviga. Med eller utan kollektomat. ✚

Martin Tunström

Politisk chefredaktör i Barometern

**MITT I BYN
MED KYRKAN SOM
FÖLJESLAGARE GENOM
SVERIGES HISTORIA
CARIN BERGSTRÖM
Natur & Kultur**

Från gotik till skyskrapefanatism

ARKITEKTUR

Fredric Bedoire, emeriterad professor i arkitekturhistoria vid Kungliga Konsthögskolan i Stockholm, har genom åren skrivit en rad synnerligen värdefulla böcker, exempelvis *Stockholms byggnader. Arkitektur och stadsbild* (i oräkneliga upplagor, den senaste kraftigt reviderade, från 2012) och *Det judiska Europa. Kring uppkomsten av en modern arkitektur. 1830–1930* (1998). En god vän till mig har berättat att han som taxiförare i mitten av 1970-talet hade *Stockholms byggnader* på instrumentbrädan i bil 629-6 och på så vis fick upp ögonen för arkitektur. Och *Det judiska Europa* är fantastisk inte minst för att författaren, som var ute efter att beskriva uppförandet av sådana byggnader som moderniteten fordrade, varuhus, bankpalats, järnvägsstationer, fann att det judiska bidraget beträffande såväl arkitektur som finansiering härvidlag var så påtagligt och avgörande att den boktitel som han slutligen fastnade för var motiverad.

Men frågan är om inte Fredric Bedoire nu i höst har framlagt det mest imponerande av alla sina imponerande verk, *Den svenska arkitekturens historia* i två band, det första om år 1000–1800, det andra om år 1800–2000. Det är fråga om ett sådant där arbete som nästan bara emeriterade professorer kan åstadkomma, sannerligen inte alla av dem men de som på allvar har varit kunskapsförstärkare och ägnat sina tjänstprivilegier åt att skapa vidsträckt överblick över sitt ämne och förståelse för dess relation till andra ämnen i stället för att borrar ner sig i ett trångt specialområde och bli expert på något perifert som i regel visar sig sakna långsiktig betydelse. *Den svenska arkitekturens historia* växer ut till en Sveriges historia genom dess byggnader, och ingen läsare kan undgå att lära sig om villkoren för uppförande av hus som man har passerat och kanske rentav undrat över.

Ingen nation är en ö. Det blir en insikt. Den svenska arkitekturen är inte svensk i någon exkluderande bemärkelse utan från början tillkommen i ett influensflöde som aldrig stillnar. Trafiken av färdighet och smak över det som blir nationsgränser är på plats från första stund. En arkitektur med ambition att trotsa tidens gång och tillkännage en livshållning och ett maktanspråk är i äldsta tid förbehållen kyrkor. Bedoire refererar till den kungliga

biskopskyrkan i Husaby i Västergötland, vars torn uppfördes medan kung Inge Stenkilsson den äldre regerade riket, alltså någon gång under loppet ungefär 1080 och några decennier framåt, som ”det första riktigt monumentala byggnadsverket i det kristna Sverige”. Tidigt var inspirationen romansk, snart gotisk, senare kanske italiensk, som i fallet Kalmar domkyrka.

Individer lämnar ringar kring sig. När en adel har etablerats och önskar manifesteras sin framgång och ställning inkallar den förfarna arkitekter. Så kommer 1637 Simon De la Vallée från Paris till den bistra nord och ger sig i kast med byggföretag som slotten Ekolsund och Målhammar. Hans son Jean De la Vallée griper sig an andra uppgifter, som Riddarhuset i Stockholm och Schönfeldtska praxsalen i den

Bedoire är väsentligen återhållsam med värdeomdömen, men en hetta och bestämda meningar lyser titt som tätt fram mellan raderna. Varje stilriktning och skede får representeras av sina starkaste byggnadsverk, sina mest eminenta uttryck. Om dessa byggnadsverk och uttryck finns alltid något gott att säga, rentav om den av Gunnar Henriksson i slutet av 1960-talet ritade Arkitekturskolan KTH vid Östermalmsgatan i Stockholm, *The New Brutalism* i sin prydno, för en fäkunnig annars framför allt gräslig och förfulande. Kanske kunde jag karakterisera Bedoires attityd som så: alla stilar, nästan, ger upphov till god arkitektur, men vissa stilar lämpar sig till ytterlighet för usel.

Ingen människa är en ö. Också det blir en insikt. Arkitekten är inte omnipotent.

Ambitionsnivå. Olle Bærtlings entré i Första hötorgshuset i Stockholm.

FOTO: FREDRIC BEDOIRE

fastighet på Stora Nygatan 30 i Stockholm där moderaterna numera håller hus. Men spår av individer är urskiljbara inte endast beträffande hitresta arkitekter utan också vad gäller utresta idéimportörer. När nationalromantiken från åren kring sekelskiftet 1900, i sig inspirerad av kontinental jugend och brittisk *Arts & Crafts*, ska utträngas sker det sedan Gregor Paulsson har rest till Tyskland och blivit upptänd av *Neue Sachlichkeit* och Uno Åhrén har rest till Paris och upptäckt Le Corbusier och funktionalismen.

Dennes uppdrag betingas av beställare och deras önskemål, av konjunkturer och tillgång till kapital, av samhällsförändringar och de krav dylika ställer. Så inleds den andra volymen med konstaterandet att Sverige aldrig tidigare hade sett en så kraftig befolkningsökning som under årtiondena efter förlusten av de östliga länen år 1809. På fyrtio år blev soldat en miljon människor fler än innan. Om urbanisering är ännu inte fråga. Det är på landsbygden som invånarna blir fler, och Bedoire finner förklaringen till varför hos Esaías Tegnér:

>>

"Den svenska arkitekturen är inte svensk i någon exkluderande bemärkelse utan från början tillkommen i ett influensflöde som aldrig stillnar."

"freden, vaccinet och potäterna". När bostadsstandarden för de många knappt ett århundrade senare ska höjas inträder en rad aktörer värda att uppmärksamma i en svensk arkitekturhistoria. Det kan röra sig om en slottsherre som Theodor Adelswärd som tar arkitekten Per Olof Hallman till hjälp för att efter mönster från brittiska trädgårdsstäder på sina ägor åstadkomma ett samhälle med egna hem. Eller det kan gälla Kooperativa förbundets arkitektkontor, det KF som enligt vad Bedoire påpekar var sprunget ur "1800-talets liberalistiska filantropi" och "till och med motarbetades av den socialistiska agitationen för att det fördröjde revolutionen".

Tegnécitatet röjer en kvalitet i Bedoires framställning. Han lyfter gärna fram formuleringar som fångar något väsentligt om byggnader som diskuteras och deras funktioner eller om föreställningar och föreställningsvärldar vid någon viss tidpunkt. Så har han hos Bo Grandien hittat en träffsäker karakteristik med många implikationer av de respektive universitetshus som 1878 började uppföras i Uppsala och Lund. Den dova koloriten och tunga arkitekturen i Uppsala förkroppsligar enligt Grandien "Erik Gustaf Geijers övertygelse om att universitetets främsta uppgift var att tjäna staten och utbilda ämbetsmän", medan de ljusa fasaderna och fantasirika bevingade ornamenten i Lund enligt samma sagesman frammanar "Esaias Tegnér's ljusfyllda vision av den grekiska antiken". Och så har han hos Per Wästberg funnit ord från 1957 som illustrerar den stämning i vilken rivningsraseriet i Stockholm från 1950-talets mitt och åtskilliga år framåt kunde frodas. Det som revs hade enligt Wästberg "ändå inte kunnat bevaras till någon glädje". Här gällde det i stället att inrikta sig på att "uppleva förtrollningen i det framtida Stockholm lika starkt som i det Stockholm som går".

Just apropå nämnda rivningsraseri har Bedoire särskilt svårt att undertrycka sitt missnöje. Missnöjet gäller inte, åtminstone inte i huvudsak, intentioner, inte den ursprungliga viljeinriktningen. Men storskalighet rymmer faror. Storskaliga förändringar vars alla konsekvenser inte kan förutses och vars förlopp inte i

tillräcklig utsträckning från början låter sig kontrolleras kan initieras i god tro och resultera i fiasko. En av de båda volymernas slösande rika illustrationer visar den av Olle Bærtling utformade entrén till Första hötorgshuset. Bilden står som ett sorgligt vittnesbörd om en ambitionsnivå som havererade. Borgarrådet Yngve Larsson tänkte sig att hötorghuset skulle bli "fem sköna ackord, fem trumpetstötar i ett Händelskt festspel" och omgivningen "en stillsammaré, men icke mindre innehållsrik kammarmusik". Alltihop förliser, mest på grund av politisk klåfingrighet och spariver. Pengarna räckte inte till att bygga det som var tänkt. Man fick bygga det som gick, i samarbete med den som ville istället för den som hade kunnat. "Ljudet från trumpetstötar och kammarmusik tonade bort från den stora stadsvandringen", skriver Bedoire 47 sidor efter att han har citerat Yngve Larsson.

Post modernism, post Le Corbusier, post *The New Brutalism* kan skönhet på nytt bli en faktor, som exempelvis i flera byggnader av Carl Nyrén och dennes arkitekturförhållanden i Jönköping, missionskapellet i Lima och museet i Gamla Uppsala. Proportionerna är på nytt mänskliga. Med viss fasa lyssnar jag idag till en ny generation politiker och deras skyskrapefanatism. Har de aldrig reflekterat över hur trivsamt det egentligen är i Peking eller i vilka kvarter på Manhattan man helst håller till? Nå. Fredric Bedoires nya bok är ett referensverk för envar som vill fundera över varför det som blev bra blev bra och varför det som blev dåligt blev dåligt. Särskilt användbart är det i kraft av sak-, orts-, byggnads- och personregister, förklaringar av arkitekturtermer och listor över värdefull fördjupningslitteratur. 🌟

Peter Luthersson

Docent i litteraturvetenskap, verksam vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse

**DEN SVENSKA
ARKITEKTURENS
HISTORIA 1000-1800**
FREDRIC BEDOIRE
Norstedts

Landssorg under Gustaf V:s begravning
den 9 november 1950. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Den levande döden

HISTORIA

Alla kulturer har gemensamt att man låter begrava sina ledare med pompa och ståt. Det ritualiserade avskedet är av såväl kulturell som politisk vikt, då det innebär slutet för en era och början på en ny sådan. Ett tanksätt som prioriterar kontinuitet och som kan sammanfattas i den gamla devisen: "Konungen är död, leve Konungen".

Kungabegravningar i Sverige har sedan medeltiden varit en nationell angelägenhet. Detta visar Lena Rangström i *Dödens Teater. Kungliga svenska begravningar genom fem århundraden*. Vår nuvarande nationella självständighet började med Gustav Vasa och det är naturligt också att inleda med "riksbyggaren" i en bok om begravningar. Han är nämligen vår förste kung vars begravning är beskriven i detalj och som man vet hämtade inspiration från kontinenten, när det gäller avsked.

Det är ett rikligt illustrerat praktverk och det framkommer tydligt att just de utländska influenserna varit betydande under det halva årtusende som skildras. En detalj från Gustav Vasas begravning 1560 är exempelvis en vaxmodell av kungen, som är gjord efter brittisk modell, då

"Kungabegravningar i Sverige har sedan medeltiden varit en nationell angelägenhet."

hans son hertig Johan som svenskt sändebud i London troligtvis sett den gravmodell av Henrik VII, vars huvud fortfarande går att beskåda i Westminster Abbey i London. Under århundradena går det också att se hur begravningsinspirationen hämtas från de rådande stormakterna.

Om det finns något att invända är det att boken är väl kort. Varje kunglig begravning förtjänar en egen analys när det gäller symbolspråk, retorik och politiska konsekvenser. Men trots att verket är en sammanfattning, lider det inte av brist på detaljer. Exempelvis symboliken vid Gustav III:s begravning analyseras grundligt och det framgår tydligt att begravningen organiserades så att det skulle kunna göras tydliga paralleller till mordet på Julius Caesar.

På det hela taget är *Dödens Teater* en välskriven och välillustrerad skildring av kungliga statsbegravningar. Vad som emellertid hade varit intressant att inkludera är en analys av moderna officiella politiska begravningar, för att kunna se hur många spår av konungslig begravning det går att identifiera i exempelvis begravningen av Olof Palme eller Hjalmar Branting. Annars är detta en banbrytande skildring då man slutligen kan jämföra hur olika tider har betraktat sin monark. Från de sorgklädda läroverksgossarna i Johan III:s likprocession 1592, till granruskorna på Gustaf V:s begravning 1950.

Förvisso har den kungliga begravningen förändrats i takt med tiden. Men det finns fortfarande bestående likheter och en av dessa är att en monarks avsked innebär början på en ny tids-epok.

"Konungen är död, leve konungen" är således en devis som fortfarande håller. ✨

David Lindén

Författare och doktorand i historia vid King's College

DÖDENS TEATER
LENA RANGSTRÖM
Atlantis

Sårade divor – om kvinnors egenmakt och vanmakt

PSYKOLOGI

I Sverige lobotomerades över 4500 svenskar, från 1940-talet och framåt. Redan från början stod det klart att dödligheten efter operationen var hög. Enstaka år så hög som 17 procent. Syftet var att dämpa oro och ångest, men inte minst att bota psykisk sjukdom. En biverkning var avtrubning, det vill säga apati, och ingreppet sågs som särskilt riskabelt för konstnärligt kreativa och intellektuella själar, då det kunde leda till stora personlighetsförändringar.

Ser man historiskt är det i första hand kvinnor som är kandidater för lobotomi – de är kraftigt överrepresenterade. Det motiverades bland annat med att kvinnor var mer "beteendestörda" än män. Beteendestörningen kunde bland annat ta sig uttryck i att kvinnor fick ångest och depressioner, som en reaktion mot en trång kvinno- och hemmafruroll. Lobotomi var dessutom vanligare i vad som ansågs vara de lägre samhällsklasserna och en del äkta män kunde beskriva det som att deras hustrur blivit "förbättrade" efter ingreppet. Lobotomi är således en "könad" historia och emotionell instabilitet har ingått i könets markörer. Ingreppen upphörde först under mitten av 1960-talet.

Det är denna del av mänsklighetens historia som idéhistorikern Karin Johannisson tagit sig an i sitt senaste arbete *Den sårade divan. Om psykets estetik*. Det är ett stycke lidandets historia om sinnessjukdom, men där Johannisson söker subjektet, människan, bakom diagnoserna och förlägger makten där. Även den ångestladdade kan vara en skarp observatör, skriver hon. Med hjälp av tre fallstudier, tre huvudpersoner, författarna Agnes von Krusenstjerna och Nelly Sachs samt konstnären Sigrid Hjertén, utforskar hon detta. Hur mycket egensinnig, introvert eller utåtagerande kvinnlighet tål en samtid? Med den grundfrågan skär Johannisson genom tiden och in i vår egen, där normalitetsivern är stark och skavande för många. Kvinnans utrymme för norma-

För Agnes von Krusenstjerna blev "dårhuset" en plats för utlevelse, återhämtning och avgiftning.

FOTO: OSKAR NORBERG/TT

litet har historiskt sett alltid varit snävare än mannens. Karin Johannisson visar hur världsfrånvända, klaustrofobiska, kvinnomiljöer triggar hypersensibilitet, ångest och flyktimpulser.

Den forskning som gjorts kring sinnessjukdom, galenskap och kvinnoroller har ofta uppehållit sig vid en förklaringsmodell som pekar på maktförhållandena mellan könen, det patriarkala system som slår igenom som mäns överordning och kvinnors underordning. Berättelsen om kvinnlig galenskap blir en historia om >>

Över 4 500 svenskar lobotomerades från 1940-talet och framåt. FOTO: LENNART NILSSON / TT

offer (kvinnan) och förövare (mannen, medicinen, läkarna). Karin Johannisson vill ta analysen fler steg längre: hon söker istället mer subtila ingångar till kvinnlig ångest, detta genom att inte låta blicken glida förbi kvinnan själv. Hon stannar hos Agnes von Krusenstjerna, Sigrid Hjertén och Nelly Sachs och vill undersöka den egenmakt de har i sin sjukdom, vilka spelplaner de trots allt skapar åt sig själva. Kvinnan som subjekt, som den som får definiera sig själv.

Bokens titel anspelar på aktörernas samspel med den egna diagnosen; sårade divor. Vad gäller Agnes von Krusenstjerna, som diagnosticerades med hysteri och det man då kallade manodepressivitet, och Nelly Sachs, med diagnosen paranoia, fungerar detta angreppssätt. Båda skapar tydliga spelplaner i sin sjukdom på de vårdinrättningar där de vistas. Agnes von Krusenstjerna genom att ta kontrollen över sin egen vård, från mediciner till vilka rum hon vill ha och vara starkt utlevande, Nelly Sachs genom en vänlighet som väckte sympati hos dem som vårdade henne. Båda närmar sig den tolerans som fanns – och finns – för det galna manliga geniet, på så sätt träder de över könsgränserna. De är oerhört produktiva under sina sjukdomsperioder. För Agnes von Krusenstjerna blir "dårhuset" platsen för utlevelse, återhämtning och avgiftning. Nelly Sachs ser sjukhuset som en plats där hon känner "friden" och slipper vara rädd.

När det gäller Sigrid Hjertén, som gavs diagnosen schizofreni, är det svårare att se egenmakten i hennes livsöde. Sigrid Hjertén spärrades mot sin vilja in på Beckomberga. Det är där hon blir galen, efter att ha blivit övergiven och ensam långa perioder med ansvar för sonen Iván, då maken Isaac Grünewald lever på annat håll. Han är otrogen och under en period lever Sigrid Hjertén med sonen i samma hus där Isaac bor med sin nya kärlek. Övergiven,

instängd och desperat krackelerar Sigrid Hjerténs personlighet. Hon lobotomerades 1948. Operationen misslyckas, den utförs en lördagsnatt, och hon dör två veckor senare i sviterna. På sjukhuset är hon inskriven som fru Grünewald, trots att hon alltid signerade sina tavlor med Hjertén. På hennes gravsten står "Sigrid Grünewald f. Hjertén". Detta visar på den roll hon tilldelats, som maka och mor, och hur moderskap och konstnärskap kolliderar för henne, och för många andra. Just den konstruerade motsättningen är själva grundkonflikten. Agnes von Krusenstjerna och Nelly Sachs hade inga barn, de hade också vänner och Agnes von Krusenstjerna även en make som till viss del var lojal. En aspekt, som Johannisson lyfter fram, är hur äkta män ofta hade nära och täta kontakter med hustruns läkare, rent av en närmare sådan än patienten själv. På så sätt kunde mannen fortsätta att ha kontroll, eller vara i maskopi med läkaren.

Metoden Johannisson använder är fenomenologisk, genom den kan forskaren

"Ser man historiskt är det i första hand kvinnor som är kandidater för lobotomi – de är kraftigt överrepresenterade."

fokusera på subjektets upplevelse och själv vara närvarande med iakttagelser. Rent tekniskt redovisar Johannisson sitt eget sökande efter svar, sina reaktioner – och irritationer – i texten genom att på en del ställen lägga in kursiverade kommentarer inom parentes. Det fungerar väl, och detta prövande förhållningssätt tillhör metodens styrkor. Johannisson har fått tillgång till känsligt material, ibland går hon väldigt nära sina huvudpersoner, men håller den forskningsetiska gränsen. Man ska komma ihåg att den medicinshistoria hon utforskar är en resa i medicinsk exploatering av kvinnor, inte minst kvinnokroppen. Detta visar Johannisson i sin banbrytande bok *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle* från 1994.

Den här boken kan läsas på flera sätt, som utforskande av den kvinnliga galenskapens, medikaliseringens och de snäva kvinnorollernas idéhistoria, som ett verk där tre av svenskt kulturlivs stora gestalter får träda fram och bli förstådda, men också – och inte minst viktigt – som en läkande bok för den som har en själ som gör ont eller vill utforska existensen. Vill man på djupet förstå något om människan och om sig

själv, är detta en av de viktigaste böckerna på länge. Insikterna som förmedlas fyller snabbt anteckningsbokens sidor med meningar som bildar ett slags djuplodande "one-liners". Detta sagt i ordets bästa bemärkelse.

Karin Johannisson tar med läsaren genom kvinnoidealens förändringar under 1900-talet, en förvandling som dock aldrig helt kan frigöras från den manliga blicken och definitionsmakten, något hon frilägger med stor precision. Diagnoser, som hysteri, en diagnos som successivt ersatts av schizofreni på 1930-talet, och paranoia, har alla en gränssättande roll för kvinnligheten, men skapar också utrymme för utlevelse. Själva gränspassagerna i kvinnors liv är övergången från flicka till kvinna och förlovning eller giftermål. Det är då insikten om den manliga blicken och kvinnorollens praktik kommer som en kylig vind.

En allvarlig fråga som ställs i boken är

varför en ung flickas sårbarhet förvandlas till oförmåga att leva i världen. Huvudpersonerna uppvisar alla en längtan tillbaka till flickåren och en brottning med kropp och kvinnoroll. De har olika former av ätstörningar och självskadebeteenden. Idéhistorien om diagnoser, ångest och gränser ställer skarpa frågor in i vår egen tid. Man kan även läsa *Den sårade divan* som en varning mot trånga kvinnoroller och som en påminnelse om att det inte var länge sedan kvinnor fick anpassa sitt röstläge (lågt och milt), sitt sätt att sitta i en soffa (inte med uppslängda ben), sin klädsel (inte locka mannens blick) efter begränsande ideal och förväntningar. Bristen på frihet, självdefinition och egenmakt har gjort kvinnor "sjuka". Insikten om det gör att det finns anledning att ständigt vara uppmärksam på vad som kallas normalt, sjuk eller friskt i varje tid, i varje samhälle. ✨

Annika Borg

Teologie doktor och skribent

**DEN SÅRADE DIVAN
OM PSYKET'S ESTETIK**
KARIN JOHANNISSON
Albert Bonniers förlag

Ätten De la Gardie förlänade Läckö slott 1615. Magnus Gabriel De la Gardie övertog slottet och grevskapet vid 30 års ålder.

FOTO: MIKAEL GUSTAFSSON/IBL BILDBYRÅN

En makalös uppgång – ett makalöst fall

HISTORIA

I november 1653 fick den åldrade rikskanslern Axel Oxenstierna skäl att fatta pennan. Ärendet var känsligt, så känsligt att han inte vågade överlåta kopierandet av de egna breven åt någon annan utan gjorde det själv. Gunstlingen och karriäristen framför alla andra i det svenska hovet, greven och riksskattmästaren Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), hade fallit från maktens högsta tinnar och var numera *persona non grata* hos drottning Kristina. Hur hade det kunnat ske? Vem var ansvarig? Vad hade greven gjort? Var det sant att han hade baklat andra hovmän? Alla nyfikna vände sig till Oxenstierna, som gjorde sitt bästa för att gjuta olja på vågorna. Till drottningen skrev rikskanslern att han förvisso inte protesterade mot beslutet men ansåg att hon borde visa nåd mot greven. Till pfalzgreven Karl Gustav, den blivande krigarkungen, skrev Oxenstierna i december att missförståndet parterna emellan förefaller öka snarare än minska, att det har gått

så långt att skadan inte längre går att reparera.

Det är kusligt roligt att läsa den här typen av texter: direkta vittnesbörd om storpolitiska händelser, författade av personer på centrala positioner i maktcirkelns mitt. Konkret källforskning är oundgänglig om man önskar kasta nytt ljus över historiska gestalter. Detta gäller i alla höga grad den man som Axel Oxenstierna uttalar sig om, och som sedermera kom att göra politisk comeback och

”Magnus Gabriel De la Gardie gjorde två stora karriärer som båda förde honom till maktens centrum.”

även han bli rikskansler: Magnus Gabriel De la Gardie. När jag läser Peter Ullgrens nyligen publicerade bok om mannen ifråga, *En makalös historia*. Magnus Gabriel De la Gardies uppgång och fall, ringar ovanstående forskningslärdom ideligen i öronen. Få svenskar i äldre tid har haft så stor betydelse och dessutom efterlämnat lika många källor som Magnus Gabriel. Enbart år 1675 skrev han 500 privatbrev

och omkring 800 officiella skrivelser. Likväl väljer Ullgren bort nästan allt. Inte bara han utan alla – det finns fortfarande ingen regelrätt biografi som gör 1600-talsgreven och hans digra källmaterial rättvisa. Varför?

Peter Ullgren, lektor i historia vid Linköpings universitet och en av våra främsta kännare av epoken, söker själv besvara frågan med argumentet att källmaterialet är svårläst – grevens handstil är ovanligt knepig att ta sig igenom, till och med sett ur 1600-talsperspektiv – och gigantiskt till omfånget. Ullgrens bok är, som författaren själv erkänner, inte en egentlig biografi utan en bok om 1600-talets svenska aristokratiska livsstilar och miljöer. Att den likväl antagit en biografisk form beror på att Ullgren har valt att starkt fokusera på den enskilda person som mer än någon annan har präglat eftervärldens uppfattning om gruppen och epoken. Hela boken kretsar följaktligen kring Magnus Gabriel – hans uppfostran och utbildning, resor och krig (greven hann både strida mot snapphanar och delta i trettioåriga kriget), storskaliga slöseri och omfattande kreditfinansiering, godsdrift, kulturmece-natskap och rikspolitik. En betydande del av texten är fokuserad på kunglig nåd och onåd, med Magnus Gabriels ovannämnda fall år 1653 som huvudhändelse.

Det är ingen ointressant läsning, tvärtom. Ullgrens bok är späckad med korrekt och viktig information om 1600-talets svenska och europeiska samhälle. Men att sätta sig in i stormaktstidens svenska adelskultur är inte svårt. På denna punkt har historikerna, även på det populärvetenskapliga planet, varit flitiga. Det som på allvar kunnat göra läsupplevelsen av *En makalös historia* till något makalöst hade varit om Ullgren satt av tid till djupdykningar i det De la Gardieska källmaterialet. Som det är nu kommer vi inte huvudpersonen riktigt nära. Han syns alltid från distans, som en särling i ett Sverige som både omhuldar honom och sparkar på honom.

Till saken hör att boken är liten – allde-

les för liten, med tanke på huvudpersonens långa karriär och mångfasetterade verksamhet. I synnerhet avsnittet om perioden mellan 1660 och 1675 hade varit förtjänt av en mer utförlig behandling. Faktum är att skildringen av denna femtonårsperiod, då Magnus Gabriel De la Gardie stod på toppen av sin politiska och ekonomiska maktställning och hade få likar i Nordeuropa, utgör ett av de kortaste avsnitten i boken. >>

Magnus Gabriel De la Gardie
(1622–1686).

FOTO: IBL BILDBYRÅN

Ullgren ägnar betydligt större möda åt Magnus Gabriels tidigare år och åt hans fall. Vi lär oss mer om greven som en uppåtskrivande hovman och som en aristokrat i kris än om hur han styrde och ställde i Sverige under den långa period då det mesta gick honom väl i händer.

En annan invändning är att boken är påfallande dåligt redigerad, en kritik som faller tillbaka på förlaget lika mycket som på författaren. Ullgren har förutsett kritiken och försvarar sig med att han har byggt upp sitt verk efter inspiration från Keith Thomas, med pendlingar mellan kronologi och tematik och med omfattande utvecklingar – och det må vara hänt: 1600-talets barocka miljöer är som gjorda för exkurser och detaljfördjupningar. Till detta kommer emellertid att de stycken som bygger upp kapitlen ofta är alldeles för långa. Inte sällan innehåller ett och samma stycke mängder av information om ett myller av händelser och personer, invädda i utförliga resonemang. Väl att märka är det varken

fel på Ullgrens fakta eller hans synvinklar, men inget av detta kommer till sin rätt i den täta, sammanpressade prosan.

Framförallt vill jag sätta ett frågetecken framför Ullgrens övergripande slutsats att

**EN MAKALÖS HISTORIA
MAGNUS GABRIEL
DE LA GARDIES UPPGÅNG
OCH FALL
PETER ULLGREN
Norstedts**

Magnus Gabriel, aristokraten ”som försökte leva som en kung och slutade som en fallen jätte”, missförstod den svenska politiska kulturen och därför i grund och botten var en tragisk figur. Han var ”några nummer för stor” för landet. Greven var till sinnet en kontinental aristokrat, ”en grand seigneur av gigantiska mått”, som hade haft oturen att födas i Sverige. Är detta verkligen en rättvis bedömning? Magnus Gabriel De la Gardie gjorde två stora karriärer som båda förde honom till maktens centrum. Han föll i onåd hos drottning Kristina men kom tillbaka, bevisade sin duglighet och var under flera år Sveriges mest inflytelserike och i särklass mest kulturellt aktive herreman med en förmögenhet som, när den var som störst, bestod av omkring 1 000 hemman. De allra flesta av 1600-talets svenska adelsmän gjorde mindre lyckade karriärer och levde, relativt sett, fattigare liv. Pondera att Magnus Gabriel råkat dö under skånska kriget, innan reduktionen och räfssten ödelade hans ekonomi – då hade ingen historiker drömt om att döma ut honom som en person som levde i otakt med tiden. I allt väsentligt var han ett barn av samma era som såg aristokrater som Per Brahe d y och Carl Gustaf Wrangel födas och blomstra, men till skillnad från dem levde han så länge att han hann drabbas av det karolinska enväldet.

Det mest frapperande med Magnus Gabriels politiska livshistoria är hur mycket de personliga relationerna, i snäv bemärkelse, betydde för enskilda statsmän. Grevens position, både den politiska och den ekonomiska, var beroende av goda relationer till kungar och drottningar. Det gällde att spela maktspelen rätt, att vara nära monarken, säga rätt saker vid rätt tillfälle och nogsamt bevaka konkurrenterna. Om man misste gunsten kunde allt som byggts upp rasa samman som ett korthus. Idag riskerar ingen politiker, hur insyltad vederbörande än må bli i ”affärer”, att falla som Magnus Gabriel föll. Även det motsatta gäller: få om några politiker kan idag räkna med att återkomma och bli ännu mäktigare än förut efter att ha blivit portade från maktens salonger. Detta förhållande, som Peter Ullgren skickligt lyfter fram i sin utvärdering av grevens livslopp, visar med all önskvärd tydlighet på behovet att verkligen granska källorna, inte minst de personliga breven och anteckningarna, om vi vill komma den politiska verkligheten nära och tränga in på djupet i de stormaktstida potentaternas historia. ✨

Dick Harrison

Professor i historia vid Lunds universitet

Jörn Donner bevittnar ett land som fattar ödesdigra beslut utan djupare reflektion.

FOTO: EVA TEDES JÖ/TT

På spaning efter det land som flytt

KULTUR

Resor i ett främmande land, lyder undertiteln. Resor i en främmande man, hade passat lika bra. ”Sverige” heter boken.

Den finlandssvenske författaren Jörn Donner reser kors och tvärs genom landskapen han känner så väl. Han lyckas boka ett möte med Carl Bildt medan denne alltjämt huserar i Arvfurstens palats, tar in på hotell i Kristianstad, läser Anna Dahlberg i *Expressen*, diskuterar Sveriges och Finlands komplicerade pardans i riktning först mot EU, nu mot Nato. Han recenserar Susanna Alakoskis *Oktober i Fattigsverige* och noterar att det är den finska underklassen hon skildrar.

Inte alls bemött med samma välvilja som Fin-Finland: Tove Jansson, Väinö Linna.

Sverige och svenskheten i folkvandringarnas tidevarv. Både beundran och oförståelse inför den svenska invandringspolitiken. Beträktaren ställer frågor om språk och kollektiv självbild, låter olika röster framkasta olika svar. Backar från alltsammans, konstaterar förändringens nödvändighet men varnar för dess följder. Han är inte feg, men kanske för klok för att döma.

För parallellt med kringflackandet i Sverige reser Jörn Donner fram och tillbaka i sitt eget liv, i sin karriär, längs med sina färdvägar i Orienten, tittar på fragment av sedan länge avslutade kärleksrelationer. En kvinna från en annan tid tar kontakt, vill träffas och mötas igen. Den åldrande mannen vill hellre ha kvar sina minnen, minnen från en tid när det fortfarande fanns tid att ändra sig, att byta riktning, att utforska andra liv, andra människor. Vid 82 års ålder är de flesta av en människas livsavgörande beslut redan fattade, konsekvenserna kända och utvärderade.

Nu vet han allt om hur det blev, men känner knappt igen sig själv.

Jag famlar efter visdomen, slutsatsen, meningen med de till synes planlösa resorna och mötena, de plötsliga minnesbilderna, de osammanhängande redogörelserna för dagsaktuell politik, poesibitarna, skisserna över förbiflimrande kändisar. Vad vill han? Förutom att skriva av sig, på en lättsam och ledig prosa. Varför berättar han allt detta för mig? Vad avslöjar blicken på Sverige, blicken från en som är både hemma och främmande i detta land?

Den evige humanisten, den åldrade kosmopoliten, den distanserade betraktaren förklarar sig inte. Men sakta framträder en bild av ett land som fattar ödesdigra beslut utan djupare reflektion. Först i efterhand ser man vägskälen. Det gäller visst både hela folk och enskilda människor. ✨

Susanna Birgersson
Tarras-Wahlberg

Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

**SVERIGE
RESOR I ETT
FRÄMMANDE LAND**
JÖRN DONNER
Albert Bonniers förlag

En "gräspräst" upptagen med att fånga nya exemplar till sin samling.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

En lärjunge i Linnés skugga

NATURVETENSKAP

Han är kanske inte något riksbekant namn, Clas Bjerkander (1735–1795). Han levde ett "bortskymt liv", som Kerstin Ekman skriver i inledningen till sin levnadsteckning över honom, *Då var allt levande och lustigt*, liksom *Herrarna i skogen* (2007) och *Se blomman* (2011) en berättelse om svensk naturvetenskapshistoria. Bjerkanders bortskymda liv tilldrog sig åtskilliga mil från händelsernas centrum i Stockholm och Uppsala, i utkanten av akademiernas ljuscirkel men samtidigt i deras ständiga själsliga närvaro. Bjerkander var naturpräst, botaniker, entomolog och Linnélärjunge, ett praktexempel på den typ av vetenskapligt intresserade gudsmän som den svenska frihetstiden frambringade, och Ekman har tagit sig an honom med frågan "Vad gör vi med våra liv, vi människor?"

Det visar sig att det inte är lätt att spåra en sjuttonhundratalsmänniskas liv, inte om man är intresserad av mer än hans publikationer. Kerstin Ekman söker och rycker i trådarna men får inget gensvar. Vår tids intimisering hade "knapast börjat"; privata dagboksanteckningar förblev ofta sakliga och det skulle ännu

dröja ett tag innan Rousseaus självbekännelser publicerades. Ekman konstaterar istället att när de gamla världarna sjunkit ner i glömskans mörker kommer ändå växterna upp igen från år till år. Med hänsyn till räknar Ekman upp de arter Bjerkander kan ha stött på i ungdomens Västergötland: gökblomster, backtimjan, näselsnärja, våddklint och ängskovall. Hon följer hans spår i hemtrakten Kinnekulle, över fält och upp på kullar, runt i ett landskap som den agrara revolutionen nu radikalt förändrat. På Bjerkanders tid bestod markerna av "hagmarksbete, slåtteräng och åker".

Kerstin Ekman tecknar Bjerkanders liv från barndomens skolning i Skara till universitetsstudierna i det ganska stökiga Uppsala, fyllt av slagsmål och alkohol men också med legendarer som Celsius och Linné. Det är ett Sverige med stora klyftor där vissa elever får ordet *pauper*, fattig, nedtecknat intill sitt namn och där de mindre bemedlade måste äta hönsbär och odon, men där största delen av befolkningen är läskunnig. Förmodligen har de katekesen och Bibeln att tacka för det. Lockes *Some Thoughts Concerning Education* har översatts och gett nya tankar om utbildning och begåvning. Frihetstidens Sverige befann sig i nyttotänkandets grepp: "Oeconomien" eller

>>

hushållningsläran var den nya modevetenskapen efter att stormaktstidens territorier förlorats och landets inhemska tillgångar måste tillvaratas. Vad som ansågs vara nyttigt kunde förstås diskuteras – exempelvis ansågs silkesmasken vara ett helt nödvändigt tillskott till den inhemska faunan, det kalla nordiska klimatet till trots. I Uppsalas orangerier eldade man frenetiskt i kakelugnarna för att kokospalmerna och kaffeträden skulle trivas. Optimismen var stor, särskilt hos Linné som glädde sig åt allt som fanns i Sverige och bara väntade på att upptäckas och användas. Det skulle vara ”både nyttigt och nöjsamt”. Vetenskapen var vacker, man tryckte stora böcker med kolorerade planscher föreställande fjärlar och insekter. Linné öppnade dessutom upp horisonterna för svenska gymnasister som kunde drömma om att likt professorns apostlar skickas ut världen över för att samla in nya växter.

”Det mest tilltalande i 1700-talets vetenskapliga kultur är att dess naturvetenskap aldrig släppte taget om det humanistiska arvet”, skriver Kerstin Ekman. Här fanns inga motsättningar mellan att vara vetenskapsman och präst. Tvärtom: Linné var själv troende och efter honom vandrade en lång rad ”gräspräster” som de så käckt kallades, gudsmän vars fritid upptogs av ett entusiastiskt kartläggande av naturen. Den mänskliga förståelsen av världen äger under 1700-talet en harmoni som seklerna har vittrat ner till smulor. Religion och naturvetenskap är två sidor av samma mynt såväl på prästgården som i den anatomiska teatern. I Bjerkanders dagbok växlar noteringar om predikningar och nattvardsgång med anteckningar om lövsprickning och axens mognad. Han anammar den systematiska linneanska blicken och läser botaniken som ett bibliotek över världen, och liksom Linné gläds han alltid över hur fint allt är ordnat.

Bjerkander visar prov på en entusiasm och bildningsvilja som är sällsynt i dagens privilegierade Sverige med sina antaganden om att varje människa måste avlägga högskoleexamen. Ekmans hjälte får två terminer med Linné på Gustavianska akademien i Uppsala och det är tillräckligt för att räcka ett helt yrkesverkamt liv. Från stunderna med läraren får han inspiration till sitt arbete om ”Rotmasken” och sina många uppsatser införda omväxlande i Vetenskapsakademiens handlingar och diverse tidskrifter. Dessa arbeten författades vid sidan av prästsysslorna, som även de sköttes fläckfritt. Bjerkander var begåvad med en ängels tålmod: hans eget mikroskop var för svagt för att artbestämma insekterna han födde upp, och de måste skickas till Uppsala

i lådor. Ofta krossades de, ibland glömdes de bort. Hans hustru Elisabeth var lika tålmodig hon och lånade ut sitt kök, sina syltburkar och tekoppar så att Bjerkander kunde lägga larver i dem tillsammans med olika växter för att se vad som tog död på skadeinsekterna. Om Bjerkander hade

Carl von Linné (1707-1778). FOTO: IBL BILDBYRÅN

pengar över beställde han dissertationer från universitetet för att hålla sig ajour med den senaste forskningen.

”Bjerkander visar prov på en entusiasm och bildningsvilja som är sällsynt i dagens privilegierade Sverige.”

Det är nog särskilt det som är anmärkningsvärt med berättelsen om Clas Bjerkander och hans gelikar: deras outröttliga entusiasm och enorma tro på sin forskning, vare sig denna handlade om flugor, fjärlar eller ”så kallade *crystall-äplen och kalkbollar*”, som Johan Abraham Gyllenhaal skrev om. Man fångade in blixtar från taken, knackade mineraler med små resehammare och gav sig ut på linneanska botaniska expeditioner. I sviterna av nederlaget vid Poltava och de påföljande hundåren med pestutbrott stängdes Uppsala universitet och de rastlösa professorerna med bibliotekarien Erik Benzelius i spetsen bildade sällskapet Collegium Curi osorum. Där brevväxlade man med Christopher Polhem i Stjärnsund och Emmanuel Swedberg (sedermera Swedenborg) i London, och man diskuterade universalspråk, astronomi, matematik och fysik. Så småningom bildades Vetenskapsakademien, denna för Clas Bjerkander så oerhört viktiga institution,

ofta hans enda länk med universitetsvärlden. Där satt bland annat Linné och Mårten Triewald som studerat så kallade ”eldmaskiner”, det vill säga ångmaskiner, vid en stenkolsgruva i Newcastle.

Bjerkander publicerade ”rön” i Vetenskapsakademiens handlingar om ”Örtornas utdunstning, och dess olika sittande på deras blad”, om ”Biens flora” (där han rekommenderar att man hjälper bina genom att döda drönarna och själv har ihjäl 6 120 stackare under loppet av en månad) och ”Åskedunder” i Skara, om ”Rimfrost-figurer”, rotmaskar, ”hvitax”-maskar och hallonmaskar. Han upprättade insektskalendrar, funderade över ”Socker på Gran” och den bruna färg som kunde utvinnas ur bladlöss. Allt med samma hängivelse, en hängivelse som till slut skänkte honom en plats som ledamot i Vetenskapsakademien. Men även det var på håll, och lagom till naturvetenskapens utmattning i det svenska akademiska klimatet. Nu, framåt slutet av 1700-talet, började man intressera sig mer för samhällsvetenskap. Dessutom blev det omodernt att blanda in Gud i studierna. Men Bjerkander kunde eller ville inte ändra sitt synsätt: han förblev, som Ekman skriver, ”en trogen linnean”, om än med ett mycket praktiskt synsätt på tillvaron och ett akut medvetande om böndernas umbäranden med skadeinsekter och förstör-

da skördar. Det var förresten Bjerkander själv som i ett brev beskrev en tid då allt var ”levande och lustigt” – ”Tessins och Linnaei tid”, som vid skrivtillfället låg tjuugo år tillbaka i tiden. Kerstin Ekman har skrivit en bok som är full av förundran och medkänsla, ett slags kamratlig betraktelse över ett av alla de där svenska livet som idag bara består som några rader i en dammig eller digitaliserad utgåva av *Nordisk Familjebok*. Det är alldeles rätt och riktigt att någon äntligen har gjort något åt Clas Bjerkanders bortskymdhet. ✨

Josefin Holmström

Författare, kritiker och doktorand i engelsk litteratur i Cambridge

**DÅ VAR ALLT LEVANDE
OCH LUSTIGT
OM CLAS BJERKANDER**
KERSTIN EKMAN
Albert Bonniers förlag

Max von Sydow och Liv Ullmann som Karl-Oskar och Kristina, i Jan Troells filmatisering av Vilhelm Mobergs utvandrarepos. FOTO: TT

Emigranternas utmaning är evig

MIGRATION

För ett par år sedan befann jag mig hos en syssling i New York, vars farfar emigrerat från Europa med sin familj på 1920-talet. Inneboende hos min syssling var en kvinna, vars mormor under samma period emigrerat från norra Småland. I ett vackert träskrin som hon ärvt fanns en tjock bunt med brev från mormo- derns far, som stannat i Småland. Svenska språket hade, som vanligt är, inte förts vidare genom generationerna, varför jag fick äran att översätta och förklara sammanhangen i breven. Korrespondensen var, som brukligt för den tiden, återhållsam och korrekt – även om det rörde sig om en man vars dotter hade emigrerat för att aldrig återvända. Mellan raderna i redogörelserna för de vardagliga händelserna i bygden fanns dock en oerhörd sorg och längtan.

Breven är på inga sätt unika. Under förra sekelskiftet var det troligtvis få svenskar som inte skilts åt från någon familje- eller släktmedlem. Litet avundades jag att hon

hade ett så vackert minne över sin släkts historia och emigration. Min amerikanska släkt, bestående av ukrainsk-judiska emigranter, hade varit betydligt mer sparsamma i sina kontakter med Gamla världen.

Lennart Pehrsons tredje och avslutande del i *Utvandringen till Amerika* är inte bara en tung redogörelse för den svenska emigrationen till USA. En central del i det tredje bandet behandlar emigranternas relation till hemlandet, men också den tilltagande kritiska opinionen i Sverige mot emigrationen som fenomen.

Den vanliga berättelsen om den svens-

”Oavsett politisk hemvist var emigrationen en möjlighet att förverkliga drömmar.”

ka emigranten kretsar kring armod, hunger och fattiga avfolkningsbygder. Visserligen stämmer bilden – den i särklass största andelen emigranter bestod av ung och fattig landsbygdsbefolkning, och på vissa håll i Småland och Dalsland tömdes en del bygder nästan helt på sin befolkning. Men vad Pehrson gör är att förtjänstfullt

komplettera denna ofullständiga skildring. Många av emigranterna tillhörde en urban medelklass som, av ett eller annat skäl, behövde en andra chans i livet och därmed köpte sig en enkelbiljett över Atlanten. Inte sällan fanns där personlig konkurs eller misslyckade karriärer i bakgrunden. Sedan fanns kategorin av människor som politiskt eller personligt upplevde Sverige som alltför konformt och politiskt stelbent. Emigranternas val att lämna Sverige säger inte bara något om enskilda människors drömmar och val, utan även något om ett Sverige som många svenskar valde att överge för alltid.

Den eklektiske Ernst Skarstedt är en person som får gott om utrymme i Pehrsons bok. För Skarstedt bröt landet på andra sidan Atlanten mot det svenska klassamhällets strikta hierarkier. Konventionen, eller normerna för att använda en mer samtida term, var alltför strikta i hemlandet, ansåg han. Skarstedt bar oavsett tillfälle kläder som bäst passade en nybyggare på den amerikanska västkusten, säckiga byxor och slokhatt. Inte ens när han, vid ett besök i hemlandet, träffade kungen ville han anpassa sin klädsel efter tillfället. Många emigranter lade snabbt sig till med en amerikansk principfasthet och bångstyrlighet.

USA erbjöd inte bara Skarstedt jungfrulig mark, vilken han förvärvade och misslyckades med att göra lönsam ett stort antal gånger – landet erbjöd även för rastlösa själar en möjlighet att vistas bland människor som skapade ett nytt samhälle från grunden. Detta optimistiska nybyggarkynne fick Skarstedt uppleva när befolkningen i San Francisco, kort efter att staden ödelades i den omtalade jordbävningen 1906, snabbt påbörjade återuppbyggnaden.

Skarstedt var sedan aktiv som redaktör och författare i den svenska diasporan, men han var även en radikal liberal debattör. I USA fann Skarstedt en djupt statskritisk samhällsanda, samtidigt som avståndet till de europeiska monarkerna och det stelbenta klassamhället hölls på avstånd. Det var således inte bara fattigdom och hunger de många svenskarna emigrerade

ifrån: USA symboliserade för många som Skarstedt, då som nu, ett löfte om utökad individuell frihet. De politiska skälen gick att finna till både vänster och höger på den politiska skalan. Liberaler ville bli kvitt den svenska statens paternalism och de kvävande sociala konventionerna, medan många fackföreningsanslutna betraktade

>>

emigrationen som en protesthandling mot hänsynslösa arbetsgivare efter långa strejkeperioder.

Oavsett politisk hemvist var emigrationen en möjlighet att förverkliga drömmar. För många blev detta förverkligande kostsamt. Som Pehrson visar återvände många svenskar hem. Antingen för att, som Skarstedt, samla på sig mer kapital, men ofta också för att Amerikadrömmarna hade misslyckats. Det var kort sagt inte enkelt att etablera sig i det nya landet. Vissa familjer som erfor strapatsfyllda resor över det amerikanska inlandet och bosatt sig på karga landplättar hade inte mycket att visa upp efter decennier av slit. I bästa fall var det först deras barn, eller rent av barnbarn, som lyckades nå någon form av framgång. Trots de högt ställda förväntningarna, löften om ledig mark och rikedomar i form av guld, var det många svenskar som befann sig på den absoluta botten av det amerikanska samhället. Solskenshistorierna, av vilka det givetvis fanns många, motsvarades i lika stor utsträckning av misslyckade äventyr. Landet som svenskarna emigrerade till garanterade ingenting. Stödet från offentligheten var obefintligt och man fick i de flesta fall förlita sig på sin egen förmåga, eller möjligen släktingars och landsmäns välvilja.

I hemlandet betraktades emigrationen inte enbart av godo. Under början av 1900-talet var det många som ansåg att emigranternas drömmar var ett uttryck för bristande fosterlandskärlek. Presumptiva emigranter uppmanades av Nationalföreningen mot emigration att först konsultera dem innan en biljett köptes. Utvandringen blev en politisk angelägenhet av "landsruinerande proportioner", enligt dåtidens emigrationsmotståndare.

Kritiken mot emigranterna påminner om vår tids oro för att emigrantländer drabbas av *brain drain* när de tappas på unga och begåvade personer. Pamfletter och artiklar skrevs i stort antal under det tidiga 1900-talet och varnade för de hemska upplevelserna som väntade på andra sidan Atlanten. Nog var det så att vissa av författarna till dessa själva hade misslyckats.

DEN NYA TIDEN
UTVANDRINGEN TILL
AMERIKA III
LENNART PEHRSON
Albert Bonniers förlag

En C Thornborg skrev ödesmättat att: "Jag kan ej skildra allt det fasansfulla elände, som den nyankomna i oändligt många fall måste genomgå." Anklagelser om bristande fosterlandskärlek var inte den enda taktiken för att avskräcka emigration – strategierna var många. Det skrevs även häcklande texter om amerikansvenskarnas högfärdiga och odrägliga sätt, allt för att förmå potentiella emigranter att tänka om.

Intressant är att den emigrationskritiska rörelsens uppvaknande var samtidigt med unionsupplösningen med Norge. Det fanns under den tiden i Sverige en betydande oro för att landet höll på att tappa sin sammanhållande nationella karaktär. Paradoxalt nog skulle man kunna säga att dagens omfattande invandring ger upphov till ett liknande narrativ.

Fullbordandet av Pehrsons trilogi om den svenska Amerikaemigrationen kunde inte ha kommit mera lägligt. Med tanke på den utan historiskt motstycke stora invandringen till Sverige finns ett enormt behov av att förstå migrationens villkor. Sveriges historia på detta område befinner sig så pass långt tillbaka i tiden att det för många svenskar inte är en levd erfarenhet, utan något avlägset. Pehrson för oss emellertid lite närmare den historien.

Det avslutande bandet i trilogin över den svenska emigrationen är ingen torr uppräknings av statistik eller obskyra och sinsemellan svåränkade datapunkter – även om boken nog hade vunnit på några översiktliga diagram och staplar. Utgångspunkten, och dessutom Pehrsons stora styrka, är återgivandet av de många dagboksanteckningarna, breven och artiklarna som skildrade de svenska emigranternas dagliga liv och vedermödor. Trots att det många gånger är en närstudie av enskilda människoköden, blir resultatet ett fågelperspektiv över emigrationen som helhet. Ska någon kritik riktas mot Pehrsons bok, så är det att den fria berättelsebaserade stilen emellanåt rör till kronologin och läsaren riskerar bitvis att tappa tråden och sammanhangen. En tydligare notapparat hade också varit välkommen, läsaren kan ju vara intresserad av att borra vidare i vissa av de fascinerande människoköden. Men detta är randanmärkningar över en bokserie som redan nu bör betraktas som en klassiker inom sitt ämnesområde. ✨

Adam Cwejman

Ledarskribent i Göteborgs-Posten

Peter Wallenberg motarbetades av sin far under uppväxten, men blev slutligen huvudman för Wallenbergimperiet.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

En äreräddning av den förlorade sonen

EKONOMI

Vart jag än rest har jag nästan alltid fått frågan om hur jag ser på familjen Wallenbergs makt.

Den bild som många haft, och har, är att om resten av svensk ekonomi är socialiserad och finansieras av världens högsta skatter så äger familjen Wallenberg näringslivet – och Sverige överlever. Detta tack vare att de sköter den uppgiften så väl att statskassan får det tillskott som behövs.

Det är ju inte riktigt så det ser ut, brukar jag säga.

Men sedan stoppar jag oftast. Dem jag talade med för ögonblicket inser att deras bild ändå i *huvudsak* var korrekt, och några förnumstiga detaljkorrigeringar från mig är verkligen inte på sin plats.

Det finns en magi i namnet Wallenberg. Den magin har utan tvekan förstärkts av Raoul Wallenberg. Hans namn lever lika starkt som finansfamiljens och ingen kommer längre ihåg de problem som främst Jacob Wallenberg råkade ut för efter andra världskriget på grund av sina tyska relationer under kriget.

Och visst är de släkt.

Journalisten Ronald Fagerfjäll har gjort en mycket viktig insats för bilden av näringslivet och näringslivets roll i det moderna svenska välfärdsbygget.

Hans senaste bok *Den förlorade sonens återkomst. Peter Wallenberg 1926–2015*

handlar både om helheten Wallenberg och om den del som utgjordes av Peter Wallenbergs tid som släktens huvudman efter faderns död.

Fadern Marcus Wallenberg framstår i allt det som skrivits om honom – och det är numera mycket – som både en hänsynslös och skicklig näringslivsman och som en högst obehaglig och rentav motbjudande människa.

I den nya boken lyfts inte minst det senare fram genom beskrivningen av hur hans förakt för sonen Peter tar sig

"Det finns en magi i namnet Wallenberg."

uttryck som är rent häpnadsväckande.

Kanske handlar det om Marcus Wallenbergs självbild – han såg ner på alla andra människor, han var unik och tanken att han skulle efterträdas av Peter tycktes honom närmast avskräckande.

Därför bjöd han in en annan näringslivsgigant med mycket stark självkänsla – Pehr Gyllenhammar – till sin krets, med föreställningen att denne skulle vara den mest lämpade efterträdaren.

Så blev det inte och skälen till detta är det förmodligen svårt att komma mycket närmare än det Fagerfjäll gör i sin bok.

Är hans bok en äreräddning av Peter Wallenbergs tid som Wallenbergimperiets huvudman? Ja, kanske. Men Fagerfjäll markerar tydligt i boken att han inte känner minsta lilla sentimentalitet, "Ju fler ägare och ägarformer vi har desto bättre". Marknadsekonomi handlar inte om de ideala lösningarna, lika lite som demokratin gör det. Poängen är att åstadkomma något som fungerar i konkurrens, tills vidare.

Men boken är inte minst, tack vare detta, ett nyttigt tillskott till litteraturen om marknadsekonomins Sverige. 🌱

Jan Erik Larsson

Kolumnist i SvD,
seniorrådgivare vid Prime
och Stiftelsen
Fritt Näringsliv

**DEN FÖRLORADE
SONENS ÅTERKOMST
PETER WALLENBERG
1926-2015
RONALD FAGERFJÄLL
Ekerlids**

Uppfriskande försvar av kapitalismen

EKONOMI

Björn Wahlroos bok *De 10 sämsta ekonomiska teorierna. Från Keynes till Piketty* har en lockande om än något missvisande titel. Boken handlar egentligen inte om teori utan om ekonomisk praktik. Wahlroos tar sig an föreställningar om hur ekonomin fungerar – han skulle väl snarast kalla dem vanföreställningar – vilka han menar i alltför stor utsträckning fått forma den ekonomiska politiken. Och det ofta med stöd av ansedda akademiska ekonomer. Dessa tio antaganden, eller med hans ord myter, rådbråkas under rubriker som "Kapitalism alstrar exploatering", "Marknader är ineffektiva" och "Någon fri marknad finns inte".

Björn Wahlroos är en ytterst framgångsrik kapitalist, välkänd för sin burdusa frispråkighet. Men han har också en bakgrund som professor i nationalekonomi, och det är professorn som har övertaget i denna bok. Debattören Wahlroos driver en tes, men den något docerande professorn Wahlroos låter sig inte hållas tillbaka: än lägger han ut texten om innebörden av begreppet pengar, än om kvantitetsteorin, än om Taylorregeln som vägledning för penningpolitiken. Och boken innehåller en och annan ekvation, 452 fotnoter och 11 sidor med referenser, huvudsakligen till vetenskapliga artiklar.

Han gör en gedigen genomgång av det senaste seklets centrala ekonomisk-politiska händelser – från Versaillesfredens villkor till subprimekrisen – insatta i ett kritiskt doktrinhistoriskt sammanhang. Det är väl påläst och flyhänt skrivet, även om han knappast kommer med något verkligt nytt i enskildheterna i det mycket breda panorama som målas upp. Det är befriande att extrapolerade erfarenheter från hans liv som affärsman nästan helt lyser med sin frånvaro, och i detta ligger ett slags ödmjukhet – något som Wahlroos sällan annars har beskjults för.

Debattören Wahlroos tes är enkel att sammanfatta: det är bra med marknadsekonomi. Ekonomiska problem är resultat av politikmiss-

En påläst Björn Wahlroos går till storm mot bland andra Thomas Piketty.

FOTO: MAGNUS HJALMARSON NEIDEMAN/TT

lyckanden, inte marknadsmisslyckanden. Akademiska ekonomer sitter feget fast i föreställningar som hindrar dem från att se vad som faktiskt behöver göras för att skapa välbstånd.

En lång rad böcker om kapitalismens elände har publicerats på senare år. Därför är det uppfriskande att läsa Wahlroos, som utan att be det minsta om ursäkt, och med en engagerad argumentation där han förhåller sig till aktuell forskning, hävdar att det är mer marknadsekonomi världen behöver, inte mindre. I detta är hans budskap grundmurat optimistiskt, och framtidstro behöver nog världen mer av. 🌱

Joakim Stymne

Nationalekonom och generaldirektör
för Statens tjänstepensionsverk

**DE 10 SÄMSTA
EKONOMISKA TEORIerna
FRÅN KEYNES TILL
PIKETTY
BJÖRN WAHLROOS
Albert Bonniers förlag**

Ett ideologiskt farväl till folkhemmet

SAMHÄLLE

För något halvår sedan kom jag i samspråk med en byggföretagare. Han hade en firma med en handfull anställda. "Många av medarbetarna i de företag jag konkurrerar med bor i baracker", berättade denne för mig. "Jag vill inte bo i en barack", fortsatte han. Jag förstår honom. Jag vill heller inte bo i en barack om det går att undvika. Varför bo i en barack när man kan bo i ett folkhem?

Jag antar att inte heller statsvetardoktorn och den uttalat liberale Andreas Johansson Heinö vill bo i en barack om han slipper. Hur som helst vet jag säkert att han vill att vi ska ta farväl av folkhemmet. Han har nämligen alldeles nyligen gett ut boken med titeln *Farväl till Folkhemmet*.

Undertiteln till boken är *Frihet, jämlikhet och sammanhållning i invandrarlandet Sverige*. Hans avsikt är att presentera ett "liberalt förhållningssätt till invandringen", en av vår tids mest "omdebatterade och definierande frågor". Johansson Heinö har dessutom utgångspunkten att Sverige är ett av Europas mest "mångkulturella invandrarländer". Trots denna mångkulturella nutid lever vi, enligt författaren, fortfarande i "skuggan av de normer och system som utformades när Sverige var ett homogent folkhem". Detta är ett problem eftersom folkhemmet kännetecknas av en "odefinierad och svårtillgänglig svenskhet".

Enligt författaren ställer denna "svårtillgängliga svenskhet" invandraren inför två dåliga val: Antingen vill det till att, genom anpassning och efterapning, låta sig assimileras vilket "berövar individen grundläggande förutsättningar för en meningsfull självförståelse". Eller så får de invandrade bygga sig enklaver där de i avskildhet kan odla sina särarter, religioner och sedvänjor "som urholkar samhörighet och solidaritet".

Som ett alternativ till dessa två "dåliga val" för det mångkulturella samhället argumenterar Johansson Heinö för en "medborgargemenskap", en ny form för relationen mellan stat och medborgare i Sverige.

Denna gemenskap har tre fundament:

1. Kraven för naturalisation måste höjas. Högre krav för att bli medborgare i vuxen ålder.
2. Obligatoriskt deltagande på statliga medborgarskapsceremonier.
3. Barn som föds i Sverige blir svenska medborgare – förutsatt att föräldrarna har uppehållstillstånd.

För mig var det en spännande upplevelse att läsa den här boken. Jag har verkligen försökt att följa författarens tankebanor från folkhemmet och till medborgargemenskapen. Men jag stöter på patrull i min spaning efter rationella tankar och argument. Andreas Johansson Heinö verkar nämligen vara som besatt av invandring och av invandringens förtjänster som hävstång för att baxa fram ett helt annat samhälle. Där besatthet och drömmar och helt andra samhällen går in; där går som bekant logiken och reformismen ut.

Författaren skriver att om vi bygger vidare på de rådande och folkhemsliknande systemen blir "följden att invandringen kommer att tvingas begränsas med hänsyn till välfärdsstatens kapacitet". Andreas Johansson Heinö lyckas dock inte förklara varför sådana hänsyn och begränsningar skulle utgöra stora samhällsproblem. Tankeluckan fylls med besatthet – eller ideologisk övertygelse om man så vill.

Folkhemsidyllen utmanas.

FOTO: ANETTE NANTELL/TT

Fram till dess att dessa tankeluckor öppnar sig nickar och hummar jag instämmande vid nästan varje sida. Han resonerar sakligt, fördomsfritt och rentav pragmatiskt om flera av de identitetspolitiska strider som rasat genom samhället under åren. Skilda badhustider för kvinnor, slöja-eller-inte-slöja-debatten och frågan om muslimska skolbarns möjligheter att vara lediga vid religiösa högtider avhandlas pedagogiskt och tämligen tillbakalutat. Till och med Sverigedemokraternas talman Björn Söder får en i mina ögon saklig och rättvis behandling för sitt tal om "nationer" av till exempel judar och samer i det svenska samhället.

Sverigedemokraterna är annars och i det stora hela en svuren motståndare till liberalen Andreas Johansson Heinö. Författaren konstaterar besviket att SD – som gärna vältrar sig i folkhemsnostalgi – har skaffat sig ett slags problemformuleringsprivilegium i invandringsfrågan. Den stora faran med Sverigedemokraterna är enligt Johansson Heinö att partiet har fått flera av de andra partierna att tro att migrationsvolym har ett avgörande inflytande på integrationens kvalitet.

Författaren överdriver grovt SD:s betydelse. Att kalibrera invandringens volym mot samhällssystemens kapaciteter och mot de bofasta medborgarnas uppfattningar är ett uttryck för etablerad politik som utövades av Socialdemokraterna och Moderaterna då SD:s grundare ännu heilade i "Bevara Sverige Svenskt".

Däremot har debattörer och författare som Andreas Johansson Heinö varit framgångsrika med att sprida bilden av att den restriktiva invandringspolitiken är årsbarn med SD. Denna bild av SD har bland annat påverkat de Kafkaliknande pressträffar vi sett under hösten då politiker från regering och opposition presenterat åtgärder som syftar till att minska antalet asylsökande, utan att dessa politiker med ett ord antytt detta.

På 1920-talet pressades socialdemokratiet hårt från två håll. Å ena sidan kommunisterna med rysk revolutionssmak i munnen. Å andra sidan ett starkt högerparti som vann gehör med sin politik för nationell sammanhållning. När Socialdemokraterna tog till sig folkhemmet som politiskt

Skilda badhustider för kvinnor har i vissa ögon blivit en symbol för folkhemmets fall.

begrepp förenades elegant vänsterns jämlikhetsideal med de nationella dragen hos högern.

I folkhemmet var man svensk, gjorde man rätt för sig och här fanns inga styvbarn eller kelgrisar. Folkhemmet har hängt med en bra bit in i våra dagar och har, som det sägs, tjänat socialdemokratien väl som en metafor för välfärdsstatens fördelningspolitik mellan jämlika människor. Men nu var det faktiskt ganska längesedan som folkhemmet användes i något mer operativt politiskt avseende. Vad jag minns var det väl Göran Persson (S) som under sin statsministertid försökte sig på att lansera begreppet "det gröna folkhemmet" som en pedagogiskt och positivt laddad bild av socialdemokratisk miljöpolitik. Det gick väl så där, för att uttrycka sig snällt. Av de väljare som var tillräckligt gamla för att minnas folkhemmet var det inte särskilt många som trodde på Persson. Och av de yngre väljarna var det ännu färre som förstod vad han menade. Utöver detta återupplivningsförsök av en gammal succé vill jag hävda att ordet folkhem nuförtiden oftast och närmast endast förekommer i nostalgiska S-sammanhang då de goda tiderna förr ställs mot de dåliga tiderna nu.

Så varför använder sig Andreas Johansson Heinö av ett begrepp som är så pass uterikt att det knappt ens existerar i dagspolitiken? Varför ta farväl av ett folkhem som liksom sagt adjö till sig självt? En tanke är att han i själva verket menar att invandringen och mångkulturalismen kräver ett farväl till välfärdsstaten? Att förutsättningarna för ett sådant nationellt, tillitsfullt och högbeskattat projekt som välfärdsstaten

inte längre finns? Och att valet att använda folkhem istället för välfärdsstat främst är taktiskt betingat?

Andreas Johansson Heinö skriver att han utmanar tre föreställningar som "genomsyrar" Sverige: statsindividualismen, den generella jämlikhetspolitiken och likhetsnormen.

Författaren resonerar tämligen abstrakt i dessa delar av boken men slår i vart fall fast att staten bör undanröja "orättvisa hinder", medan "ansvaret för att lyckas tillhör individen". Vilket i mina öron i och för sig låter ganska okontroversiellt. Frågan är ju förstås hur de där "orättvisa hindren" ska definieras?

Andreas Johansson Heinös bok är, som jag tidigare konstaterat, väldigt ideologisk. Här finns inget "vi" skriver författaren. "Integration är en ideologisk fråga. [...] Här finns ingen gemensam agenda som förenar höger och vänster. [...] Den enes segregation, den andres valfrihet."

Bilden av samhället som ett ideologiskt slagfält tilltalar inte mig. Slagfält ökar riskerna för att fler får bo i baracker och tält. Jag är övertygad om att det bästa är att nöta på i reformistisk och halvkonservativ anda; steg för steg och med öppna ögon ta sig an de nya villkor, människor och värderingar som ständigt förnyar samhället. Vi behöver inte kalla det folkhem. Vi kan kalla det Sverige. ♣

Widar Andersson

Chefredaktör i Folkbladet

**FARVÄL TILL
FOLKHEMMET**

ANDREAS
JOHANSSON HEINÖ
Timbro förlag

Fakiren består

KULTURHISTORIA

För etthundrafemtio år sedan föddes en som kan kallas den svenska humorns motsvarighet till tidigt avlidna rockstjärnor: Axel Wallengren, säkert mer känd under pseudonymen Falstaff, fakir.

Lika produktiv som självförbrännande hann han med en hel del innan han dog vid 31 års ålder. Han drabbades av miliartuberkulos när han verkade i Berlin som *Aftonbladets* korrespondent.

Carlhåkan Larsén, annars teater- och musikkritiker, skildrar Wallengrens liv och verk – och därmed studentlivet under 1800-talets slut. Skriften *En man med två huvuden. Om Axel Wallengren och Falstaff, fakir* är betydligt mer innehållsrik än dess 200 sidor förebådar. Och han ger rika citat.

Albert Engström avbildar Falstaff-figuren (till vänster) i skämttidningen *Söndags-Nisse* 1895.

Att Wallengren är känd än i dag beror på hans humoristiska skrifter. Och en och annan citerar säkert också "vatten är ett farligt gift/vilket omger Visby stift" eller kallar något "ett svårskött pastorat" utan att tänka på vem som är upphovsman. Inte minst samlingsutgåvan *Vitterlek* illustrerad av Poul Ströyer nådde stor upplaga.

Som Larsén påpekar har fakirens stil >>

”Wallengren blev aldrig författaren. Men Falstaff, fakir, han lever.”

med språkliga nybildningar och en blandning av bisarra scener och återhållsam ironi påverkat så skilda efterföljare som Povel Ramel och Hjalmar Gullberg. Kan-ske är också Pippi Långstrump en dotter-dotter till fakiren.

Larsén är inte bara fakirenkännare, utan har en djup förtrogenhet med den miljö Wallengren växte upp och verka-de i. 1880-talet i Lund var en tid av radi-kalisering och en drivbänk för denna typ av humor, liksom några årtionden sena-re för Fritiof Nilsson Piratens och Frans G Bengtssons berättarkonst.

Det var en humor som föddes i kon-versation och inspiration; det var en talad genre. Man odlade i Wennergrens omgivning ett bohemiskt ideal med sena nätter och mycket alkohol. Han var långt ifrån den ende som dog tidigt i kretsar-na, den tre år yngre botanikprofessorn och rabulisten Bengt Lidforss blev 45 år, den med Lidforss jämnåriga Emil Kléen blev 30.

Kvickhet och stundens infall premie-rades säkert runt punschflaskorna, vilket kanske också ibland märktes på resultatet. Larsén berättar att det redan i Lund sades att ett humoristiskt musikskådespel som Wallengren var med och författade hade skrivits i efterhand i mellanakterna.

Falstaff, fakir och det humoristiska är det som lever av Axel Wallengrens pro-duktion. Han själv skulle kanske önskat att även hans tre seriösa böcker, en dikt-samling, en roman och en novellsamling, nådde framgång. Så blev aldrig fallet. Den andra sida som Larsén syftar på med titeln *En man med två huvuden* – vilket var titeln på hans novellsamling, den önskan upp-fylldes aldrig under hans levnad. Wallengren blev aldrig författaren. Men Falstaff, fakir, han lever. 🌸

Peter J Olsson

Tidigare politisk redaktör i
Kvällsposten

**EN MAN MED
TVÅ HUVUDEN
OM AXEL WALLENGREN
OCH FALSTAFF, FAKIR
CARLHÅKAN LARSÉN**
Historiska Media

Robotiken ställer frågor om moral, medvetande och ekonomi.

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

Bakom varje maskin står en människa

TEKNIK

Alldeles i början av sin utmärkta bok *Äkta robotar* härleder Linda Johansson ordet ”robot” till Karel Čapeks märkliga pjäs *Rossums Universella Robotar*, en märkligt insiktsfull analys av robotikens grundläggande motivation och konsekvenser. I den inledande scenen förklarar en av personerna att den första uppfinnaren som startade pjäsens företag – Rossums Universella Robotar, den äldre Rossum, försökte skapa en exakt kopia av människan. Det lyckades aldrig – det var först när en yngre släkting tog över och förkortade allt sådant som är onödigt i människan som det gick att producera robotarna på ett prisvärt sätt. Organen förenklades, och känslor och annat som inte hade något syfte för arbetets skull togs bort. Resultatet blev en förvånansvärt effektiv arbetskraft, som inte till det yttre kunde skiljas från en människa. Just detta grundläggande drag i våra föreställningar om robotar demonstreras tidigt i pjäsen i en elegant glidning i en dialog där den ena personen hela tiden halkar in i ett antropomorfiserande språk där robotar föds, anställs, dör och den andre ständigt kor-

rigerar henne med att tala om hur robotar skapas, köps och slits ut.

Därmed har Čapek fångat mycket av robotikens problematik redan i den inledande scenen i pjäsen: de moraliska skillnaderna mellan robotar och människor, effekten på sociala system och arbetsmarknader samt den märkliga lätthet med vilken vi ser mänsklighet i något som liknar oss och skapats till vår avbild.

Johansson gräver förtjänstfullt djupa-re i alla dessa frågor, med rikliga hänvisningar till pågående forskning och olika internationella projekt. Resultatet blir en intressant genomgång av de olika utmaningar som robotiken ställer oss inför som samhälle. Ofta landar hon i nya frågor, och det skulle kanske vara lätt att kritisera boken för att väcka fler frågor än den besvarar. Det vore emellertid ett misstag, eftersom när det gäller ett ämne som det här så är det just *frågorna* som vi behöver ägna tid åt.

Ta frågan om huruvida robotar, när de blir tillräckligt komplexa, bör anses ha medvetande och därmed också unika rättigheter. Här finns inga uppenbara svar, men det är intressant att belysa, som Johansson gör, hur våra spegelneuroner tenderar att få oss att tro att maskiner, som ser ut som människor, också har

ett inre liv likt människan, samtidigt som vi egentligen vet litet om andra människors medvetande. Robotars medvetande och eventuella själ är frågor som är av avgörande betydelse för hur de utformas i framtiden, och forskningen om syntetiska känslor – där robotar förses med olika komponenter som ger dem känslor – reser frågor om hur våra egna känslor är utformade.

En god genomgång av den alltmer utbredda diskussionen om robotar och jobb finns också i Johanssons bok. Här gör hon läsaren en tjänst genom att gå bortom den vanliga kommer-robotarna-att-ta-ditt-jobb-retoriken. Johansson är genomgående bra på att förse läsaren med bättre, mer komplicerade och intressantare frågor än dem som vi normalt ställer, men även om det finns mycket som är tänkvärt när vi inte särskilt djupt. Till dels beror det nog på att debatten har exploderat de senaste månaderna och att det kanske är den del av robotikens effekter på samhället som granskats mest nog-

”Robotarna bär alltid med sig mer av sina skapare än en förenklad version av våra funktioner. De bär också med sig mycket av sina skapares mentalitet, värden, rädslor och begränsningar.”

grant till dags dato, till dels beror det också på att Johansson inte problematiserar föreställningen om att de jobb som vi har idag är det enda sättet att organisera arbete på. Vi skulle mycket väl kunna hamna i en situation där vi får mer arbete, men färre jobb – som Googles chefsekonom Hal Varian ibland menar, och då skulle robotarna lösgöra tid för att vi skulle kunna organisera arbetet på helt nya sätt – och kanske höja levnadsstandarden i grunden så att detta arbete inte behövs organiseras som en del av ett välfärdssystem. Värdet i att arbeta är i grunden skilt från värdet i att ha ett jobb, och där måste vi se till att vi inte hålls fångna av begrepp som har sin rot i ett samhälle med helt andra produktionsförutsättningar än dagens.

Robotiken ställer oss inför utmaningar som handlar om moral, medvetande och ekonomi. Våra begrepps grammatik vrids ofta ur led när de appliceras på vad vi på ett plan uppfattar som maskiner. Samtidigt finns det andra, mycket mer direkta, utmaningar som vi kanske inte bara kan lämna olösta och öppna. Johansson ägnar också i boken – liksom tidigare i sin avhandling – stort utrymme åt den mer akuta frågan om robotar och krig.

Det är ett rikt ämne. Inte bara handlar det – som i Čapeks pjäs och i otaliga filmer – om robotarnas möjliga krig mot

människan, utan också om hur robotar idag används som vapen i pågående konflikter. När det gäller den första frågan – Terminatorfrågan – är den visserligen kittlande, men här är vi tillbaka i spekulatiomens högre sfärer eftersom den förändring i teknikens bas som skulle krävas för att vi skulle kunna se ett robotuppror skulle förändra *hela* samhället på ett sådant sätt att det inte är säkert att det är meningsfullt att dela in tänkande varelser i robotar och människor längre. Den andra frågan är däremot mycket mer brinnande: Hur ska vi förhålla oss till robotar i krig idag?

Här springer vi snabbt på en del definitionsproblem. Är en värmesökande missil en robot i den mening vi här använder ordet? Den söker – autonomt – efter värmekällor och detonerar så nära dem som möjligt, beroende på olika parametrar. Hur skiljer sig en sådan missil från en drönare som cirklar ovanför ett territorium och ger eld baserat på andra analysparametrar? Vad är det som är nytt här? Värmemissilen har – efter det att den avfyrats

– avlägsnat människan ur den beslutsloop som Johansson lyfter fram som central, på samma sätt som en helt autonom drönare – när den ”avfyrats” – skulle kunna ignorera mänskliga kommandon. Är det en skillnad i grad eller art?

Om vi vill komplicera frågan kan vi diskutera drönare som är fullständigt autonoma, men som istället byggts för att rädda människor. Antag att vi vid större skeppsbrott skickar ut en hel mängd flytande drönare som identifierar människor, söker upp dem och blåser upp flottar vid dem så att de kan rädda sig själva. Skulle autonomi i det fallet vara ett problem? Eller är det när vi lär robotarna att kriga – att döda – som problemet uppkommer?

Intressant nog finns även den här spänningen i Čapeks pjäs. I ett intensivt replikutbyte inför en stundande robotattack säger en av personerna i pjäsen att man begick ett fruktansvärt misstag när man lärde robotarna

Bakom varje robot, likt denna drönare, finns människan som skapat den.

FOTO: STEVE JENNINGS/TT

att kriga. En annan svarar honom omedelbart, att nej – det var att tillverka robotarna som var misstaget.

Kan vi välja att inte göra det? Ytterst handlar det om huruvida vi tror att vi kan stoppa utvecklingen. Johansson berör den frågan i ett ganska ambivalent avsnitt där hon säger att det kanske inte finns en teknisk nödvändighet när det gäller skapandet och användningen av robotar, men, skriver hon, det kan vara så att det inte går att stoppa utvecklingen på grund av en mänsklig nödvändighet. Att vi helt enkelt inte kan avstå från att utforska robotiken som människor.

Det leder till en annan intressant diskussion. Några år innan Čapeks pjäs publicerades kom en annan text som också har bäring på robotiken. I Gustav Meyrinks *Golem*, som publicerades 1914–1915, vandrar en skapad, artificiell varelse runt i berättelsen som en sorts inkarnation av ett givet kollektiv och en tidsstämning, en skugglik avbild av ett samhälle i en individ. Robotarna bär alltid med sig mer av sina skapare än en förenklad version av våra funktioner. De bär också med sig mycket av sina skapares mentalitet, värden, rädslor och begränsningar.

Bakom roboten står en golem och bakom båda dessa skapade varelser står vi själva. När Johansson i slutet konstaterar att robotiken ytterst fordrar att vi vänder blicken mot oss själva i ett antal grundläggande frågor om krig, värderingar, arbete och utveckling, är det både en utmaning och en insikt som fordrar att vi själva tar ställning till de frågor hon väcker. 🌱

Nicklas Lundblad

Adjungerad professor i innovation vid KTH och samhällspolitisk Europachef på Google

ÄKTA ROBOTAR
LINDA JOHANSSON
Fri Tanke

Färggrann skildring av modernisten och människan Isaac Grünewald

KONST

Under en av sina första vistelser i Paris 1911 skriver den unge Isaac Grünewald i ett brev till sina mecenater Axel Hirsch och Nils Geber: "Jag besvär Er att ej släppa mig nu. Jag måste och jag skall fram. Jag är öfvertygad om min begåfvning och vet att jag skall lyckas [...] Jag är bara 21 år. Ge mig blott 3 år ännu." Brevet citeras i Per I Gedin's nyutkomna bok *Isaac Grünewald*.

Isaac Grünewald i arbete.

FOTO: BERTIL DANIELSSON/TT

wald – modernist och människa. Det visar en självsäker och driven konstnärspersonlighet, förebådar en ovanligt dynamisk och produktiv konstnärskarriär och kastar ljus på en av Sveriges under sin tid mest omtalade konstnärer.

Oavsett hur man ser på den är berättelsen om Isaac Grünewalds liv och konstnärskap en fängslande historia – från den fattiga uppväxten i en judisk arbetarfamilj på Söder och den ständiga kampen om ekonomiskt stöd och för konstnärligt erkännande, fram till den upphöjda

positionen som den självutsedde och internationellt omtalade ledaren för den svenska "expressionismen" och dess grupperingar, det svenska konstlivets *enfant terrible*, till att slutligen få sitt fulla erkännande i form av en professur på konstakademien.

Grünewalds liv har redan belysts från flera både vetenskapliga, populärvetenskapliga och mer litterära håll: Lars Andersson och Bernhard Grünewald har lyft fram den antisemitiska diskursen som omgav hans person och gjorde honom till en judisk och exotisk Andre i det svenska kulturklimatet, relationen med Sigrid Hjertén har varit fokus för både biografier och romaner och specifika delar av hans konstnärskap såsom Vigselrumsstriden och Grünewalds riktiga scenografiska produktion har analyserats i konstvetenskapliga avhandlingar av Ludwig Qvarnström och Eva Sundler.

Länge fanns bara en enda biografi, skri-

Grünewalds liv och konstnärskap. Till sitt yttre en vacker bok med många högkvalitativa färgreproduktioner och en gedigen formgivning som gör konstnären och hans verk all rätta är verket för det första en intressant och rikhaltig sammanställning, skriven i en lättläst och bitvis fängslande ton. Gedin tar med läsaren på en spännande resa genom Grünewalds liv och konstnärliga utveckling, späckad med både kända och hittills okända anekdoter och citat ur Grünewalds omfattande brevkorrespondens och dokument i familjens arkiv. Gedin har lagt ner ett grundligt arbete på att hitta och lyfta fram delvis aldrig använda källor, hans berättelse är fylld av intressanta citat från konstnären själv och hans många kontakter – från både väl- och motvilliga konstnärskolleger i hela Europa till mecenater och konsthandlare. Inte minst Gedin's sätt att låta Grünewald själv komma till tals är en av bokens stora förtjänster, han lyckas levandegöra både personen och tidens

"Gedin tar med läsaren på en spännande resa genom Grünewalds liv och konstnärliga utveckling, späckad med både kända och hittills okända anekdoter."

ven år 1947 av Grünewalds vän

J P Hodin utifrån samtal med konstnären själv, den första skildringen av myten om Grünewald som en stridslysten ledargestalt med stor färgtalang, en spindel i nätet för den skandinaviska modernismen och dess europeiska medspelare och en frisk och uppstudsigt fläkt i den svenska konstvärldens avmäta och konformistiska atmosfär.

Med rätta frågar sig nu Per I Gedin varför det ännu inte existerar någon monografi över Isaac Grünewalds verk eller "en bredare biografi över honom som konstnär och människa". Det är just denna brist och intresset för att förstå det motstånd som Grünewald och de nya modernistiska rörelserna väckte som har fått Gedin efter tre böcker om Verner von Heidenstam, Carl Larsson och Karl Otto Bonnier att författa sin bok om Isaac

olika röster inom konstvärlden genom att skickligt presentera och foga in det omfattande och delvis osedda brevmaterialet. Därmed uppnås ett av bokens syften – Gedin visar Grünewald som "människa". En människa som författaren låter tala för sig själv och som verkar befunnit eller försatt sig i ständig debatt för att inte säga kamp med sin omvärld, ytterst kommunikativ och verbalt begåvad, med en skarpsynt humoristisk läggning som tog honom från lättsamt och glatt skämtande till iskall ironi och sarkasm när det gällde att förtröla och övervinna sina motståndare. Utan att varken heroisera eller kritisera Grünewald lyckas Gedin ge en ganska så intensiv närbild av konstnärens personlighet under de många delvis legendariska aktioner och strider som han var del av eller initierade. Från de återkommande bråken och konkurrenskampen med konstnärskollegerna till Vigselrumsstriden, försvarandet av sina

Grünewalds Stockholm, 1933.

FOTO: TT

ekonomiska rättigheter i samband med det scenografiska arbetet för *Simson och Delila* på Stockholmsoperan, motståndet mot pressens antisemitiska angrepp och den fysiska sammandrabbningen med tågkonduktören i Göteborg som längre fram leder till fängelsevistelsen på Långholmen.

Det är när Gedin ska ta sig an sitt andra uppdrag, nämligen att belysa Grünewald som "modernist" och avantgardekonstnär som bokens förnyande insats blir mindre påtaglig. Här ställer sig frågan om vem som är bokens tänkte läsare – den bildade allmänheten eller en mer initierad publik med konstvetenskapliga intressen? Notapparaten och medvetenheten om tidigare forskning antyder det senare, den retoriska stilen det förra. Gedin's inlevelsefulla berättarröst blir mindre passande när det kommer till att analysera Grünewalds konstnärliga insatser och positionering inom den konsthistoriska kontexten. Komplexa och vetenskapligt omdiskuterade begrepp såsom modernism, expressionism och därmed förbundna konsthistoriska skeden behandlas på ett delvis alltför generaliserande och förenklande sätt som passar för helhetsberättelsen och för en litet insatt läsare men tyvärr ger ett intryck av ytlighet och hastigt dragna slutsatser om man är ute efter att förstå Grünewalds konstnärskap på djupet. Till detta kommer en lätt kategoriserande och värderande eller personlig ton, ibland ganska så absolut, exempelvis när målningen *Våren* från 1911 kallas för "en märklig målning" eller Sverige kallas för "ett fullkomligt u-land när det gällde den internationella moderna konsten". Därtill kallas Grünewald återkommande för "imponerande" och lovordas i olika ordalag vilket motverkar den objektiva grund-

lighet som Gedin's användning av det rikliga källmaterialet förmedlar.

Boken pendlar mellan att ge en frisk och färggrann samt tydligt upplagd kronologisk bild av Isaac Grünewald där det skapas ny inblick och hudnära möten med Grünewalds person och hans sociala och kulturella umgängesmiljöer, och en brist på fördjupning när det gäller att analysera detta konstnärskap som är så ovanligt och kultur/politiskt laddat i sin samtida svenska kontext. Grünewalds betydelse inom det svenska konstlivet skildras visserligen utifrån många olika aspekter, såsom hans fartfyllda måleriska utveckling, hans sociala och kulturpolitiska strategier, hans växande nätverk, delvis komplicerade relationer och familjeliv och strategiska självansering, men skulle nog behöva en ännu mer noggrann analys för att komma till sin rätt.

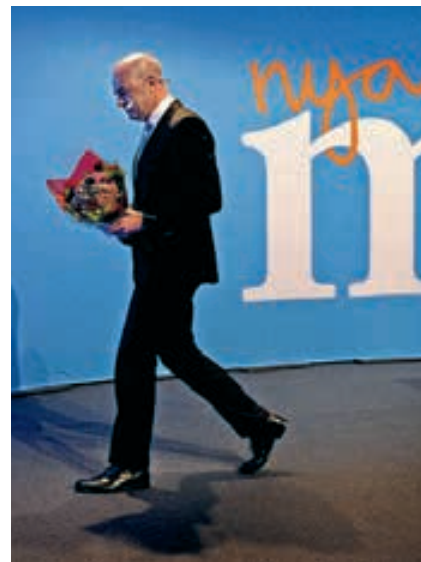
Liksom författaren verkar djupt engagerad i personen han berättar om engageras även läsaren, men engagemang kan också leda till förhastade och kategoriska omdömen. Gedin's medryckande språk – ibland förekommer till och med utropstecken – ger liv åt historien samtidigt som det ibland hamnar i det onyanserade och alltför subjektivt känsloladdade. Detta leder i slutändan till att hans biografi trots den djupgående källforskningen som författaren lagt ner mer bekräftar än kompletterar den bild av Grünewald som dominerar den allmänna uppfattningen. Som författaren sammanfattar i bokens slut: "Isaac Grünewald var en kämpande människa. Som ung kämpade han mot fattigdomen och för att skapa sig en konstnärsbana, sedan mot en oförstående kritik och hela livet mot antisemitismen som drabbade honom ovanligt hårt, både för att han utmanade etablerade värderingar och för att han vägrade att falla undan och alltid gav svar på tal. Hans största kamp var dock för sitt konstnärskap." Myten om den kämpande Grünewald gentemot den oförstående svenska konstvärlden består. Per I Gedin har lyckats levandegöra – och åter bekräfta – den, genom sin bildrika berättelse. ✨

Andrea Kollnitz

Lektor vid institutionen för mediastudier
vid Stockholms universitet

ISAAC GRÜNEWALD
MODERNIST
OCH MÄNNISKA
PER I GEDIN
Albert Bonniers förlag

Fredrik Reinfeldt – mer tjänsteman än filosof.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Reinfeldt på reinfeldtska

SAMHÄLLE

Det strängt hierarkiska Moderaterna är inte en plats för uppror. Det finns dock en typ av uppror som tolereras: det som lyckas. Liksom i Thomas Hobbes samhällskonstruktion *Leviathan*, hierarkiernas hierarki, vinner den som besegrar härskaren om inte härligheten så hela makten. Fredrik Reinfeldt tillhör de få som gått i land med detta.

En förutsättning för att Reinfeldt skulle lyckas med företaget De Nya Moderaterna är att han till punkt och pricka motsvarar den moderata partikulturens krav. Han är korrekt, formell med respekt för procedurer. Han är inte främmande för abstrakta resonemang och ett formuleringssätt inte helt olik det i ett utskottsbetänkande. Och, viktigast, han är en person som vet att man måste respektera sin roll i gruppen. Allt detta går igen i Reinfeldts memoarer, *Halvvägs*. Den som vill betrakta det hörn av verkligheten som moderat partikultur utgör finner här en säker vägvisare speglad genom Reinfeldts temperament,

"Jag samlar", lyder de inledande orden. Samlandet är inte bara inriktat på mängd utan också på den ordning som genomsyrar texten: från stenkulor och hockeybilder på bokens första sida till

>>

statsöverhuvuden och ledargestalter på den sista, även de senare prydligt sorterade i framställningen. Samlandet speglar också känslor: från barnets sorg över att få hockeyalbumets ordning sönderriven, till den vuxnes engagemang att aldrig ge upp försöken att "göra skillnad" i "en imperfekt värld", liksom i bildsamlandet anas ett pussel som väntar på att läggas.

Reinfeldt är angelägen att korrekt utföra de uppgifter han tilldelas: från städning och matlagning till det som följer av parti, regering och Lapplands jägarregemente (den militära erfarenheten ägnas betydande utrymme). Mycket tas på stort allvar. Till och med Muf:s fester beskrivs från allvarlig vinkel: fester är minsann inte bara hopp och lek, utan ställer höga krav på strukturerat tänkande och praktiskt genomförande.

Vi ser även en person som framhåller vikten av att inordna sig i gruppen, från familjen (där sönerna av praktiska skäl tilldelas olika färger, en god övning inför koalitionsregerande kantänka) till kvarteret, skolan, basketlaget, militären, partiet, regeringen och det internationella arbetet. Reinfeldt är en lagspelare, och talar i framgång gärna i vi-form. Misstagen, som ägnas utläggningar, tillskriver han ofta sig själv, även här något för samlaren Reinfeldt att ordna i högar, goda redskap för bot och bättring.

Det har sagts att en spökskrivare borde ha anlitats. Det hade varit synd. Inte minst givet Reinfeldts återhållsamma läggning ger formen viktig tilläggsinformation; formen blir innehåll. Den något pedantiska – ibland isländskt korthuggna, ibland övertydliga – prosan speglar en personlighet. Reinfeldt är inte en filosof eller en poet utan mer av en tjänsteman. Det betyder inte att här inte skulle finnas djup, och i vissa delar står minst lika mycket mellan som på raderna – också det en del i det mänskliga temperamentet boken speglar. 🌸

Katarina Barrling Hermansson

Statsvetare och kolumnist i Svenska Dagbladet

HALVVÄGS

FREDRIK REINFELDT
Albert Bonniers förlag

Louis Jean Desprez "Vy över Norrström" (1790) ger en god bild av det gustavianska Stockholm.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

En storspelare i de gustavianska salongerna

HISTORIA

Vilka har varit de drivande aktörerna i den historiska utvecklingen? Har enskilda personer ett stort inflytande eller är det mer sannolikt att varje enskild person utgör en liten kugge i ett större skeende? Och vilka är arenorna där aktörerna verkar?

Det här är några relevanta frågeställningar när man ger sig på att försöka komplettera beskrivningarna av det svenska hovet från mitten av 1770-talet till och med Gustav III:s död i mars 1792. My Hellsing har skrivit en intressant och lättillgänglig version av sin doktorsavhandling i samma ämne från 2013 *Hovpolitik: Hed-*

och statsbärande roller kom att blandas samman. Hellsings bok adderar intressant information till de väl belysta politiska förloppen kring dessa årtionden. Boken är således både angelägen och läsvärd.

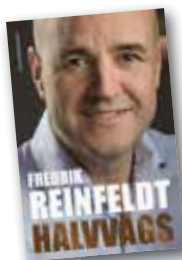
Hellsing har ett vidare syfte som motivation till att skriva denna bok för vilket hon tar hjälp av det källmaterial som finns att tillgå i hertiginnan och sedermera drottning Hedvig Elisabeth Charlottes (1759–1818) dagböcker från åren 1775–1818. Dessutom tar hon hjälp av en stor mängd brev till olika vänner, men enligt Hellsing därtill det viktigaste, bevarade biljetter, där det kanske mest intressanta står att finna om de politiska aspekterna av hertiginnans liv. Överfört till vår egen tid kanske biljetterna kan liknas vid sms

"Rent mänskligt att döma var det sannolikt inte någon särskilt enkel roll som den 15 år unga hertiginnan kom att introduceras i vid ankomsten till Stockholm."

vig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet. Den studerade perioden i svensk historia är utan tvekan fascinerande. Och inte minst gäller det hovpolitiken, som ju spelade en väsentlig roll i den tidens styrelseskick. Den starka roll som kungamakten fick efter Gustav III:s revolution 1772 – och i synnerhet efter 1789 – gjorde att makt och inflytande samlades i den snäva kretsen kring monarken. Släkt

eller Facebookinlägg. Snabba anteckningar utan närmare eftertanke. Hur skulle vi själva se på att bli bedömda efter dessa?

Syftet är att, i linje med avhandlingens ambition, belysa hovet som "familjefirma" snarare än som "enmansföretag". I det sammanhanget strävar Hellsing efter att komplettera bilden av perioden, fördjupa inblicken i hovlivet genom att analysera aktörerna i deras vardag och i informella

politiska situationer. Det gäller också att försöka belysa om de kvinnor som levde vid hovet hade eller kunde ha en egen fristående roll från sina män, som i allmänhet hade de formella positionerna, och till vilka kvinnorna skulle vara supportrar och allmänt stöd.

Rent mänskligt att döma var det sannolikt inte någon särskilt enkel roll som den 15 år unga hertiginnan kom att introduceras i vid ankomsten till Stockholm. Med ett ursprung i en visserligen mer internationell miljö, men ändå från något som kan liknas vid en stadsstat i norra Tyskland. Hennes blivande make hertig Karl, kungens bror och senare känd som kung Karl XIII, var tolv år äldre än hertiginnan, och tycks inte ha varit överdrivet engagerad av detta resonemangsäktenskap. Med ett bröllop som enligt Hellsings beskrivning omgärdades av närmast löjeväckande ceremonier, som Gustav III själv komponerat och föreskrivit.

Så även om det självklart var ett steg uppåt på den sociala stegen för Hedvig Elisabeth Charlotte att bli prinsessa av Sverige, blev tillvaron kanske inte den hon tänkt sig. Kontakten med maken förefaller ha varit relativt formell, inriktad på att uppfylla hovets förväntningar på leverans av en arvinge, så snart som möjligt och förstås helst en son. Några barn fick inte hertigparet och att säkra tronföljden blev en viktig fråga för monarkin, inte minst sedan Gustav IV Adolf avsatts år 1809.

Vad skulle då hertiginnan sysselsätta sig med i denna situation? Hon tycks, enligt Hellsing, ha blivit indragen i hovlivet med alla dess fördelar och begränsningar. Det var ett relativt strikt program man följde, som i stora drag centreredes till kungens tyckanden och låtanden. Man flyttade hovet mellan olika spelplatser som Drottningholm, Stockholms slott och Gripsholm. Rangstrider och rangordning uppehöll aktörerna till stor del. Var det inte rumsfördelningen på Gripsholm vid årets besök, kunde det vara logefördelningen på Stockholmsoperan.

Den icke programlagda tiden i de officiella sammanhangen vid hovet tillbringade hertiginnan till stor del med sina väninnor eller andra medlemmar av det centrala adelskapet. Sysselsättningar och omständigheterna var utan tvekan de "rätta" i den tid man levde, med en hög standard och prestigefyllda sammanhang. Både för oss och utifrån den egna tidens bedömning, förefaller tillvaron dock ha varit närmast bedövande småttig och inskränkt. Livet verkar ha gått långsamt, varpå små skeenden och händelser fick stort utrymme i hertiginnans liv.

Här kan man förstås reflektera över i hur stor utsträckning detta har att göra

Roslins porträtt av Hedvig Elisabeth Charlotte av Holstein-Gottorp (1759–1818).

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

med att det rör sig om personer i tonåren och i de tidiga tjugoåren som, med hög bildning, resurser och utblick, var mer eller mindre fångna i sin egen tid och roll. Och är skillnaden här så stor mot hur livet kan gestalta sig för unga av idag i samma situation? Goda förutsättningar men också starka krav på att leva upp till förväntningar och roller. Vad göra annat än att intressera sig för positionerande och självbespeglning? Om i biljetter eller på Facebook kanske betyder mindre.

I nom ramen av torftigt familjeliv och en relativt snäv vänskrets finns samtidigt ett stoff av mer politiskt reflekterande situationer och händelser där Hedvig Elisabeth Charlotte hade en ovanligt bra utsikts- och insiktspunkt. En ramberättelse är hennes syn på och relation till den enväldige monarken Gustav III. Från att under de första åren ha varit en nära vän, eller åtminstone förtrogen, till kungen, över ett ökande tvivel på kungens förmåga att leda landet och regerandet på ett framgångsrikt sätt, till ett mer eller mindre öppet ifrågasättande och en oppositionell roll. Hedvig Elisabeth Charlotte blev bland annat vän till flera av dem som intrigerade och opponerade mot kungen under hans senare år.

Samtidigt kan man inte låta bli att reflektera över att det hela har något av ett sällskapsspel över sig. Det gällde kanske lika mycket att förmå kungen att behandla några av de fängslade oppositionella vännerna till Hedvig Elisabeth Charlotte mildare som att verkligen utmana kungamakten.

Flera tidigare skildrare av samma tid, bland andra Rolf Karlbom, har pekat på att det fanns en romantisk föreställning hos många av de högadliga i hovets närhet när det gällde synen på de revolutionära stämningarna i inte minst Frankrike, under åren kring 1789. I takt med att revolutionsregimen tycktes urarta i alltmer ostyriga former verkar dock flera av dessa revolutionsvurmare ha svalnat i sina ambitioner. Även Hedvig Elisabeth Charlotte faller in i detta mönster. Efter att ha varit en del av de oppositionella närmar hon sig i någon mån kungen igen och framstår efter mordförsöket 1792 i sina kommentarer som en tydlig anhängare av monarkin.

Vilken roll hade då Hedvig Elisabeth Charlotte vid det svenska hovet? Var hon en person som kunde agera i eget namn och på eget initiativ i mer politiska sammanhang? Eller var det så att hovet i allt väsentligt cirkulerade kring den enväldige monarken och att övriga i salongerna, i synnerhet kvinnorna, förvisades till en andrahandsroll? Denna grundfråga får inte något helt entydigt svar i boken. Å ena sidan visar Hellsing på att hertiginnan gav uttryck för relativt tydliga synpunkter på och kritik av Gustav III:s maktutövning och en god insikt i, och tidvis medagerande i, tidens politiska processer. Å andra sidan förefaller utrymmet att agera ha varit snävt för kvinnorna vid hovet. Man vacklar som läsare i sin bild av hur det kan ha varit. Är det den oerfarna tonåringen Hedvig Elisabeth Charlotte som vi ska föreställa oss när vi tänker på henne? Eller på en mer medveten politisk spelare? En rimlig bedömning är sannolikt att hertiginnans större politiska inflytande kom i samband med förmyndarregeringen, processerna kring 1809 års rikssprängning och senare under drottningperioden 1809–1818.

Även om det övergripande syftet med boken kanske inte infrias fullt ut kan detta komma att gälla mer i en framtida fortsättning av projektet, med en skildring av Hedvig Elisabeth Charlottes senare liv och de tumultartade turererna kring 1809. Jag ser fram mot en sådan fortsättning. ✨

Björn Hasselgren

Senior Advisor/Research Fellow vid KTH

**HEDVIG ELISABETH
CHARLOTTE
HERTIGINNA VID DET
GUSTAVIANSKA HOVET**
MY HELLSING
Atlantis

Finstämt om den bortglömde Grainger

MUSIK

Det stora anspråket har länge likställts med skapandet av tids- eller rumsligt omfattande konst. Kan-
ske är detta mest framträdande inom konstmusiken. Inom litteraturen hålls ju trots allt dikten högt, i synnerhet i finrummen, och många av konsthistoriens främsta tavlor har tämligen blygsamma mått. Konstmusiken tycks dock alltjämt upptagen av tidsmässigt omfattande verk, ofta framförda av rumsligt skrymmande ensembleformer.

I biografen *Kärrsångaren och Percy Grainger* sätter Staffan Börjesson, genom att utforska Graingers biografi och konstnärskap, fingret på intressanta frågor om vem som kanoniserats och varför i första hand det monumentala får en plats i musikhistorien. Små avsteg från denna hållning finns till exempel i det tidiga 1900-talets utforskande av folkmusik, som ofta tagit sig uttryck i noggrant orkestrerade miniatyrer. Béla Bartóks slaviska sviter är berömda exempel, och svensk folkmusik har utforskats av till exempel August Söderman. Detta sätt att komponera har Grainger, som fascinerades av såväl nordisk som anglosaxisk folkmusik, gjort sig känd för. Eller så känd han nu kan tillstås vara. Det är därför intressant att genom Börjesson få bekanta sig med Graingers mer progressiva verk, som kom helt och hållet från hans egen fantasi och mot slutet av hans liv skulle komma att omfatta både elektroakustiska instrument och maskinella kompositioner.

Graingers säregna personlighet och sätt att förhålla sig till musiken kan, som de framträder i Börjessons bok, klart mätas sig med de berättelser som finns om musikhistoriens giganter och

deras nycker. Det borde i sammanhanget vara lätt att fastna i anekdoter som om hur Grainger, en mycket aktiv konsertpianist, envist vägrade att åka tåg utan vandrade mellan de städer där han skulle ge konsert. Börjesson navigerar dock säkert mellan dessa och lyckas skriva fram en person som inte bara var ett lustigt original, utan också smärtsamt hårt hållen av sin mor. Så hårt hållen att Börjesson ser skäl att fråga sig om Grainger någonsin fick bli vuxen fullt ut.

Den man som träder fram kastade sig mellan stort medmänskligt engagemang och idéströmningar som rasbiologi, mellan soloverk för cello och stråkorkestrar understödda av hela brassband, som avskydde tysk kultur men dyrkade Bach. Börjesson tecknar ett porträtt av en person som snarast verkade söka något slags svärförklarlig kärna i musiken. Det han skattade högst hos musikaliska var egenkapen han benämnde "tyskhet", något som kunde återfinnas hos såväl Bach som Duke Ellington. Plötsligt ter sig avståndet mellan Lincolnshire Posy och Free Music #1 inte längre som en avgrund. Att de sprungit från samma penna är, om man utgår från att ett så undflyende kriterium att det kanske enbart är synligt för kompositören själv högst naturligt.

Med tanke på viljan att berätta om en som ägnat sig åt miniatyren är den essäistiska formen vald med fingertoppskänsla. Språkligt är utförande precist, nästan genomskinligt. En fin spegling av föremålet för studien och hur han förhöll sig till sina korta stycken. Börjesson låter egna reflektioner om fågelsång i allmänhet och kärrsångarens i synnerhet bana väg för kapitlet som belyser olika aspekter av Graingers liv. Att tematiskt driva berättelsen om Grainger och hans konstnärskap snarare än att låta kronologin ta

över gör den lätt att ta till sig och till en lämplig kompanjon vid lyssnande till Graingers verk, eller för den delen kärrsångaren.

Vilken levnadstecknare som helst torde stå förbryllad inför en biografi som Graingers, men Börjesson hjälper oss, tillsammans med Grainger,

Percy Grainger – ett bortglömt geni och en säregen personlighet.

FOTO: TT

hur röda trådar kan spinnas fram utifrån den egna världssynen. Oavsett om man håller med om att just Grainger förtjänar historisk upprättelse eller inte, är de frågor boken ställer relevanta. Kvaliteter i konsten finns ju oavsett huruvida den berättas om i de stora sammanhangen eller inte. Någon-
ting jag, efter att ha läst detta finstämda porträtt av Grainger, föreställer mig att han skulle hålla med om. Därför känns det sympatiskt att syftet med *Kärrsångaren och Percy Grainger* tycks vara att se det stora anspråket i det lilla uttrycket. ✨

Johanna Bengtsson

Redaktör i *Populär poesi*, avdelningen för musiklyrik

**KÄRRSÅNGAREN OCH
PERCY GRAINGER**
STAFFAN BÖRJESSON
Atlantis

Nato en förutsättning för "Fredens hav"?

Vad krävs för att undvika framtida konflikter i "Fredens hav"?

FOTO: DAN HANSSON/TT

SÄKERHET

Denna lilla men välskrivna och mestadels väl argumenterade bok behandlar säkerheten i Östersjöområdet, ett tema som knappast kunde vara mer angeläget.

Författaren Katarina Tracz är chef för tankesmedjan Frivärld, känd som debattör och för sin erfarenhet inom bred säkerhetspolitisk analys och opinionsbildning. Doktor Mike Winnerstig, forskare vid FOI och ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien, har skrivit ett gediget förord.

Tracz analys utgår från insikten om att säkerheten i Östersjöregionen har förändrats i grunden på överraskande kort tid. Den kronologiska lista på incidenter som redovisas är minsann klarspråk! I området där den eviga freden antogs ha inträtt kan krig inte längre uteslutas. Att beslutsfattarna alltför sent vaknade till insikt om detta är naturligtvis pinsamt.

I baltstaterna och Polen insåg man tidigt vad som var på gång, men de behandlades överlägset nedlåtande. Men Tracz kunde kanske ha framhållit att Rysslandsforskare i både Sverige och Finland konsekvent varnade sina uppdragsgivare om en allt mer negativ utveckling i närområdet. Även deras analyser avfärdades som otidsenliga och alarmistiska.

Efter kalla kriget körde Europa ned de nationella försvarsförmågorna grundligt. Sverige och Finland kan knappast länge till undvika radikala beslut rörande

säkerhets- och försvarspolitiken. Neutraliteten hade gjort sitt redan för 20 år sedan och alliansfriheten är en alltför lös grund att bygga säkerheten på. Tracz eget recept är inte överraskande att Sverige och Finland bör söka Natomedlemskap för att på så sätt kunna skapa västlig koherens, militär trovärdighet och solidaritet för att säkra freden i Östersjöregionen, kanske nästa konfliktzon med Ryssland som aktiv part.

Sverige och Finland hade haft goda skäl att bli medlemmar i Nato ungefär parallellt med inträdet i EU. Men det tåget gick och tyvärr är problematiken inte längre lika okomplicerad. Vad jag främst saknar i boken är att Nato som organisation inte får en seriös granskning och att alternativa lösningar inte behandlas. Alliansen idag är ineffektiv, trög och har alltför många opålitliga medlemmar. Sveriges och särskilt Finlands ansökningar kanske dessutom skulle få tummen ned. En opinionsmätning i Finland från den 26 oktober 2015 visar att bara 22 procent vill ha Finland med i Nato, medan 55 procent är emot.

Något förvånande är att president Obamas besök i Stockholm i september 2013 inte noterats. Där tog man faktiskt initiativet till en *Nordic Security Dialogue* mellan USA och de nordiska länderna. Det transatlantiska samarbetsspåret har nu medvind då USA är i färd med att utarbeta trovärdiga beredskapsplaner för Polen och Baltikum

och inte kan förlita sig på att det låter sig göras bara inom Nato. Detta är motorn i den process som sannolikt kommer att tvinga Sverige och Finland att kanske till och med ta ställning förr snarare än senare. Förhoppningsvis kommer man att förhålla sig positivt till de rimliga önskemål USA sannolikt kommer att ha på våra länder för att Östersjöområdets säkerhet ska kunna garanteras. Den vägen skulle även vi i praktiken ha säkerhetsgarantier – utan formellt Natomedlemskap, som för övrigt skulle kunna formaliseras senare.

Många observatörer anser med goda skäl att Sverige redan lyckats återuppliva "Den dolda alliansen". Finska synpunkter på frågan finner man i den av US Army War College utgivna monografin *Breaking the Nordic Defense Deadlock* från februari 2015. 🌸

Stefan Forss

Professor tillika pensionerad finsk forskare i försvars- och säkerhetspolitik och kallad medlem i Kungliga Krigsvetenskapsakademien

FREDENS HAV?
ÖKADE SPÄNNINGAR
KRING ÖSTERSJÖN
KATARINA TRACZ
Frivärld

Kungafamiljen – institution eller företag, det är frågan.

FOTO: SÖREN ANDERSSON/TT

Mindre modigt om Bernadotte

HISTORIA

Det vimlar inte av roliga och välskrivna böcker om kungligheter.” Det skriver Arne Norlin i sin bok *Familjen Bernadotte. Makten, myterna, människorna*. Den här boken är inte heller rolig. Eller välskriven.

Författaren börjar med att konstatera att han försökt ta familjen Bernadotte på största möjliga allvar. Naturligtvis inställer sig frågan, hade det inte varit bättre att helt enkelt bestämma sig för att ta familjen på allvar? Det är lätt att föreställa sig de val författaren gjort. Han beskriver hur kvällstidningarna, *Hänt i Veckan* och *Svensk Damtidning* varje vecka ger en på en gång respektfull och förödmjukande bild av kungafamiljen. Och tillägger att när det gäller pressen är kungafamiljens medlemmar mer eller mindre värnlösa inför allt som skrivs om dem. Ska man vara noga, familjen är precis lika värnlös inför vad som skrivs i böcker.

Så när Arne Norlin påstår att han helt har struntat i skvaller, så länge det inte haft betydelse för makten i sig, väcks nyfikenheten. Det hade varit ett modigt

val av författaren. Men vi kan väl säga så här, han har inte fullt ut lyckats. Om man anser att det är lovvärt att avstå från skvaller, vilket denna recensent tycker, är det naturligtvis ett problem att exemplifiera. Men låt gå, för att tydliggöra: ”Sångaren Carl-Erik Olivebring, död 2002, ska ha blivit följden av en (kunglig, rec. anm.) förbindelse med en hovdam.”

Många böcker om kungligheter lider av anekdotiska utsagor. I brist på bra källor, för att inte säga i brist på förhandskällor, används uttryck som ”ska ha”, ”uppgår många” eller ”har ännu inte motsagts”. Om detta ska betecknas som skvaller kan läsaren avgöra. Att författaren själv tycker att nivån är rimlig, framgår av följande beskrivning av de böcker Expressenjournalisten Johan T Lindwall skrivit: ”Om man kan bortse från allt som hänt eller blivit känt efter utgivningarna, som brutna förlovningar, giftermål, barn och pappas snedsprång, är de faktiskt kul läsning.” Böckerna anges som källmaterial. Det gör också två böcker av namngivna kolle-

ger, böcker som betecknas som innehållande ”kanske inte helt sanna anekdoter”.

Detta om fakta. Det finns andra, och kanske ännu mer problematiska, egenskaper hos boken. Underrubriken *Makten, myterna, människorna* antyder att författaren tänker teckna de större linjerna, att han rent av vill beskriva och förklara Bernadottefamiljens, och därmed de senare delarna av den svenska monarkins, funktionssätt utifrån de val familjens medlemmar gjort. Hade han gjort det, hade han satt in monarkin i de sammanhang som omgivit de kungliga – från Karl XIV Johan till kronprinsessan Victoria.

Exempel? Vi hade sluppit den osmälta tanken att kungahus går att likna vid företag, och kungen vid en koncernchef. Det är lika befängt som att kalla nationen Sverige, för AB Sverige. Företag, nationer, kyrkor och monarkier är institutioner med sina särdrag. Antingen är man intresserad av de särdragen, eller så är man det inte. Att ersätta en kategori med en annan förklarar inte, det fördunklar.

Ett annat exempel är påståendet att ”kungligheter är så stereotypa i sina namnval”. Stereotyp är ett ordval som inte förklarar varför barn döps efter sina föräldrar, varken när det gäller kungabarn eller andra. Hade han valt ordet traditionella, hade en dörr öppnats mot namngivandets innebörd och symbolik.

Om kronprinsessan Margareta sägs att hon ”var konstnärligt begåvad och hade förmodligen kunnat försörja sig som målare, fotograf eller varför inte trädgårdsarkitekt”. Är det tänkt som beröm? Hon valde att skriva och fotografera till sin bok *Vår trädgård på Sofiero*. Om Arne Norlin varit intresserad av innebörden i att en kvinnlig kunglig person själv beskriver sitt privata liv, hade vi kunnat få en tankeväckande tidsbild. Men författaren ger kort sagt uttryck av att inte ha något emot att uppträda naivistiskt.

Det är bara att konstatera att det inte hjälper att ha läst hundratals böcker och tillbringat tusentals timmar i diverse arkiv. Den här boken sällar sig till raden av mindre modiga publikationer om kungligheter. ✨

Susanna Popova

Skribent och projektledare vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse

FAMILJEN BERNADOTTE
MAKTEN, MYTERNA
MÄNNISKORNA
ARNE NORLIN
Lind & Co

Det fjärrstyrda kungariket Sverige

HISTORIA

Den 28 juni 1709 led den svenska armén under Karl XII ett svårt nederlag i slaget vid Poltava mot den ryska armén under Peter den store. Med spillrorna av sin armé och delar av sitt fältkansli – den kungliga administrationen – lyckades Karl XII sätta sig i säkerhet vid Perevolotjna, alldeles vid floden Dnepr. Där samlade kungen upp sina mannan och tillsammans med ett tusental svenskar lyckades han korsa floden för att kunna fortsätta söderut. Strax efteråt korsade de gränsen till Osmanska riket. Där kom Karl XII att stanna under mer än fem år och under den perioden styrdes Sverige alltså av en exilregering som skulle instruera regeringen i Stockholm om vad som skulle göras. Den här märkliga perioden i svensk historia är fokus i *Karl XII och svenskarna i Osmanska riket* som Åsa Karlsson, Klas Kronberg och Per Sandin har varit redaktörer för. Tillsammans med ett antal andra författare har de gett tolv olika skildringar av Karl XII och svenskarna och deras liv i Osmanska riket.

De svenska kontakterna med Osmanska riket hade dittills varit ytterst sporadiska i den mån de alls funnits. Nu slog sig den svenske kungen utan förvarning ned på osmansk mark, först norr om Svarta havet och några år senare längre till sydväst vid Timurtasch och Demotika i nuvarande norra Grekland. Osmanska riket hade varit en betydande makt i sydöstra Europa ända sedan Konstantinopel erövrats från det tidigare Bysantinska riket 1453. Bokens första kapitel, skrivet av Lars Ericson Wolke, fångar in det politiska spelet mellan Osmanska riket, Ryssland och Sverige. Han pekar på hur Osmanska riket och Sverige plötsligt hade fått en gemensam fiende genom att Ryssland vuxit sig betydligt starkare än tidigare under Peter den stores regering (1682–1725).

De diplomatiska förvecklingarna är en av orsakerna som lyfts fram i boken som förklaring till att Karl XII valde att stanna så pass länge i Osmanska riket. Kungen hoppades kunna skapa en allians mot den gemensamma fienden Ryssland. En av dem han förhandlade med var företrädare för det icke självständiga Ukraina. Yurii Savchuk visar i sitt kapitel hur de ukrainska hetmännen strävade efter att skapa ett självständigt rike – då var området uppdelat mellan Ryssland, Osmanska

”Kalabaliken i Bender” 1713 blev början till slutet för Karl XII:s fjärrstyrning av Sverige från Osmanska riket.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

riket och tatarerna. Ivan Mazepa är mest känd av hetmännen, och hösten 1708 hade han lyckats få Karl XII att stödja kosackernas strävan att nå självständighet. Men Karl XII hoppades få stöd från mäktigare håll. Han förhandlade med sultanen av Osmanska riket om ett förbund med Sverige, men resultaten av de utdragna förhandlingarna blev minimala, åtminstone politiskt.

På andra sätt – inte minst kulturellt – kom förhandlingarna däremot att få betydelse. När det gäller arkitekturen i Stockholm fick kontakterna stort genomslag. Karl XII försökte, vilket Martin Olin skriver om i sitt kapitel, fjärrstyra bygget av Stockholms slott och andra byggnadsprojekt på framförallt Norrmalm med inspiration från sin vistelse i Osmanska riket. Johan Mårtelius lyfter i sitt bidrag fram kopplingen och likheten mellan Stockholm och Konstantinopel, två städer belägna vid var sin betydelsefull vattenväg med palatsen som ett dominerande inslag

i stadsbilden. Det var därigenom inte bara Rom som man inspirerades av, vilket dittills varit den främsta inspirationskällan för arkitekter under barocken.

Flera av bidragen handlar också om svårigheterna att sköta kontakterna med hemlandet. Magnus Linnarsson skriver om postgången, som var förvånansvärt pålitlig, och att den upprätthölls i praktiken oavbrutet medan Karl XII var i Osmanska riket. Men samtidigt var posten långsam och drabbades ofta av förseningar. Det kunde därför dröja allt från fyra veckor och ända upp till nio månader innan ett brev nådde fram till Stockholm. Avslutningsvis vill jag framhålla att det är en på många vis läsvärd bok som författarna har åstadkommit och som på ett intressväckande sätt belyser svårigheterna att regera ett rike i exil. ✨

Erik Petersson

Doktorand i historia vid
Linköpings universitet

KARL XII OCH SVENSKARNA I OSMANSKA RIKET
RED. PER SANDIN, ÅSA KARLSSON & KLAS KRONBERG
Atlantis

Borgerlig kultur, finns den?

KULTUR

Redan i baksidestexten nämns traumat: hur Fredrik Reinfeldt överräckte den där platt-tv:n till kronprinsessan Victoria. Hans fäbless för Camilla Läckberg och Da Buzz återkommer också gärna i samtalen om borgerlighetens kulturella lågkonjunktur. Samtidigt är den kulturella nonchalansen inte det enda traumat. I efterhand får man säga att det finns värre anklagelser att rikta mot den förra statsministern än den fin-kulturella frånvaron.

I antologin *Varken bildning eller piano. Vantrivs borgerligheten i kulturen?* (red. Lars Anders Johansson) dissekerar sju författare borgerlighetens relation till kulturlivet. Texterna spretar ordentligt. Man skulle lika gärna kunna säga att sju skribenter med borgerlig prägel skriver kulturressäer om vad de själva tycker är intressant.

Att det blir spretigt är inte märkligt. Borgerligheten är svårdefinierad, vilket framgår i redaktörens inledande kapitel. Är det en klass? En identitet? En livsstil, en åskådning, ett särintresse, en tillhörighet till någon sorts ideologisk familj? Är liberaler borgerliga eller radikala? Är det ens meningsfullt att reda ut?

Ur svenskt perspektiv har kulturlivet dominerats av vänstern i så hög grad att vantrivseln torde vara självförklarande. Samtidigt är borgerligheten oändligt väluppfostrad. Ingen infinner sig lika beredvilligt som den bildade medelklassen för att läsas upp från scen eller boksidor för sin bristande normkritik och sitt småborgerliga levnadssätt.

Man behöver inte ens vara en överdrivet *bildad* medelklass för att inställa sig för denna behandling. Tvärtom, deltagandet i uppläsningarna inger i sig känslan av att tillhöra de kultiverades skara. Bildad medelklass – moi? Givetvis! Jag var ju på teater och blev utskälld förra veckan gubbers! Fördelen med den metoden – utöver att ett glas vin ofta ingår – är att den går mycket snabbare än det vanliga tidsödande bildningsförfarandet.

Jag har aldrig begripit de borgerliga kramperna inför Fredrik Reinfeldts populärkulturella preferenser. Om man ogillar en ständig politisering av kulturen, varför då hänga upp sig på partiledarens smak? Det viktiga är inte att statsministern är en skönande, utan att konsten och kulturen är vital – bortom det politiska. Där har vi tyvärr anledning till oro. Och mitt intryck är att den oron delas av fler än de som röstar borgerligt – på samma sätt som fler än borgerligt sinnade sörjer de gamla stadsplaneringsideal som beskrivs i Henrik Nerlunds kapitel. Problemet är inte borgerlighetens vantrivsel i det torftigt politiska, utan medborgarnas.

När såväl konstskapare som publik föredrar de politiska poängernas genvägar blir kulturlivet förvisso "inkluderande" i bemärkelsen att det är lätt att lära sig spela spelet – men samtidigt blodfattigt, tunt och förutsägbart. Inget är mer invariant än att som kulturkonsument få sina "invanda föreställningar" utmanade – *på exakt samma sätt som förra gången*. Är det bildningsfrämjande eller bara en ritual?

Jag påminns om detta när Jens Liljestrand mekaniskt avslutar sin essä om Eyvind Johnsons Krilontrilogi med ett par kritiska påpekanden om att serien är "ett barn av sin tid".

Hur då? Jo, kolonialismens förtryck hanteras inte, kvinnorna i den är bifigurer och mänsklighetens räddning i serien består i en grupp medelålders vita heterosexuella män – påpekanden som är minst lika förutsägbara barn av den tid vi lever i.

Ungefär samtidigt läser jag Liljestrands kritik av författaren Karl Ove Knausgårds nya projekt – encyklopediska essäer ämnade att förklara världen och den mänskliga existensen för författarens ännu ofödda dotter (*Expressen* 9/10).

Carl Larsson – en borgerlig kulturutövare?

FOTO: TT

En dylik ambition kan i dagens kultursamtal inte bara få vara mänsklig, utan måste kopplas till kön. Det vi ser är en patriarkal förklaringsiver, skriver Liljestrand, under rubriken "Karl Ove Knausgård mansplainer världen" – och gör därmed recensionen lättillgänglig för de flesta över 14 år.

Som sagt, kulturlivet är på många sätt inkluderande och busenkelt att delta i. Men vantrivseln som uppstår är nog mer blocköverskridande än man kan tro. ✨

Sanna Rayman

Debattredaktör i *Dagens Samhälle* och tidigare ledarskribent i *Svenska Dagbladet*

VARKEN BILDNING ELLER PIANO
VANTRIVS BORGERLIGHETEN I KULTUREN?
RED. LARS ANDERS JOHANSSON
Timbro förlag

Lundborg förblir en gåta

HISTORIA

Maja Hagerman skrev 2006 *Det rena landet*, en genomgång av myten om det germanska rasen som myntades av den romerske historikern Tacitus i *Germania* om det mystiska folket i norr, germanerna. De var stridslystna och företagsamma samt långa, blonda och blåögda och gifte sig främst inom sin egen grupp. Denna myt återupplivades under 1800-talets nationalistiska strömningar i Europa, och utvecklades från en avart till ren rasism.

Maja Hagerman har förtjänstfullt fortsatt denna exposé över rasismen, främst i Sverige, med sin biografi *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Hagerman gör en väldokumenterad studie av Statens institut för rasbiologis förste chef, Herman Lundborg (1868–1943).

Lundborg började inte sin karriär som rasbiolog. Efter läkarexamen 1896 arbetade han i sju år som psykiater på Uppsala hospital. Han gjorde socialmedicins-

Alfred Ploetz liksom av Gobineaus ”Essän om människorasernas ojämlikhet”, där nästan alla folkslag fick sina historiska öden förklarade med ras som orsak. 1908 ägnade han åt att studera värnpliktiga på Lister i Blekinge. Han listade ursprung, sjukdomar, hår- och ögonfärg och mätte skallar och näsor. Lundborg medverkade till att Det rashygieniska sällskapet bildades 1909 med många illustra akademiker som medlemmar. Syftet med sällskapet var att etablera rashygien som vetenskap för att sedan växa till en folkrörelse. Dess ideologi var att svenskarna var ett oblandat nordiskt folk och att människor med dåliga arvsanlag skulle hindras från att skaffa barn. Rasblandning skulle undvikas. Denna ideologi överfördes senare till Statens rasbiologiska institut.

Listerstudien kom att utgöra mönster för Lundborgs framtida studier i Lappland åren 1913–1917. Där ansågs rasblandningen vara särskilt stor. För att utföra studierna etablerade Lundborg en god kontakt med de människor han skulle utforska, samt anställde assistenter som kunde tolka och dokumentera. Assistenterna var unga kvinnor av blandad härkomst med vilka Lundborg formade nära relationer. Resultaten användes som grund för arbetet med att etablera Rasbiologiska institutet, men också för att skriva om ”svenska folktyper”. Hela Sverige skulle kartläggas rashygieniskt med hjälp av präster, lärare och frivilliga informatörer. Tyska forskare med vilka Lundborg samarbetade, inspirerades av Lundborgs koncept. Det användes systematiskt efter det nazistiska maktövertagandet 1933.

Lundborgs intresse var framförallt inriktat på finnar och med tidens termer ”lappar” och ”tattare”. Av taktiska, inte ideologiska, skäl låg han lågt när det gällde judar. Han befarade att om Institutet skulle föra en kampanj mot judar, så skulle ”judarna [...] börja ett mullvadsarbete, en odiös presskampanj mot mig och institutet [...] sannolikt med följd att institutet ej får sina inslag”.

Institutet fortsatte med sin forskning i samma anda fram till Lundborgs pensionering 1935, men stödet minskades och Lundborg uppfattades som mer fanatisk. Efter sin frus död gifte sig Lundborg med sin

samiska assistent Maria, med vilken han tidigare fått en son. Han levde inte precis som han lärde.

Det är mig fortfarande en gåta efter 350 sidors läsning, hur etablerade forskare kunde hävda idéer om ras och utseende som de enda eller främsta orsakerna till sjukdomar och beteenden och hur socioekonomiska och historiska orsaker läm-

Herman Lundborg (1868–1943). FOTO: TT

nades därhän. Hur de inte ens utifrån sin egen ideologi om de blonda och långskalade människorna, rasbiologins ideal, genomförde korsstudier avseende sjukdomar, intelligens, beteende och egenskaper. Eller publicerades de inte? Rasbiologin var ingen tillfällig sinnesförvirring utan en långvarig pseudovetenskaplig ideologi som kom att påverka en hel värld, främst Europa, med förödande konsekvenser. 🌿

Lisa Abramowicz

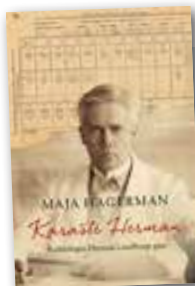
Generalsekreterare på
Svensk Israel-Information

Rasbiologiska studier pågår.

FOTO: TT

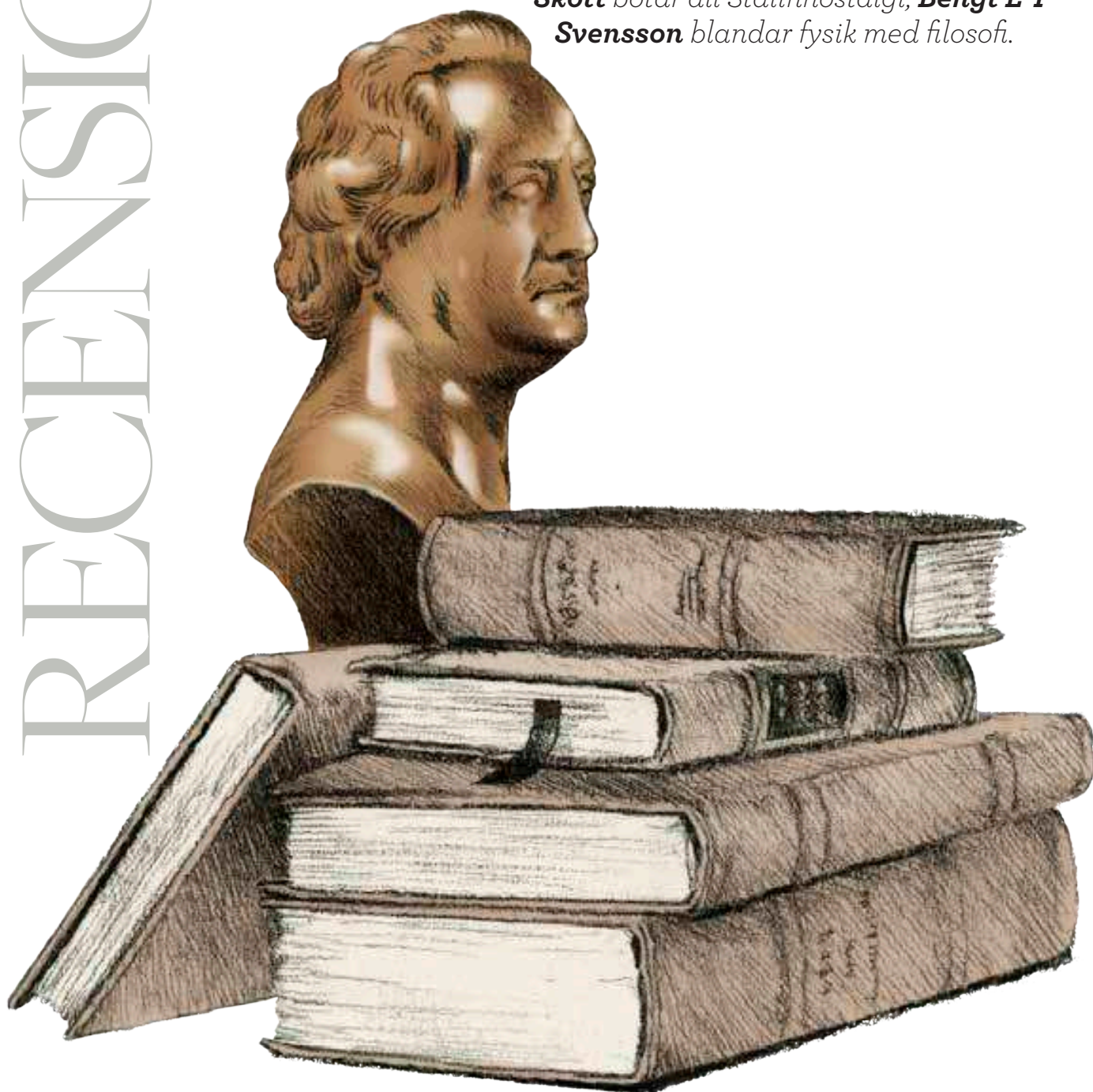
ka studier av sina kvinnliga patienter, många av dem lärarinnor och noterade att de hade för kort utbildning och för långa arbetstimmar. Han var genuint engagerad i deras situation och skrev artiklar i medicinska tidskrifter om sociala perspektiv. Men det var otacksamt och oglamoröst att vara psykiater. Vården tog för lång tid och syntes vara utan bot. Då vek det sociala perspektivet undan och den ambitiöse Lundborg ägnade sig alltmer åt den moderna vetenskapen genetik och arvsanlag som orsak till sjukdomar. Han inspirerades av den tyske rashygienikern

KÄRASTE HERMAN
RASBIOLOGEN HERMAN
LUNDBORGS GÅTA
MAJA HAGERMAN
Norstedts

Detta nummers recensioner:

Lena Kåreland ser kärleken transformeras;
Thomas Gür upptäcker ikoner från vikingatiden;
Martin Lagerholm ställer teori mot praktik; **Jonas Elvander** betraktar blaserade flockdjur; **Mats Fält** behandlar ett ungerskt trauma; **Håkan Arvidsson** följer ett imperium till graven; **Sara Norrevik** förlöser en ny högerpolitik; **Ann-Sofie Dahl** återlanserar den amerikanska drömmen; **Staffan Ulfstrand** återvänder till naturen; **Påhl Ruin** utreder förtroendebranschens förutsättningar i Vitryssland; **Staffan Skott** botar all Stalinnostalgi; **Bengt E Y Svensson** blandar fysik med filosofi.

Roland Barthes: intellektuell förgrundsgestalt.
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Föremål för dyrkan

Roland Barthes gjorde sig ett namn, bland annat genom att dödförklara författaren. Själv avled han för 35 år sedan, men hans texter är höggradigt levande när vi nu firar hundraårsminnet av hans födelse. Lena Kåreland vet något om varför.

LITTERATUR

Kritikern och litteraturforskaren Roland Barthes (1915–1980) var en förgrundsgestalt i det sena 1900-talets intellektuella Frankrike. Hans inflytande var stort såväl inom semiologin som antropologin. Hundraårsminnet av hans födelse har följaktligen uppmärksammats med en rad aktiviteter runt om i Frankrike. Utställningar har ordnats, bland annat på Bibliothèque Nationale i Paris, och bland de många konferenser som har avlöst varandra märks den vid Collège de France, där Barthes innehade en professur. Den var arrangerad av Éric Marty och Antoine Compagnon, och bland de namnkunniga föreläsarna fanns bland

andra Julia Kristeva och Alain Finkielkraut. Samtidigt har flera av författarens egna verk publicerats i nyutgåvor under det gångna året, och det har även utgivits nya studier över Barthes liv och verksamhet, av vilka några uppmärksammas här.

Barthes föddes i november 1915 i Cherbourg i Normandie. Redan innan han hunnit fylla ett år omkom fadern, som var marinofficer, i ett sjöslag under första världskriget. Modern flyttade snart med sin son till Bayonne, där hon hade sina släktingar. År 1924 lämnade hon dock Sydfrankrike för Paris. Hans barn- och ungdomsår präglades av ekonomiska svårigheter, och den unge Rolands möjligheter att studera vidare var begränsade. Hans studier hindrades också av att han

drabbades av tuberkulos och under krigsåren på 1940-talet periodvis vårdades på olika sanatorier.

Men Barthes lyckades, åtminstone sporadiskt, studera vid Sorbonne, där han ägnade sig åt ämnen som klassisk fornkunskap och den grekiska tragedin. Vid andra världskrigets slut var han influerad av Sartres existentialism och bekände sig till marxismen, men däremot inte till kommunismen. Det finns flera paralleller mellan Barthes och den tio år äldre Sartre. De blev båda tidigt faderlösa och stod nära sina mödrar. Far- och morföräldrarna hade stor betydelse för dem bägge, men ingen av dem hade någon fadersauktoritét att göra uppror mot. De båda gick bort med bara någon månads mellanrum år 1980, dessutom.

>>

Det tog tid innan Barthes erövrade en position i det intellektuella livet i Frankrike. För att försörja sig undervisade han som ung vid olika läroverk, dels i sydfranska städer som Biarritz och Bayonne, dels i Paris under åren 1939–46. Några år i slutet av 1940-talet var han också knuten till franska institutet i Bukarest. I Paris undervisade och forskade Barthes vid École Pratique des Hautes Études under åren 1960–1976 för att sedan komma till det prestigefyllda Collège de France, där han innehade professorstolen i semiologi från 1976 fram till sin död 1980.

Barthes hade nästan hunnit bli 40 år innan han 1953 publicerade sin första bok, *Le degré zéro de l'écriture* (Litteraturens nollpunkt, 1966). Där diskuterar han vad litterär originalitet innebär och menar att författaren alltid är bunden av samtidens dominerande språk och således aldrig kan skapa fritt och därmed inte heller kan skriva helt originellt. Mot slutet av 1950-talet, och framförallt under det följande decenniet, blev Barthes alltmer omtalad, uppträdde i tv-program och inbjöds som föreläsare till flera utländska universitet. Han medverkade i flera av tidens främsta litterära tidskrifter såsom *Tel Quel*, grundad 1960 av bland andra Philippe Sollers. En stor del av Barthes böcker utgår från och bygger vidare på hans tidskriftsartiklar.

"Barthes uppehåller sig mest vid den romantiska kärleken och iscensätter ett spel mellan jaget, den som älskar, och objektet, den älskade."

Sin stora internationella ryktbarhet nådde Barthes på 1970-talet, då han blev känd för en bredare publik i samband med publiceringen 1977 av *Questions d'un discours amoureux* (Kärlekens samtal: fragment, 1983). Boken blev en försäljningsframgång och såldes i Frankrike i mer än 70 000 exemplar samma år den gavs ut. Den översattes till flera andra språk och fick läsare runt om i Europa och i USA. Barthes urskiljer i sin studie, som delvis är skriven under inflytande av Jacques Lacans psykoanalytiska teorier, två typer av kärlek. Å ena sidan den fullständiga och hela kärleken, den som mystikerna fann hos Gud och som kan ha en världslig motsvarighet i moderskärleken, och å den andra sidan den romantiska, passionerade kärleken.

Barthes uppehåller sig mest vid den senare typen av kärlek och iscensätter ett spel mellan jaget, den som älskar, och objektet, den älskade. Det finns alltid en obalans mellan subjekt och objekt. Den

Den unge Roland på stranden, cirka 1932, med bror och mor.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

älskade varelsens respons på den kärlek som subjektet ägnar honom eller henne är aldrig tillräcklig och svarar inte mot de högt ställda förväntningarna. Resultatet blir nya krav från älskaren, subjektet, som innesluts i känslor av förtvivlan, otålighet och besvikelse men aldrig tappar hoppet om en möjlig förening med föremålet för sin dyrkan.

Tidigare har man endast i romanform på detta sätt kunnat läsa om kärleken som passion. Det originella med Bar-

thes Under hans arbete med sitt manus avled hans mor vid 84 års ålder 1977.

Utgångspunkten för *La chambre claire* är ett porträtt från 1898 av en ung flicka, som blygt tittar mot fotografen. Flickan är Barthes mor. Förhållandet mellan mor och son var unikt. De levde tätt tillsammans fram till moderns död. Hon var oftast med på de resor som Barthes företog och de bodde i samma lägenhet i Paris. Med porträttet av modern som barn framför sig på skrivbordet utvecklar Barthes sina teorier om fotografiets betydelse, och inte minst fördjupar han sig i sorgen efter moderns bortgång. I fotot fryses ett sedan länge försvunnet ögonblick, tiden upphävs. För Barthes får fotografiet en nära koppling till döden, och bilder av människor vi förlorat har därför en särskild betydelse. Saknaden efter modern uttrycks även i den postumt publicerade *Journal de deuil* (Sorgedagbok), 2009, en gripande självanalys av hur moderns död påverkade honom. I ett intressant skrivande försöker Barthes förstå vad han blivit och är utan modern.

Hur ska man kunna ge en bild av en persons livshistoria, när livet såsom i Barthes fall i första hand utgjordes av skrivandet och litteraturen? Den frågan ställer Tiphane Samoyault i sin uppmärksammade biografi på över 700 sidor, betitlad kort och gott *Roland Barthes*. Samoyault har elegant löst problemet genom att skriva vad man kan kalla en intellektuell biografi, där hon skildrar hur Barthes tänkande utvecklades under årens lopp och hur det förhöll sig till de värderingar och föreställningar som var dominerande då hans texter producerades. Under arbetets gång har hon kunnat utnyttja Barthes dagböcker, brev och anteckningar av skilda slag, ett material som tidigare inte varit tillgängligt

thes bok är dessutom att han kombinerar olika metoder i studiet av kärleken: en strukturell, där älskaren och den älskade bildar en enhet, en semiologisk, där kärleken transformeras till olika tecken och slutligen finns en imaginär dimension, där känslöerfarenheterna speglas i skriften, blir text. Men kärleken kan inte stängas in i något system. Dess begrepp kan som Barthes uttrycker det bara fångas "i svansen", glimtvis. Det finns i texten flera litterära referenser till bland annat Goethes roman om *Den unge Werthers lidanden* men också allusioner till musik och konst.

Barthes sista verk *La chambre claire* (Det ljusa rummet. Tankar om fotografiet, 2006) utkom 1980, samma år som han gick bort, och ger prov på författarens intresse för fotokonsten. Boken, som innehåller en rad olika bilder tagna av både kända och okända fotografer, består av ett antal essäer, där Barthes är både allmängiltig och djupt personlig på ett sätt han tidigare inte har varit. Det han skriver är resultatet av ett sorgearbete, skulle man kunna hävda.

Helen Mirren som Racines Fedra: tidlös.

FOTO: TT

men som numera förvaras på Bibliothèque Nationale i Paris.

Samoyault tar sin startpunkt inte i Barthes födelse utan i hans död. Han blev påkörd av en skåpbil på hemväg från en lunch med den blivande franske presidenten François Mitterrand. En månad senare avled han till följd av sviterna efter olyckan. Efter sin bortgång hyllades han unisont i sitt hemland, och även i den utländska pressen prisades han. Samoyault väljer att också avsluta sin biografi med Barthes död, men då riktas perspektivet mot Barthes själv. Genom utdrag ur hans dagböcker ges en detaljerad redogörelse för den sista tiden i hans liv fram till den 25 februari, en gulaktig, gråkall dag, då han efter att ha sovit länge på morgonen ger sig iväg till den omtalade lunchen med Mitterrand. Att skildringen disponeras på detta sätt beror på Samoyaults övertygelse om att döden var något ständigt närvarande i Barthes liv och även en motor för hans skrivande.

I Samoyaults kunniga och engagerade biografi över Barthes möter vi även andra inflytelserika filosofer. Ja, merparten av Frankrikes intellektuella elit under senare delen av 1900-talet passerar revy i framställningen. Det finns en intressant pendling mellan dels de stora perspektiven och de stora tankarna, dels det vardagliga och personliga. Teorierna får liv genom citaten ur Barthes dagböcker, som ger besked om vilka han träffade, på vilka restauranger han åt, hur han förberedde sina föreläsningar och vilka konserter eller teaterföreställningar han bevistade. Den mycket musikaliske och musikkunnige Barthes

spelade även själv piano. Samoyault låter oss också få veta åtskilligt om hans resor och om vännerna, bland vilka Michel Foucault, Julia Kristeva, Philippe Sollers och Antoine Compagnon var särskilt betydelsefulla.

Barthes var en litteraturkritiker av rang, och sina första litterära artiklar ägnade han André Gide och Albert Camus, bägge liksom Barthes drabbade av tuberku-

”För Barthes får fotografiet en nära koppling till döden, och bilder av människor vi förlorat har därför en särskild betydelse.”

los. Med Gide kände han sig lierad även på grund av sin homosexualitet, som han inte minst för moderns skull var mån om att dölja för offentligheten. Om Camus *L'étranger* (Främlingen, 1942) hade Barthes på 1940-talet skrivit en positiv artikel, men i en senare artikel 1955 framförde han starkt kritiska synpunkter på Camus roman *La peste* (Pesten 1947). I jämförelse med Sartre, som Barthes vid denna tid föredrog framför Camus, var den sistnämnde inte en tillräckligt engagerad författare.

Stort inflytande i fråga om synen på litterära texter och på litteraturkritiken har essän ”La mort de l’auteur” (”Författarens död”, 1967) haft. Barthes vänder sig där mot en biografisk läsning av skönlitteraturen och mot försöken att komma fram till författarens avsikter med sitt skrivande. Han går till skarp attack mot ett äldre litteraturhistoriskt tänkande och gör

sig till talesman för avantgardet, en ny litteraturkritik och den nya romanen som vid denna tid lanserades, främst av Alain Robbe-Grillet. En något senare text såsom analysen av Balzacs roman *Sarrasine* i *S/Z* (1970) kom att bli central för den post-strukturalistiska utvecklingen inom litteraturvetenskapen.

Barthes radikala ställningstaganden i fråga om litteraturvetenskapen gjorde att han gav sig in i en häftig polemik med det akademiska etablissemangen vid Sorbonne, främst med litteraturvetaren Raymond Picard. Striden gällde tolkningen av Racines teater, och Barthes klargjorde sin uppfattning i *Sur Racine* (Om Racine, 1963), där han tillåter sig att vara både personlig och subjektiv. Han betonar det tidlösa hos Racine och befriar honom ur historiens grepp. Trots sina radikala ställningstaganden var Barthes märkligt nog inte särskilt engagerad i 1968 års studentrevolt i maj.

Ett område som tidigt fascinerade Barthes var teatern, som för honom var ett kritiskt forum, där sociala fenomen kunde gestaltas och omformas, en plats som erbjöd den intellektuelle att gripa in i tidens frågor. Upptäckten av Bertolt Brecht betydde mycket för hans syn på litteraturen, engagemangen och politiken. När Brechts *Mor Courage* spelades av Berliner Ensemble i Paris 1954 ledde det till att Barthes skrev flera artiklar om Brechts teaterteorier och dennes berömda verffremdungseffekt, en metod som syftade till att ge åskådarna distans till det som utspelades på scenen.

Som den semiotiker han är läser Barthes Svärlden som ett antal sociala tecken-system. Han är lika skarpögd när han tolkar det ideologiska budskapet i en blodig biff med pommes frites som när han avläser andra samtida samhällsföreteelser. I skrifter som den redan nämnda *Le degré zéro de l'écriture* samt i *Mythologies* (Mytologier, 1957) punkterar han skickligt punkterat våra invanda uppfattningar om tillvaron. Den sistnämnda studien är en originell tolkning av samtidens myter och föreställningar. Barthes dröjer vid vardagliga företeelser, till exempel mode, striptease eller den senaste bilmodellen, i syfte att komma åt de ideologier som masskulturen och reklamen förmedlar. Han lyfter fram de drömmar hos människan som vardagens myter appellerar till och gör både en ideologisk och semiotisk analys med tydliga etnografiska inslag.

>>

Han framstår här som en föregångare till sociologen Pierre Bourdieu när han till exempel visar hur kulturella vanor hos de dominerande klasserna i samhället bidrar till en sociokulturell segregation.

Om Samoyaults arbete ger en tämligen heltäckande bild av Barthes gärning uppehåller sig Magali Nachtergaele i *Roland Barthes Contemporain* (Éditions Max Milo) främst vid Barthes stora betydelse för konstvärlden och för det visuella och estetiska området. Efter sin död är Barthes utan tvivel den mest citerade författaren i

En central roll för handlingens framskridande har den fiktive poliskommisarien Bayard, som när han kommer till olycksplatsen finner det märkligt att offret saknar identitetshandlingar. Han har varken nycklar eller pengar på sig. Ett brott måste ha begåtts, tror Bayard, och sätter igång en utredning under vilken han kommer i kontakt med den kulturella och intellektuella eliten i dåtidens Paris. Själv vet han inte mycket om semiologi och utifrån sina konservativa värderingar är han starkt skeptisk mot unga radikala studenter, särskilt de långhåriga. Han saknar de

illustrerar tesen att allt finns i texten. Bland annat kan man läsa en ingående och pedagogiskt upplagd genomgång av de funktioner som språket bygger på enligt Roman Jakobson, semiotikens fader.

Binet tillåter sig att skämta om det mesta, framförallt förlöjligar han all fäfänga och allt hyckleri. Flera lysande scener illustrerar detta såsom den dräpande skildringen av en middagsbjudning hos paret Kristeva & Sollers. Bland gästerna där märks filosofen Louis Althusser med hustru och Mitterrands blivande kulturminister Jack Lang med älskarinna. De laddade replikerna med beska kommentarer över tidens politiska frågor studsar som hårda tennisbollar över bordets vinglas.

"Barthes vänder sig mot en biografisk läsning av skönlitteraturen och mot försöken att komma fram till författarens avsikter med sitt skrivande."

konstvärlden, menar Nachtergaele, konstkritiker och konstvetare, som i Bordeaux svarar för en stor Barthesutställning detta jubileumsår. Den nutida konsten har utvecklats och tagit form i kölvattnet efter Barthes som försett den med en mängd olika teoretiska verktyg. Av betydelse i detta sammanhang har också utgivningen av Barthes samlade verk varit. Barthes var själv en både kunnig och hängiven målare, och i konsten liksom inom andra områden var han alltid öppen för det nya och experimentella. Han har banat väg för en fördjupad förståelse för den abstrakta konsten, mycket på grund av att han alltid stått fri från allt akademiskt tvång, aldrig känt behov av att försvara någon akademisk position och följaktligen vågat vara subversiv. Likaså har han varit en vägröjare för det som kallas "cultural studies".

En speciell ingång till Barthes, hans liv och verk, ger Laurent Binet i sin roman *La septième fonction du langage*. Qui a tué Roland Barthes?. Fast beteckningen roman är kanske inte särskilt lämplig för Binets verk, som har många dokumentära inslag och i mycket ligger nära det som hände i verkligheten. På berättandets scen rör sig till exempel en rad kända personer samtida med Barthes.

Som titeln låter ana finns det även deckarinslag i historien som har sin upptakt i den trafikolycka som Barthes råkade ut för i februari 1980 på hemväg från den redan omtalade lunchen med Mitterrand. Denna fann det lämpligt att under sin pågående valkampanj inför nästa års presidentval knyta en del kontakter med forskare och kulturpersonligheter. I romanen ingår också en dräpande och ironisk fiktiv skildring av lunchen med Mitterrand, omgiven av sina blivande ministrar Laurent Fabius och Jack Lang vilka lyhört ger lämpliga kommentarer vid de rätta tillfällena till Mitterrands utläggningar.

koder som behövs för att tränga in i denna för honom helt nya värld. Till sin hjälp får han en ung forskare i semiologi som blir hans guide till såväl mystiska bastuklubbar för homosexuella som till den fashionabla Club Logos där deltagarna tävlar i argumentationens och retorikens konst. Ja, ända in i maktens korridorer förs vi, till dåvarande presidenten Valéry Giscard d'Estaings tjänsterum. Senare delen av handlingen är förlagd till Italien, där Bayard och hans guide bland annat är med på Umberto Ecos seminarier i Bologna för att sedan hamna i Neapel. Det känns helt följdiriktigt att denna roman om maktspel och fiffel får sin upplösning i maffians Neapel.

Motivet till det planerade mordet på Barthes är att förövaren vill komma åt den sjunde funktion av språket, som titeln syftar på. Barthes ska ha haft ett mystiskt försvunnet dokument som kompletterar Roman Jakobsons sex funktioner. Den sjunde funktion skulle göra det möjligt att som Binet skriver "övertyga vem som helst att göra vad som helst när som helst". Bland de misstänkta finns de främsta representanterna för den på 1970-talet så berömda nya franska teorin: Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Hélène Cixous, Julia Kristeva, Bernhard-Henri Levy, Umberto Eco och Philippe Sollers samt även politikens män. De uppträder alla under sina verkliga namn, och det är inga smickrande bilder som ges. Porträtten lär ha roat somliga och misshagat andra.

Binets roman är ytterst underhållande, bitande ironisk och mycket lärd. Det finns många trådar i den intrikata berättelseväven, men egentligen är ämnet och motorn för romanen semiologi som vetenskap. Hela romanen handlar om språket och

Oavsett om man tar del av Binets roman eller någon teoretisk studie av Barthes verksamhet inser man att Barthes var en högst mångsidig och komplex person, svår att ringa in. Han var ingen renodlad forskarnatur som helt gick upp i sin vetenskap, och hans breda intressen gjorde att han greppade över flera ämnen. Ofta arbetade han i fragmentets form och reagerade med stor sensibilitet på tendenser i tiden. När han gick bort hade han planer på att skriva sin första roman *Vita Nova*. Men den fick vi aldrig läsa. ✨

Lena Kåreland

Brädets bärsärkar

KULTURHISTORIA

Det finns två extremlägen i arkeologisk lockelse – en fascination över det riktigt stora och monumentala och en förtjusning över det lilla och intrikata.

Pyramiderna, Påsköns bildstoder och Colosseum å ena sidan; Venus från Willendorf, The Warren Cup eller jadeyxan från Canterbury å den andra.

The Lewis Chessmen, de vikingaformade schackpjäserna i elfenben av valrossbetar, som hittades 1831 på ön Lewis i Yttre Hebriderna, tillhör den senare kategorin. Det finns 93 av dem, varav en mindre del är nonfigurativa bönder. Huvuddelen av spelpjäserna är små statyer föreställande kungar, drottningar, biskopar (löpare), ryttare (springare) och krigare (torn), varav fyra är uppenbara bärsärkar. Bitandes på sina sköldar, är dessa modellerade efter Snorre Sturlassons redogörelse i *Ynglingasagan* om Odens krigare, som ”gick fram utan brynja och var galna som hundar eller vargar, bet i sina sköldar och var starka som björnar eller tjurar; de dräpte männen, och varken eld eller järn bet på dem; det kallas bärsärkagång”.

Fån det att en assisterande manuskriptförvaltare med intresse för isländsk litteratur på British Museum, Fredric Warden, tillsammans med författaren sir Walter Scott övertalade museet att köpa in schackpjäserna mot slutet av

”Max von Sydows rollfigur, riddaren Antonius Block, spelar schack mot Döden med dem i Bergmans *Det sjunde inseglet*.”

upptäcktsåret, har schackpjäserna varit föremål för ett omfattande historiskt och konstvetenskapligt intresse, för akademiska kontroverser och på senare år till och med också för politiska strider. För några år sedan krävde skotska nationalistiska politiker deras återbördande till ”hemlandet”, dock givetvis inte till Norge eller Island, utan till fyndplatsen i Skottland.

Pjäserna, statyetter mellan 7 och 10 cm, är oerhört suggestiva och huvuddelen av dem (man misstänker flera upphovsmän eller upphovskvinnor) både konstnärligt och hantverksmässigt skickligt

Ett parti på liv och död.

FOTO: TT

framställda. Bärsärkarna med sina kraftigt utstående överbett, drottningarna med den bekymrade eller kanske förvånade handen mot kinden, ryttarna på sina tids-

enligt små springare och med stigbyglarna nästan nere vid marken, de tronsittande kungarna med svärdet över knäna och biskoparna med sina kräklor.

De personlighetsbärande pjäserna har kommit att ta plats i vår kultursfärs bildspråk. De är de mest kända schackpjäserna i världen. Böcker i schackhistoria bär dem på sina omslag, de har blivit ikoner för vikingatiden, trots att de förmodligen är tillverkade något hundratal år senare. Max von Sydows rollfigur, riddaren Antonius Block, spelar schack mot Döden med

dem i Bergmans *Det sjunde inseglet* (1957), Harry Potter lär sig Trollkarlsschack med dem, de dyker upp i Disney/Pixars *Brave* (*Modig*) (2012), i Phillippe de Brocas *Le Bossu* (1997), i Peter Glenvilles *Becket* (1964) och i Antony Harveys *The Lion in Winter* (*Så tuktas ett Lejon*) (1968). De finns på omslaget till en upplaga av Agatha Christies *The Four* och Frances Simons *The Sleeping Army*, på affischer och på etiketter till ölflaskor (bärsärkarna givetvis). De håller på att få en status som kan liknas vid Botticellis *Venus födelse*, Leonardo da Vincis *Mona Lisa*, *Nike från Samothrake* eller Michelangelos *David*.

Var, när och av vilka kan så tilltalande föremål ha tillverkats?

Den rådande uppfattningen i huvudfåran, och även British Museums officiella uppfattning, är att pjäserna har tillverkats i Norge, förmodligen i Trondheim, någon gång på 1100-talet. Men under senare år har en underström som velat lägga tillverkningen till Island blivit allt starkare. >>

De ikoniska pjäserna: förädlade valrossbetar.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

För Norge talar skalfördelar i tillverkningen, ornamentik och andra egenheter på pjäserna som går att härleda eller finna motsvarigheter till i Norge. För Island talar samma konstnärliga argument som för Norge. Anledningen att Island inte kommit på tal tidigare beror mer på en fördomsfull uppfattning om detta örike av bönder på större gårdar, med 4 560 fria män, enligt folkräkning för skatteuppbörd som biskopen Gissur Isleifsson lät genomföra 1106, och uppskattningsvis 40 000 invånare. På en sådan plats skulle det inte gå att uppbringa vare sig hantverksskicklighet eller ekonomiskt underlag nog att låta tillverka så framstående konstföremål. I kampen om pjäsernas proveniens har till och med, felaktigt, anförts att schack var ett okänt spel på Island på 1100-talet.

Just det sakförhållandet att en sådan historisk figur som biskop Gissur kunde förekomma, ger en alternativ historisk bakgrund. Gissur Isleifsson (1042–1118) var både köpman, gårdsägare och klerk. Han fick alltingets bemyndigande att bli öns biskop, seglade till Bremen och därefter till Rom för ett möte med påven Gregorius

VII och slutligen ärkebiskopen av Magdeburg, Hartwig, som försåg honom med förordnandet. Biskop Gissur var en i ledet av flera mäktiga isländska män.

Vid öns blodiga Sturlungatid från slutet av 1100-talet fram till 1264, då Island förklarade sin självständighet, den period från vilka också Lewispjäserna härrör, hade de sociala och ekonomiska förhållandena i den isländska fristaten utvecklats dithän att hövdingar och biskopar hade både ekonomiska möjligheter och intresse att engagera skickliga hantverkare och konstnärer.

Med *Ivory Vikings* vill vetenskapsjournalisten och fackboksförfattaren Nancy Marie Brown bryta en lans för den isländska skolan i debatten om Lewispjäsernas ursprung.

Som framgår av undertiteln (*The Mystery of the Most Famous Chessmen in the World and the Woman Who Made Them*) menar hon sig inte bara veta att pjäserna gjordes på Island, utan också att det var en känd kvinnlig elfenbenssnidare, som utförde arbetet. Det skulle sålunda vara Margret den händiga ("Margret hin oddhaga"), en hantverkare som uttryckligen nämns i sagan om biskop Pall Jonsson av Skalholt (1155–1211), fosterbror till Snorre Sturlasson, som den som snidade valrossbetar så skickligt att ingen sett maken till dem på Island. Det nämns också att biskop Pall som gåva brukade skicka värdefulla föremål, bland annat snidade i valrossbetar, till andra stormän, också utanför Island. (Dock sägs i sagan inget om att Margret den händiga skulle ha snidat några schackpjäser.)

Browns tes i den här delen är illa underbyggd, men det är å andra sidan också tesen om att pjäserna skulle ha sitt ursprung i Norge. Men undertiteln till trots och den internationella uppmärksamhet som Browns tes har fått, som efter läsning av boken mera förefaller vara en pr-ansats än ett försök till vetenskapligt belägg eller falsifiering, är detta den minst intressanta aspekten av Browns bok.

Lewispjäserna är idag en del av mänsklighetens gemensamma kulturarv, ikoniserade, och obeaktat upphovsperson lyser den begåvning och genialitet igenom som designat och tillverkat dem. Den stora behållningen av Browns bok är istället de omfat-

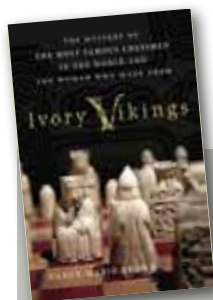
tande svep hon tar när hon berättar om pjäserna och deras sociala, ekonomiska, religiösa, geografiska och historiska bakgrund.

Läsaren får sig till livs hur en ekonomi baserad på valrossar (de bästa båttamparna gjordes av valrosshud och de kunde dessutom ätas upp om provianten tog slut till sjöss) i Nordsjön utvecklades och organiserades, varigenom valrossbetar blev Nordens svar på elefantbetarna från söder. Brown berättar om hur handels-, plundrings- och upptäcktsfärdsvägar länkade in i varandra och om skillnaderna i att snida i valrossbeten kontra elefantbeten (mycket mjukare kärna i valrossbeten, dessutom svårare att framställa större rättvinkliga föremål av förhållandevis så små betar som är bågformade). Hon levandegör den sociala och religiösa organisationen på Island, berättar om nordisk mytologi i koppling till pjäsernas utformning och ornamentik, om de isländska sagornas klassificering från myter och legender till historiskt sanningsenliga dokument och om kläder, vapen och frisyrer i olika tider och på olika platser. Hon rekapitulerar den historiografiska diskussionen kring pjäsernas ursprung, hur schackpjäserns utformning förändrades från den persiska, över den muslimsk-arabiska till den kristet-västerländska kultursfären (från non-figurativt till figurativt), hur elefanter blev biskopar och senare löpare, hur den initialt svaga vesiren förvandlades till brädets starkaste pjäs, drottningen.

En nackdel kan tyckas vara att Brown disponerat berättelsen i boken med utgångspunkt i de olika pjäserna. Kapitlet om Tornen/Krigarna, handlar om bärsärkar och vapen, det om Löparna/Biskoparna, om klerker och religion, det om Kungarna och Drottningarna om historiska personer och kvinnors roll i maktspelet. Den historiska framställningen blir kronologiskt fragmenterad och ibland redundant med hänvisningar till vad som tidigare behandlats. För en läsare som inte har alla isländska och nordiska historiska referenser i bakhuvudet kan det bli något krångligt – men inte för den som ändå är någorlunda bekant med de isländska sagorna eller åtminstone med 1980-talets blodiga torskvästernfilmer av Hrafn Gunnlaugsson (*Korpen flyger* et cetera) om livet på Island [*"Þungur hnífur"* – för den som kommer ihåg denna formativa fras] under sen vikingatid.

Browns grepp, att utgå från ett eller flera kända föremål, och kring dem spinna en berättelse som omfattar så många olika moment, är ett vågspel. Hon tar hem det med den äran. Det är roande, lärorik och givande läsning. ✿

Thomas Gürr

IVORY VIKINGS
THE MYSTERY OF THE MOST FAMOUS
CHESSMEN IN THE WORLD AND
THE WOMAN WHO MADE THEM
 NANCY MARIE BROWN
 St Martins Press 2015

Rodins tänkare:
finare än hantverkaren?

FOTO: TT

Vem vet mest?

IDÉHISTORIA

Säg ordet lärling och lärlingsutbildning, och genast dyker inlägg i allianspartiernas skol- och utbildningspolitik upp för vår inre blick. "Många praktiska yrken lär man sig bäst på en arbetsplats, som lärling, istället för i skolan", kan man till exempel läsa på Folkpartiets hemsida. Att de politiska motståndarna, vänstern, historiskt sett haft ett minst sagt problematiskt och ambivalent förhållande till den "borgerliga" akademiska världen, verkar i förstone stå i ett märkligt motsatsförhållande till deras generella skepsis mot alliansens vurm för praktikplatser som ett alternativ till teoretiska studier. Men självfallet grundar sig denna misstro i den gamla klassfrågan om att också låta teoretiskt omotiverade elever från studieovana hem få möjligheter till en framtid med akademisk förkovran. Alltmedan alliansen tvärtom hävdar att tvånget till teoretiska studier tidigt fräntar den omotiverade eleven

alla möjligheter att slå sig in på arbetsmarknaden, också när det gäller jobb som inte kräver alltför avancerade teoretiska förkunskaper.

Den principiella uppdelningen mellan "akademiker" och "arbetare" (som om akademiker inte arbetade!) är ingalunda ny, utan kan spåras ända tillbaka till antikens Grekland där filosofer överlag och av tradition värderade "den rena teorin" betydligt högre än "hantverket". Den grundläggande idén – eller förutfattade

Fysikern en aning högre rankad än ingenjören? Sociologens meriter tyngre än socionomens?

Här hemma har antologin *Klassiska texter om praktisk kunskap* nyligen getts ut (i skriftserien Södertörn Studies in Practical Knowledge), och till denna volym kan nu den tyske filosofiprofessorn och författaren Peter Janichs nya bok *Handwerk und Mundwerk* utgöra ett lämpligt komplement. På tvärs mot "teoriernas hegemoni" kan denna kunskapsteoretiska studie läsas

"Den grundläggande idén – eller förutfattade meningen – gjorde gällande att hantverkaren och praktikern helt enkelt inte förstod sig på teoretisk kunskap."

meningen – gjorde här gällande att hantverkaren och praktikern helt enkelt inte förstod sig på teoretisk kunskap, varför de heller inte bidrog till samhällsutvecklingen i stort. En seglivad uppfattning, har det visat sig. För visst är det så att teoretikern än idag anses litet finare än praktikern?

som en sorts äreräddning av praktikern och "hantverkaren". Vederhäftigt och stringent pekar boken på hur den praktiska kunskapen inte kan reduceras till blott "tillämpad teori", utan att den tvärtom ofta kan betraktas som en direkt förutsättning för den teoretiska vetenskapens

>>

utveckling. Bokens snitsiga titel låter sig inte lika elegant överföras till svenska; här kan väl *Handwerk och Mundwerk* närmast översättas med de betydligt mer fantasilösa begreppen ”praktik” och ”teori”.

På Platons och Aristoteles tid lämnade de fria (manliga) medborgarna över det kroppsliga arbetet till slavar, kvinnorna och hantverkarna. Själva ägnade de sig hellre åt vetenskap, filosofi och politik. Till skillnad från arbetaren befattade man sig alltså med den teoretiska kunskapen. Man skrev, tänkte och talade. Och ändå, menar Janich, var (och är) den spekulerande teoretikern i sin verksamhet ofta helt beroende av de konkreta observationer och praktiska experiment som gjorts av andra ”ute på fältet”.

I nio kapitel undersöker Janich ur ett idé- och vetenskapshistoriskt perspektiv den praktiska och handgripliga kunskapens avgörande betydelse för de vetenskapliga framstegen inom disciplinerna geometri, fysik, kemi och biologi. ”Utan hantverk och teknik ingen forskning, ingen naturvetenskap”, upprepar författaren, och ser i den grekiske matematikern och geometrins gudfader Euklides ett slags urrepresentant för forskaren och tänkaren i gränslandet mellan praktik och teori, mellan *Handwerk* och *Mundwerk*.

Och även hos exempelvis Galilei och hans klassiska mekanik, och för all del också hos filosofer som Descartes, var praktikens betydelse för vetenskapliga landvinningar helt avgörande. Med Robinson Crusoe som illustrativt exempel försöker Janich så hitta en ”metodisk rekonstruktion” av förhållandet mellan teori och praktik. ”Hur kan Robinson bygga upp en ny värld, där han åter kan utnyttja de redskap som han i sitt hemlands tekniska civilisation lärt sig att använda?” Och på följande sidor – under rubriker som ”Geometri som hantverk”, ”Robinson-världens geometriska grundformer”, ”Det ’ideala’ i en ’verklig’ värld” – analyserar författaren stegvis den kunskapsteoretiska metodiken i Robinsons skapande av konkreta verktyg, från idé till färdig produkt.

Det är när vetenskapsteorin börjar fordra ett annat språk och andra kriterier än

**HANDWERK UND
MUNDWERK
ÜBER DAS HERSTELLEN
VON WISSEN
PETER JANICH
C H Beck 2015**

Hantverkaren: kan mer än teoretikern?

FOTO: TT

dem som fackvetenskaperna själva använt sig av och utvecklat, som en mer strikt boskillnad mellan att *bedriva* och *beskriva* vetenskap uppstår, menar Janich. Medan fysikern talar om kroppar och kraftfält, om strålning och energi, talar vetenskapsteoretikern om fysiken som akademiskt ämne, om dess språk, metoder och institutioner. En störande faktor för fysikerna (praktikerna) har varit de akademiska filosofer (teoretikerna) som alldeles oavhängigt fysikens vetenskapliga rön och framsteg fortsatt att ställa frågor som ”Vad är kunskap?”, ”Vad är natur?” och ”Vad är en naturlag?”. Visserligen fullt normala och mänskliga funderingar, men som hos den vetenskapliga empirikern antingen motarbetats som ”oönskad inblandning” eller hänfullt avfärdats som ”inkompetent ackompanjemang” (Janich) till den kliniska vetenskapens studier.

Denna filosofiska upptäckt av språkets roll inom vetenskapen ledde under början av 1900-talet till vad man inom språkfilosofin kallar *the linguistic turn* (den språkliga vändningen). Genom att studera naturvetenskapernas teorier och begrepp som sådana upptäckte man att fackspråket alltmer avlägsnat sig från den praktiserande utövarens och laboratoriernas ”ursprungliga” språk, och därmed också från något så elementärt som erfarenhetsgrundade observationer. Den moderna fysikens terminologi hade helt och hållet blivit ett ”teorispråk”, som avskilt så att säga svävade över ”iakttagelsespråket”. Just fysiken, menar Janich, hade så

förvandlats till ”ren teori” (*Mundwerk*), åtminstone ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv. I kapitlet som rör kemin drar författaren rent av följande långtgående slutsats av den språkliga vändningens konsekvenser för den akademiska vetenskapen: ”Kort uttryckt är kemisten en expert på uppställandet av ordlistor för ämnens egenskaper.” Inte så mycket en expert på kemiska processer, alltså, som på bruket av dess nomenklatur! Även om grundsatsen ”Ingen naturvetenskap utan hantverk” förvisso ännu gäller, är satsen ”Utan språk ingen naturvetenskap” med andra ord minst lika giltig.

Nej, Janichs tankestimulerande och utmanande undersökning av den vetenskapliga metodikens processer kan ingalunda läsas som ett inlägg i den utbildningspolitiska debatten, och inte heller som någon populärvetenskaplig introduktion i vetenskapsteori. Istället konfronterar vi här med en sofistikerad och lärd studie i några av epistemologins mest centrala frågor. Men även om Janich fortlöpande försjunker i intrikata kunskapsteoretiska resonemang om ”framställningen av kunskap” (som också är bokens undertitel), kan den uppmärksamma läsaren – lekman eller akademiker – också finna behag i denna exemplariskt åskådliga och didaktiskt utförda forskningsresa genom vetenskapshistorien. ✿

Martin Lagerholm

Vi konsumerar för att dämpa ångesten.

FOTO: GETTY IMAGES

Sot utan bot

LITTERATUR

Michel Houellebecq är nog för de flesta mest förknippad med teman som sexturism, sekter, kloning, allmän värdenihilism och, nu på senare tid, islam. I *Houellebecq Économiste* hävdar dock ekonomen Bernard Maris att det genomgående temat i författarskapet är något annat, nämligen den moderna kapitalismen. Maris hörde till Charlie Hebdo:s redaktion och sköts till döds den 7 januari i år, samma dag som Houellebecqs senaste roman *Underkastelse* gavs ut i Frankrike och som nu finns i svensk översättning. Redan det signalerar att det inte är någon vanlig nationalekonom det gäller. Bland titlarna märks *Lettre ouverte aux gourous de l'économie qui nous prennent pour des imbeciles* (Öppet brev till ekonomiguruerna som tar oss för idioter) och *Marx, ô Marx, pourquoi m'as-tu abandonné?* (Marx, ô Marx, varför har du övergivit mig?).

Det är därför knappast förvånande att förordet är ett svaletosande angrepp på

hans eget skrå, "sekten" som ekonomerna kallades på Ludvig XV:s tid. Maris är övertygad om att vår tids ekonomistiska kultur är en historisk parentes som snart kommer att vara ihågkommen med generade leenden. I framtiden kommer man att ha insett att de som idag vördas som orakel inte var något annat än pseudovetenskapliga dilettanter: "Ekonomen är den som alltid är kapabel att förklara *ex post* varför han, än en gång, hade fel." Dessa klåpare har enligt Maris skapat en hegemonisk diskurs genom vilken hela vår tillvaro kan och *bör* förstås i kvantifierbara termer såsom tillväxt, konkurrenskraft, BNP, försäkringar ... Han beskriver denna kultur som en "cancer" och "kallbrand" som åter upp den moderna människans liv.

Varför bryr sig då en sådan antiekonomisk ekonom om Houellebecq? Enligt Maris är han den författare som bäst visar hur denna sjukdom fungerar. Inte ens Balzac förmår beskriva kapitalismens krumbukter lika väl som Houellebecq, hävdar han. Och Houellebecq gör det så till den

grad att det går att dra paralleller mellan romanerna och olika ekonomer och teorier. Stundtals får man intrycket att hela författarskapet snarast bör läsas som en serie handböcker i nationalekonomi.

Man kan börja med individualismen. Sedan en tid tillbaka använder de flesta nationalekonomer individen som sin huvudsakliga måttenhet. Denna beskrivs som en "rationell", nytto-maximerande varelse som handlar efter lagen om utbud och efterfrågan och som ständigt söker kvantifiera "njutningar och lidande i termer av pengar". Enligt Maris är det naturligtvis en helt felaktig uppfattning. Människor är grymma och irrationella, även i ekonomiskt hänseende, och vem kan visa det om inte Michel Houellebecq? I *Kartan och landskapet* är huvudpersonen Jeds fru Héléne professor i ekonomi. Hon hyser dock inget större förtroende för sin egen disciplin och ifrågasätter hur en disciplin som inte ens lyckas göra verifierbara prognoser kan hållas för en vetenskap: "Hennes yrkesliv kunde sammanfattas med att lära ut motsägelsefulla absurditeter till karriärlistiska idioter." Héléne föraktar sina kollegers tal om rationella individer och hävdar att producenternas och konsumenternas beteenden i själva verket präglas av en "fundamental obestämthet" som gör de ekonomiska teorierna "osäkra och i slutändan felaktiga". Detta sammanfattar enligt Maris Keynes kritik av den rationella individualismen. Verkligheten är inte en serie logiska handlingar utförda av logiska varelser, utan ett kaos av passioner, rädslor, förälskelser, massrörelser. Därför måste ekonomin regleras. Men Houellebecqs romanfigurer är likväl fast i en värld utan samhälle, som Thatcher skulle ha uttryckt det: de lever i en absolut ensamhet, i en påstått "rationell" individualism, likt elementarpartiklar.

Ända sedan debuten med *Konkurrens till döds* har Houellebecq i roman efter roman tecknat en särskild människoklass, det som på franska kallas *le cadre*: anställda i tjänstesektorn som tillhör det övre skiktet i företagshierarkin och åtnjuter särskilda förmåner. I Houellebecqs värld är de välbetalda och blaserade flockdjur som inte lever för något annat än att konsumera för att döva tomheten och ångesten över att ständigt befinna sig i en konkurrenssituation. Deras arbete producerar överskott varav en liten del tillfaller dem själva så att de kan hålla sig vid liv och konsumera nya och dyrare produkter som uppfanns för att de inte ska bli uttråkade. Så skulle den Houellebecqska visionen av samtiden krasst kunna sammanfattas. Maris ser i den här dynamiken en parallell med Thomas Robert Malthus teori om befolkningskontroller men också

>>

Michel Houellebecq: skildrar en värld utan samhälle.

FOTO: REUTERS/TT

med ekonomen Joseph Schumpeter, som övertog begreppet "destruktiv kreativitet" från Marx och återlanserade det i egen tappning. Enligt Schumpeter gör entreprenörens innovationer att ekonomin ständigt raderas och återföds i ny skepnad.

"Människor är grymma och irrationella, även i ekonomiskt hänseende, och vem kan visa det om inte Michel Houellebecq?"

Men där Schumpeter såg den här dynamiken som en ohållbar process som slutligen måste upphäva sig själv och leda till någon form av socialdemokrati, ser Houellebecq bara en civilisatorisk avgrund som enda möjliga slut.

Omättlighet, barnslighet och ovisshet karaktäriserar den moderna konkurrens- och konsumtionsmänniskan hos Houellebecq. Den enda som insett det ohållbara i det här systemet är John Maynard Keynes, den enda ekonom Maris fördrar. Keynes storhet består, enligt Maris, i att han erkände förekomsten av andra värden än rent ekonomiska och degraderade ekonomin till att vara ett medel för andra mål snarare än ett mål i sig. Ekonomin är ett verktyg som gör det möjligt för människor att ägna sig åt det de vill: konst, musik, kärlek. Detta rimmar, enligt Maris,

**HOUELLEBECQ
ÉCONOMISTE**
BERNARD MARIS
Flammarion 2014

väl med Houellebecq, som alls inte är den misantropiska nihilist han ofta beskylls för att vara. I själva verket är han en moralisk humanist som på fullaste allvar talar om människans "godhet".

Det tema som starkast genomsyrar Houellebecqs verk är känslan av att vara överflödig. *Le cadre* är enligt en marxistisk syn en överflödig klass eftersom den inte producerar något bruksvärde. Houellebecqs hjältar arbetar som kommunikatörer, konstnärer, eller, som Michel i Plattform, helt enkelt "inom kultur". Jed i Kartan och landskapet föraktar sig själv för att han inte är nyttig (hans konst består i att porträttera yrkesutövarer). De är ofta förvånade över att de är så mycket bättre betalda än alla de arbetare som faktiskt "gör något", och plågas av känslan av att egentligen inte bidra med någonting till samhället.

Här är Bruno i *Elementartpartiklarna*: "Jag tjänar ingenting till", sade Bruno uppgivet. "Jag är oförmögen att uppföda grisar. Jag har ingen aning om hur man framställer korvar, gafflar eller mobiltelefoner. Alla dessa föremål som omger mig, som jag använder eller stoppar i mig är

jag oförmögen att tillverka; jag är inte ens kapabel att förstå tillverkningsprocesserna. Om industrin skulle stanna, om alla ingenjörer och tekniker skulle försvinna skulle jag vara oförmögen att få igång någonting igen. Eftersom jag står utanför det ekonomisk-industriella komplexet skulle jag inte ens vara i stånd att klara livhanken själv: jag skulle inte kunna föda mig, klä mig, skydda mig mot vädrets makter; i fråga om personlig teknisk kompetens står jag lägre än neandertalsmänniskan. Samtidigt som jag är fullkomligt avhängig av det omgivande samhället är jag själv till ingen nytta för det: allt jag kan göra är att producera suspekta kommentarer till antikverade kulturella objekt.

Jag uppbär dock lön, till och med rätt hög lön, långt över genomsnittet."

Maris ser Houellebecqs dröm om ett upphävan- de av distinktionen mellan konsten och hantverket som ett eko av Marx vision av ett samhälle där skillnaden mellan manuellt och intellektuellt arbete upphävs och arbetet upphöjs till konst.

Men Houellebecq förblir trots några

ljusglimtar hopplöst pessimistisk. Västvärlden håller på att utplåna sin egen civilisation, och *bör* också göra det. I enlighet med Marx lag om profitkvotens fallande tendens iakttar han hur det sexuella begäret sjunker i takt med att västvärlden blir allt rikare. Samtidigt ökar besattheten av det sexuella, vilket resulterar i ett utbrett lidande. Lösningen är artificiell reproduktion, alltså "avskaffandet" av sex. I *Elementartpartiklarna* och kloningsdystopin *Refug* tematiseras detta civilisatoriska "själv-mord" på mer eller mindre fantasiful- la sätt. I dessa spekulationer tappar dock Houellebecq ofta sin udd, menar jag, och blir ganska ointressant. Det är skärskådan- det av den västerländska övre medelklas- sen, inkarnerad i *le cadre*, och dess tillvaro av ensamma mikromiddagar, charterresor och livsstilsvändor som är behållningen av Houellebecqs författarskap. Fast i ett allt- mer urskillningslöst konkurrenssystem är denna samhällsgrupp både segrare och offer i den moderna kapitalismen.

Maris bok är en bagatell: kort, puts- lussig, ytlig. Emellanåt påminner den om en medioker litteraturvetenskaps- uppsats: Houellebecq skriver det här – titta, det påminner om det Malthus säger här! Man hade kanske kunnat förvänta sig mer raffinerade iakttagelser av en profes- sor i ekonomi. Till exempel nämns aldrig ordet nyliberalism trots att det är just det systemet som Houellebecq beskriver, och inte efterkrigstidens välfärdsstater eller 1800-talets industriella ekonomier. Maris relation till Houellebecq gränsar dessut- om ofta till det underdåniga (på ett ställe försvarar han honom från anklagelser om misogyni med argumentet att ingen sex- ist kan skriva att "det närmaste Gud man kommer är kvinnans könsorgan").

Men trots det lyckas han ändå överty- gta oss att Houellebecq har något vik- tigt att säga oss, och att det inte nödvän- digtvis är det man först kan tro. För vad är det för känsla han så väl sätter ord på, om inte *alienation*, i vid bemärkelse, men ock- så med alla dess marxistiska associationer intakta? Houellebecq är i själva verket en subtil uttolkare av det samtida nyliberala samhället: "den ekonomiska liberalismen är utvidgningen av stridsområdet, dess utvidgning till alla åldrar och till alla klas- ser i samhället." Man kan tycka vad man vill om honom och hans slappa islamofobi, men få beskriver bättre hur markna- den sträcks ut över allt fler samhällsdomä- ner och omskapar människan i sin avbild. Tills vidare är han förmodligen den främ- sta tecknaren av det västerländska nylibe- rala samhällets anatomi. ✨

Jonas Elvander

Mikos Horthy (ungersk regent 1920-1944).

Biltur med en kollega på besök.

FOTO: MEHDI FEDOUACH/TT

Ny saga om nytt Ungern

HISTORIA

Ungern diskuteras flitigt numera. Kritiken mot Viktor Orbáns regering är massiv och berör allt från kulturpolitik till flyktingmottagande och pressfrihet. Ibland risas Budapest för saker som faktiskt förekommer även i andra EU-länder, som politiskt inflytande över public service. Ibland är sammanhanget komplicerat, som när ett rättsväsende bemannat av domare utsedda av den tidigare kommunistdiktaturen ska anpassas till en modern stats krav. Andra gånger handlar det om fullt berättigad kritik mot en regering som bryter mot grundläggande principer för en liberal rättsstat.

Oavsett vad dagens granskning av Ungern än handlar om, är det värdefullt att ha ett historiskt perspektiv som bakgrund till diskussionen. Historien ursäktar inte antidemokratiska lagar, men den underlättar förståelsen av dagens situation. Ungerns moderna historia är fylld av traumatiska upplevelser som i hög grad präglar

politiken och sättet att se på makt och ansvar. Få länder har upplevt så tvära kast mellan hopp och förtvivlan som den östliga delen av den gamla dubbelmonarkin.

Trianonfreden 1920 återkommer, exempelvis, ständigt i diskussionen. Efter nederlaget i första världskriget förlorade Ungern enorma landområden som sedan århundraden utgjort självklara delar av kungariket. Det innebar att miljoner ungersktalande blev medborgare i främmande länder. Ungerns representanter tilläts inte ens diskutera dessa villkor trots att detta utlovats av segrarmakterna.

Freden blev därmed en chock för ungern. Ledarna tyckte att de hade levt upp till stilleståndsavtalets villkor och att de därför borde ha fått en mer välviljig behandling. Ungern såg sig inte som huvudmotståndare till de allierade. Landet hade under kriget klarat sig från både svält och strider på det egna territoriet. Detta kom först efter att kriget var förloerat. Kaos följdes av kommunistisk diktatur, följt av rumänsk invasion och inbördeskrig. Det är här en av huvudpersonerna

i den aktuella ungerska striden om historien gör entré: amiral Miklos Horthy. Kejsar Frans Josefs adjutant, den österrikisk-ungerska flottans siste befälhavare, blir landets räddare 1919 och ses av många idag som en hjälte och förebild.

Horthy och Trianonfreden är de mest centrala symbolerna i den nya sagan om Ungern, skapad efter kommunistregimens fall 1989. Det nya Ungern behövde en o censurerad historia för att kunna ge svar på svåra frågor. Problemet är att denna nya historia dels ibland har byggt på förenklingar och missuppfattningar, dels alltför ofta har utnyttjats av extremistgrupper som det öppet antisemitiska partiet Jobbik. En av dem som under senaste tid har försökt ge en mer korrekt bild av den historiska verkligheten är Catherine Horel, vars bok *L'amiral Horthy* löser uppgiften utan att förenkla otillbörligt. Horel forskar på CNRS i Paris och är specialiserad på centraleuropeisk och ungersk historia.

Ungernarna har rätt så långt som att Trianonfreden innebar ett övergrepp mot alla de principer som borde ha styrts förhandlingarna om fredsavtalet. Ungern straffades enormt hårt, mycket hårdare än det Tyskland som de flesta allierade såg som huvudfienden. Gränserna drogs så att miljoner ungrare hamnade på fel sida, landets transportsystem slogs sönder och ekonomin fick byggas upp igen från grunden. Det enda som överlevde någorlunda intakt var jordbruket, som dock mötte en ny omvärld med stängda gränser och höga tullar.

Horel har svårare att acceptera hjältebilden av amiral Horthy. Hans levnadsöde är fascinerande med början i dubbelmonarkins flotta, de fem åren som hängiven adjutant till kejsar Frans Josef och krigsåren i Adriatiska havet. Kriget slutar i stor tragik med avsked först av kejsaren, sedan av flottan och efterträdaren kejsar Karl i samband med rikets sammanbrott. Horthy lämnar en värld som han aldrig tar avstånd ifrån för att dra sig tillbaka till ett Ungern som har lämnat stormaktspolitiken långt bakom sig.

Det är här problemen börjar. Amiralens varmaste anhängare ser hans roll i 1919 års kontrarevolution, som alltså innebär kommunistregimens fall, som ärorik. Horel ser honom som en kompetent men alls inte briljant militär ledare som får en roll som han inte riktigt är vuxen. Segern mot Bela Kuns kommunister är inte problemet, men väl de övergrepp hans trupper genomför, inte minst de som var riktade mot judar. Horthy står inte bakom mordandet, men han gör ingenting för att stoppa det.

Nästa fråga är regimen karaktär.

>>

Jobbik: förenklar och missförstår historien.

FOTO: TT

Var Horthys Ungern en fascistisk stat? Horels svar är ett tydligt nej. Horthys regim var inte en kopia av Hitlers eller Mussolinis. Det var istället en halvdemokratisk blandning av det gamla Ungern, ett

"Horel ser Horthy som en kompetent men alls inte briljant militär ledare som får en roll som han inte riktigt är vuxen."

starkt religiöst inslag och en ständig kamp mot den förhatliga Trianonfreden. Parlamentet består i kraft av kontrollerade val och en fortsatt stark ställning för storgodsägarna och adeln. Längre lyckas amiralen bromsa de krafter som vill se en tyskt eller italienskt inspirerad diktatur i landet. Däremot misslyckas han med att blockera extremisternas allt starkare ställning inom armén.

Horthy stod för traditionella värden, trygghet garanterad av armén och en mild personkult. Efter det att amiralen två gånger har avvisat exkejsarens försök att ta makten i Ungern, låter han sig utses till regent. Läget kan jämföras med Francos Spanien efter inbördeskrigets slut. Konflikterna mellan monarkister och fascister löses genom att Franco själv behåller makten och balanserar grupperna mot varandra. I Ungern fyller Horthy samma roll,

egentligen utan egna partipolitiska eller dynastiska ambitioner. Horel jämför läget med Frankrike 1870. Marskalk MacMahon förväntas återinföra monarkin men låter sig istället själv väljas till president, trots en monarkistisk majoritet i nationalförsamlingen.

Kampen för att återta de förlorade områdena styr landets utrikespolitik och blockerar möjligheterna till samarbete med grannländerna. Ungern söker sig till Italien, som också vill riva upp gränserna på Balkan och senare, utan entusiasm, till Tyskland. Författaren noterar tankar på nya federationer i Centraleuropa redan på 1920-talet, men avvisar dem litet för snabbt som spekulationer ovärdiga en historisk text. Det är trots allt av visst intresse att både Slovenien och Kroatien redan efter några år började tvivla på det kloka i att ingå i det nya Jugoslavien, och att åtminstone Paris visade vissa sympatier för tanken på en ny Donaufederation. Argumenten var två: dels att återskapa en fungerande marknad, dels att ge länderna en möjlighet att stå emot framtida hot från ett återupprustat Tyskland.

Horthy låter sina regeringar balansera mellan de huvudstäder som kan hjälpa till med att revidera gränserna, Rom och Berlin, och de som många ungerska ledare egentligen vill samarbeta med, London, Paris och Warszawa. Till slut ger Hitler tillbaka delar av Tjeckoslovakien, Rumänien och Jugoslavien till Ung-

ern. Det löser inte landets problem men ses ändå som stora framgångar. Baksidan är det successivt allt större engagemang i kriget, som leder till nästa totala katastrof 1944/45. Horel ansluter sig till dem som har svårt att se Horthys insatser i kriget som annat än just en fullkomlig katastrof. Läget var komplicerat, men det hade knappast kunnat sluta värre. Pal Teleki, premiärminister när Ungern ockuperade en del av Jugoslavien, begick självmord i protest mot resan nedåt på det sluttande planet.

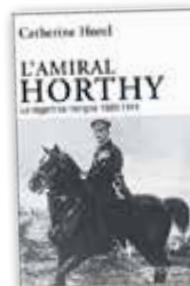
Horthys beundrare hävdar, liksom amiralen själv gör i sina memoarer, att det var omständigheter utanför regentens och landets kontroll som ledde till katastrofen. Horel accepterar inte den ursikten, som för övrigt länge varit populär när ungrare

har försökt förklara mindre smickrande inslag i landets historia. Horthy hade kunnat bromsa samarbetet med Tyskland och Italien. Det var orimligt att binda landets öde till Hitlers, även om betalningen var områden bebodda av fyra miljoner ungrare. Det går inte heller att försvara de massaker som regentens älskade armé utförde i Jugoslavien. Om inte amiralen klarade uppgiften, borde han ha lämnat över den till andra. Horthy såg dock aldrig sin avgång som en möjlig lösning.

Förintelsen är den sista fråga som måste granskas. Försökte Horthy rädda Ungerns judar eller var han själv en del av förklaringen till att så många mördades av tyskarna och deras lokala anhängare, pilkorsarna? Catherine Horel intar här en mellanposition. Horthy borde ha ingripit mot de mord på judar som ägde rum i samband med störtandet av kommunistregimen 1919. Han borde inte ha accepterat de antijudiska lagar som under mellankrigstiden inskränkte minoritetens möjligheter att leva och verka i landet. När trycket från Berlin under krigsåren blev hårdare skärptes lagarna ännu mer, men de upprätthölls inte alltid och Horthy var motståndare till fysiskt våld. Efter den tyska ockupationen i mars 1944 motarbetade regenten aktivt deportationerna av judiska medborgare, åtminstone när de drabbade Budapests befolkning. Slutsatsen blir att Horthy bidrog till förtrycket, men han gjorde en hedervärd insats när katastrofen redan var ett faktum. Att jämföra honom med Hitler är orimligt, men detsamma gäller att framställa honom som judarnas vän.

L'amiral Horthy ger en klagör ett viktigt skede av Ungerns problemfyllda moderna historia. Förutom en kritisk granskning av Horthys liv får läsaren också en genomgång av historiestriden fram till Viktor Orbáns missbruk av kontroversiella historiska hjältar. Mot slutet blir framställningen ibland väl rapsodisk, men det är ett mindre problem. Samtidigt minskar aversionen mot alternativ historieskrivning och läsaren kan följa intressanta analyser av hur de sista krigsåren, med en mer aktiv och ansvarstagande ledning i Budapest, hade kunnat gestalta sig annorlunda. ✨

Mats Fält

L'AMIRAL HORTHY
RÉGENT DE HONGRIE
CATHERINE HOREL
Perrin 2014

Fångat av en stormvind

HISTORIA

Det tsaristiska Rysslands undergång och tillkomsten av den nya revolutionära Sovjetstaten har varit ämnet för rader av magistralt lärda studier och fortsätter att vara det. Studien är så många att man undrar om det kan finnas något att tillägga när man öppnar en ny bok i ämnet. Men Dominic Lieven har trots den bedövande tunga traditionen lyckats att koppla ett fräscht grepp om ämnet. Hans infallsvinkel är europeisk i den meningen att han ser Ryssland som en del av det europeiska geopolitiska problemfältet med dess skarpa och ofta ödesdigra brytpunkter.

Lieven börjar med att konstatera att Ryssland trots sina många asiatiska särheter trots allt var en del av den europeiska maktbalans som behärskades och styrdes av ett antal stora imperier, vilka alla brottades med problem orsakade av den sociala och ekonomiska utvecklingen under 1800-talets snabba modernisering av det ekonomiska och sociala livet. På mindre än ett sekel förvandlades detta Europa från en långsam och trögriktig agrar värld, till en industriell, teknisk och sekulariserad masskultur med snabba kommunikationer och ett förtätat urbant liv med snabb puls. Denna genomgripande förändring genererade konflikter av en omfattning som tidigare varit okänd. Den historiska rytmen bröts och den gamla maktlogiken blev passé.

Europas stora och mäktiga imperier hade sedan århundraden följt en dynastisk logik som med ens tappade sin relevans. Den traditionella ordningen med dess uppdelning mellan lysande furstar, stödda av en fåtalig aristokratisk elit, och en anonym massa av undersåtar förlorade sin självklara relevans. Breda folkliga rörelser aktualiserade frågeställningar som tidigare varit av underordnad betydelse. Religiösa, sociala eller nationella väckelser uppstod och grep omkring sig med en kraft som överraskade de gamla dynastier. Plötsligt var livets och samhällets ordning ifrågasatt på ett sätt som inte kunde negligeras ens av de mäktiga imperier som dominerade europeisk politik.

Den nationella väckelsen skapade nya stater med egna stormaktsambitioner, framförallt Tyskland och Italien, som krävde utrymme i den redan trånga maktordningen. De gamla europeiska

imperierna ställdes genom denna rasande utveckling inför nya problem som krävde nya och djupgående historiska kompromisser både inom och mellan de stormakter som ville överleva tidens turbulens.

I dag, när vi lever i avkoloniseringens och antiimperialismens tidevarv, förefaller 1800- och det tidiga 1900-talets impe-

allt överskuggande målet inom europeisk politik. Vid förra sekelskiftet fanns inte mindre än sex europeiska stormakter, som gjorde anspråk på imperiestatus. De var alla beredda till stora uppoffringar för att antingen befästa eller ännu hellre utvidga sina territorier. Till de sex hörde naturligtvis kolonialmakterna England och Frankrike, som utan tvivel var

”Regimen klarade aldrig en liberalisering av böndernas villkor och saknade såväl vilja som förmåga att rensa upp i den korrupta nepotismen.”

rier som absurda skapelser av en tid som led av elephantiasis. Vår mer sofistikerade kapitalism ser inte poängen med att lägga ständigt nya territorier under centralmaktens administration. Det moderna sättet att härska arbetar med mera osynliga redskap, kopplade till ekonomiskt tvång, som gör att territoriell expansion ter sig som en meningslös ökning av maktens administrativa börda utan någon annan återbärning än den man ändå kan få genom fri handel.

Men en gång var imperiebyggandet det

imperier, men imperier spridda runt stora delar av planeten och som bara kunde hållas samman av en stark sjömak. Därutöver fanns fyra landbaserade imperier: det habsburgska med centrum i dubbelmonarkin Österrike-Ungern, vars intressen koncentrerades till Balkan. Vidare det tyska riket, som helt nyligen skapats genom tre snabba krig och en hårdför realpolitik signerad Otto von Bismarck. Tyskland var kanske ännu inte ett fullgånget imperium, men att det hade imperiala ambitioner rådde det inget tvivel om. Dessutom fanns

Familjen Romanov: fångar i en dröm.

FOTO: TT

>>

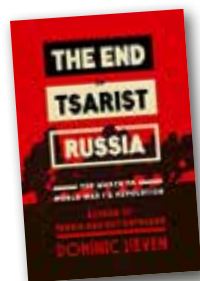
Livegenskap: gjorde andra rika.

FOTO: GETTY IMAGES

det osmanska väldet, byggt på etnisk och religiös gemenskap, men ekonomiskt och militärt försvagat. Sist men inte minst fanns det väldiga Ryssland.

Alla dessa fyra imperier var landbaserade och kolliderade såväl ekonomiskt och territoriellt som militärt eftersom de strävade efter ökad makt på den europeiska kontinenten. Tre av dem – det osmanska, det ryska och det österrikiska – brottades med svåra inre konflikter. De hade alla hamnat på efterkälken i den snabba tekniska och sociala modernisering som drog fram över Västeuropa och som gav denna del av världen kraftigt ökade ekonomiska och militära resurser. Det osmanska imperiet betraktades redan mot 1800-talets slut som en döende konstruktion som inte skulle klara den europeiska politikens hårda vindar. I verkligheten var alla dessa fyra imperier sjuka konstruktioner och bara ett av dem, Tyskland, skulle överleva den politiska och militära storm som stod för dörren, men så stukat och sargat att det blev den krutdurk som bara några decennier senare för gott sprängde hela den europeiska ordningen i bitar.

Logiken bakom imperiebyggandet var enkel. Den handlade om att underlägga sig nya territorier därför att där fanns geopolitiska vinster att göra, råvaror att hämta och människor att beskatta. Men verkligheten var inte så enkel som kalkylen antydde. Imperierna blev ofrånkomligen splittrade och splittringen växte i samma takt som territoriet utvidgades, eller ännu snabbare. Genom

**THE END OF
TSARIST RUSSIA
THE MARCH TO WORLD
WAR I AND REVOLUTION**
DOMINIC LIEVEN
Viking

sin blotta storlek kom imperierna att hysa etniska, nationella, religiösa minoriteter som lätt transformerades till aggressiva politiska rörelser. Under 1800-talets och det tidiga 1900-talets nationella väckelse var det precis vad som hände inom alla Europas landbaserade imperier. För de koloniala imperierna dröjde den nationella väckelsen ännu några decennier och bröt fram först efter andra världskriget.

Ryssland var, som Lieven påpekar, på en och samma gång det landbaserade imperium som hade såväl de bästa som de sämsta framtidsförutsättningarna. Till de dåliga villkoren hörde landets agrara struktur med en analfabetisk och livegen bondeklass, ett svagt utvecklat borgerskap och en trög, inkompetent och underdimensionerad byråkrati. Att den ryska byråkratins oduglighet begränsade landets utvecklingsmöjligheter har forskningen sedan länge varit enig om. Där emot framhåller Lieven att Ryssland också ägde en stark utvecklingspotential: det närmast jungfruliga Sibirien.

Sibirien var inte bara en djupfryst tundra, där fanns odlingsbar mark och rika råvarufyndigheter. Dessa hade länge varit omöjliga att exploatera på grund av de hissnande avstånden, men nu var det järnvägarnas epok. Det var ett perspektiv som nästan skrämde slag på övriga stormakter i Europa, i synnerhet den ständigt geopolitiskt kalkylerande tyska eliten. Ryssland tycktes stå på randen av en explosiv utveckling som måste förhindras om inte landet inom kort skulle överskugga alla sina konkurrenter.

Risken för att Ryssland skulle bli i stånd att utveckla sina slumrande ekonomiska rikedomar var dock mindre än vad landets konkurrenter befارade. Skevheten och dysfunktionaliteten i det väldiga imperiets politiska struktur lade oöverstigliga hinder i vägen för sådana framsteg. Lieven belyser med några siffror Rysslands svårigheter att ta den historiska chans som plötsligt yppat sig genom järnvägarnas utveckling. Vid slutet av 1700-talet sysselsatte den ryska byråkratin 16 500 tjänstemän, vilket var ungefär samma antal som Preussen disponerade, men Preussens yta motsvarade knappt en procent av den ryska landmassan. Rysslands byråkrati var alltså extremt underbemannad. Men den var också svårt korrupt.

Den ryska aristokratin var sedan rikets uppkomst en typisk tjänstadel. Den ägde inte sin jord självständigt, utan fick den tilldelad av tsaren som ägde allt inom Ryssland. Jorden var dessutom ointressant. Den gav ingen avkastning om den inte brukades, och därför var böndernas livegenskap en förutsättning för både

tsarens och aristokratin rikedom. Tsaren förlänade egentligen inte jord till sina aristokratiska byråkrater utan han gav dem ett större eller mindre antal själar att utsuga. Detta system ledde till en ovanligt grym och girig tillämpning av böndernas livegenskap och förhindrade varje möjlighet till en genomgripande reform av det ryska jordbruket. Livegenskapen avskaffades visserligen formellt 1861, men det blev aldrig mer än en reform på papperet.

Den ryska staten disponerade sina finansiella resurser på ett föga produktivt sätt. Enorma summor användes för att hålla en stående armé, som säkert var nödvändig dels för att disciplinera de livegna bönderna, dels för att möta hoten från omgivande grannstater och grannimperier. Icke desto mindre innebar det att Ryssland tvingades att betala ett högt pris för sin ställning som imperium och stormakt. Ryssland avsatte 46 miljoner rubel till rättsväsende, men bara 34 miljoner till utbildning. Det fanns dessvärre goda grunder till dessa improduktiva satsningar. Den politiska oron i Ryssland var ständigt besvärande stor, och då blev det inga pengar över till att utbilda ett kompetent skikt av ämbetsmän. Istället fortsatte den traditionella nepotismen. Statens ämbetsmän rekryterades så gott som uteslutande bland högre aristokrater och i synnerhet bland dem som hade förbindelser med hovet och familjen Romanov.

Ryssland var med andra ord fångat i sin egen dröm om att vara och förbli ett imperium och den drömmen urholkade landets administrativa och ekonomiska krafter genom en kortsiktigt ofrånkomlig misshushållning. Regimen klarade aldrig en liberalisering av böndernas villkor och saknade såväl vilja som förmåga att rensa upp i den korrupta nepotismen. På den punkten var den alltför beroende av sin sociala bas, den kuschade aristokrati som agerade statens skatteindrivare. Tsarismen var innesluten i en kniptång av dilemma som den aldrig lyckades att ta sig ur, och därför kom den att som så många andra trängda regimer i historien att satsa på kriget som en utväg.

Men detta var också fallet med de övriga imperierna i Europa. Den maktbalans som etablerats vid Wienkongressen 1815 hade spelat ut sin roll. Alltför stora förändringar hade skett i inbördes maktförhållanden för att den skulle kunna överleva och rida ut en allvarlig politisk konflikt, menar Lieven. De politiska eliter som styrde Europas stormakter upplevde att den ordning de fogat sig i inte längre ägde någon verklig relevans. Det krävdes en militär kraftmätning för att fastställa en ny maktordning och de var alla beredda, om än med viss tvekan.

Europas mäktiga eliter var alla i en eller annan grad aristokratiska och hylade ideal som heder och ära. De odlade en nationell stolthet som egentligen främst var en vördnad för anti-överade ideal som blodet, bördan och traditionen. Därför var de oförmögna att ta de mått och steg som en seriös fredsörhandling krävde. Denna bakgrund till kriget har ofta tangerats i den historiska forskningen, men ingen har utnyttjat perspektivet lika systematiskt som Lieven och ingen har så grundligt undersökt den imperiala drömmens del i Tsar-Rysslands undergång.

Men – som Lieven framhåller i ett efterord – imperieambitionen dog inte med Tsar-Rysslands undergång och första världskrigets blodutgjutelse. Den överlevde och stärktes såväl i Ryssland som i Tyskland. Visserligen ledde den i båda dessa länder till regimskiften. Ryssland blev det stalinistiska Sovjetunionen, Tyskland blev Hitlers Tredje rike. Världskriget 1914–18 skapade inte en ny, stabil maktbilans. Det gjorde däremot andra världskriget, då alla europeiska stormakter bortsett från Sovjet-Ryssland lämnat den världspolitiska scenen och världsordningen blev en fråga för enbart två supermakter.

Idag har vi på nytt ett multipolärt system med maktcentrum utspridda över hela globen, och situationen i Östasien, liksom i Mellanöstern och det pånyttfödda Ryssland, börjar anta skrämmande likheter med den som rådde i Europa i början av förra seklet. *The End of Tsarist Russia* innebär en återkomst för ett geopolitiskt perspektiv i historieskrivningen. Kanske kan man under läsningen understundom tycka att författaren renodlar sitt perspektiv alltför hårt och i någon mån försummar att diskutera de ekonomiska, tekniska och sociala förändringar som hopats under seklet före sammanbrottet och som underminerat hela det traditionella europeiska samhällslivet. Men verket visar samtidigt på fruktbarheten och förklaringskraften i ett geopolitiskt synsätt. Med skärpa demonstrerar Lieven att det knappast var enbart dumhet, felaktiga kalkyler eller tafatt diplomati som orsakade sammanbrottet för Europas imperier och maktordning. Det var snarare ett systemfel i den internationella maktbilansen som ingen av tidens politiker eller militärer förmådde genomskåda. Låt oss hoppas att dagens maktordning inte slutar i en likartad kollaps för den världsordning under vilken vi nu lever. ✚

Håkan Arvidsson

Jack Kemp, quarterback. Sedan senator.
FOTO: HERB SCHARFMAN/SPORTS IMAGERY/GETTY IMAGES

Politikens passningsläggare

USA

En visst politiskt distrikt söder om Buffalo i delstaten New York domineras historiskt sett av demokraterna. Men under två decennier på 1970- och 80-talet lyckades en republikan vinna jordskredssegrar: Jack Kemp, quarterback för Buffalo Bills, därefter kongressledamot, pådrivande när det gäller USA:s största skattereform, vicepresidentkandidat, förkämpe för minoriteter, och enligt en ny bok skriven av journalisterna Morton Kondracke och Fred Barnes ”den mest inflytelserika republikanen på 1900-talet som aldrig blev president”.

Förutom den egna politiska rapporteringen använder författarna här hundratals intervjuer med Kemps tidigare medarbetare – från fotbollsplanen, i kongressen och från intellektuella kretsar i Washington. Kemp skildras som en godhjärtad republikan som kämpade hårt för sina övertygelser och inte tvekade att ta strid mot sin egen president. Men till skillnad från dagens politiker var han oförmögen att gå till personangrepp mot sina motståndare.

Jack Kemp växte upp i Kalifornien och kom av en slump att spela amerikansk fotboll för Buffalo Bills. På 1960-talet

upplevde stål- och industristaden Buffalo goda tider. Buffalo Bills gick till slutspel efter slutspel. Mellan matcher och familjeliv hade Kemp ett stort intresse för ekonomisk teori och läste in sig på von Mises, Hayek och Friedman. När industrin i Buffalo (liksom i andra städer) började tappa fart i slutet av 1960-talet hävdade Kemp att USA behövde åstadkomma ekonomisk tillväxt genom fria marknader och skattesänkningar. 1969 övertalades han av lokala republikaner att kandidera till USA:s kongress. Och denne konservative republikan lyckades vinna 95 procent av rösterna i ett arbetardominerat distrikt.

Vad som idag framstår som klassisk högerpolitik – skattesänkningar och förenklade regler – var då radikalt bland republikanerna. Mot den dominerande keynesianismen ställde republikanerna en åtstramningsekonomi där budgetbalans var det övergripande målet.

Författarna hävdar inte att Kemp uppfann utbudsekonomin – det var ekonomerna Arthur Laffer och Robert Mundell (senare Nobelpristagare) som stod för idéerna. Ledarskribenten Jude Wanniski predikade utbudsekonomi i sina kolumner och sammanförde Kemp med Laffer och Mundell 1976. Grundtanken var att genom skattesänkningar frigöra resurser

>>

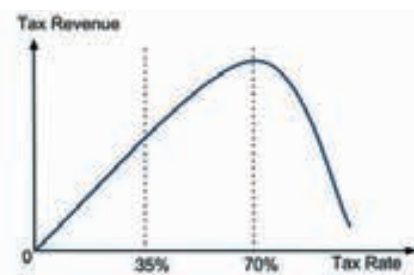
som skapar ekonomisk tillväxt, något som ökar den totala skattebasen, vilket i sin tur finansierar skattesänkningarna. Kemps roll blev att vara utbudsekonomens predikant i politiken.

Både demokrater och republikaner i kongressen var skeptiska. Få trodde att skattesänkningar kunde finansieras med tillväxt, och öknamnet blev "voodoo economics". Mest kontroversiellt var att utbudsekonomin motsatte sig budgetbalans som överordnat mål. "Jag dyrkar inte i den balanserade budgetens tempel", deklarerade Kemp i kongressen.

Mot bakgrund av dagens låsningar i USA:s kongress riktar författarna ett budskap till politiker i båda partier: trots sin starka ekonomiska övertygelse kunde

optimism. Vilket står i skarp kontrast till den vi-mot-dem-retorik som hörs starkt från bägge partierna nu under debatterandet inför de stundande primärvalen. För Donald Trump är det illegala invandrade från Mexiko eller Kinas regering som är fienden, och i Bernie Sanders värld är det Wall Street och "enprocentarna". Kemps grundidé var att en växande ekonomi lyfter alla, och framförallt dem längst ned på inkomstskalan.

Kondracke och Barnes visar hur Kemps engagemang för minoriteter bottnade i egna erfarenheter. Vid en fotbollsmatch i Texas tidigt på 1960-talet skulle de svarta spelarna inkvarteras på ett hotell långt borta från övriga laget. "Antingen håller

Lafferkurvan: hur skattesänkningar betalar sig själva.

FOTO: WIKIPEDIA

"Vad som idag framstår som klassisk högerpolitik – skattesänkningar och förenklade regler – var då radikalt bland republikanerna."

Kemp framgångsrikt arbeta över parti-gränserna. Genom att peka på president Kennedys skattesänkningar på 1960-talet, finansierade med ökad tillväxt, kunde han omvända både demokrater och republikaner.

1978 presenterade Kemp och William Roth skatteförslaget "Kemp-Roth", som bland annat innehöll en tioprocentig skattesänkning på alla nivåer. Förslaget fick dock inte genomslag förrän några år senare, nämligen i president Reagans skattereformer 1981 och 1986. Den högsta marginalskatten kom att sänkas från 70 till 28 procent, och sex miljoner låginkomsttagare slapp inkomstskatt överhuvudtaget. En ekonomisk boom inleddes och tillväxten höll i sig i 25 år – en triumf både för president Reagan och för reformens passningsläggare, Jack Kemp.

Kondracke och Barnes må överdriva Kemps roll som den mest inflytelserika icke-presidenten, men genom berättelsen om Kemp påminns läsaren om hur vi ofta överdriver presidentens roll i amerikansk inrikespolitik. Presidentens makt är tydligt begränsad i konstitutionen – han eller hon måste samarbeta med kongressen för att genomdriva politik. Boken argumenterar övertygande: förutan Kemps energiska arbete i kongressen hade republikanerna hållit fast vid åtstramningsdogmen.

Och det var inte bara de ekonomiska idéerna som skilde ut Kemp från kongresskollegerna, utan även hans stöd för minoriteter. Målet var att fattig som rik, svart, spansktalande eller vit, skulle ha samma möjligheter. Kemps inkluderande version av konservatism var full av

vi ihop som ett lag, eller också blir det inget spel", var Kemps ultimatum till lagledningen. Det slutade med att alla bodde på de svarta spelarnas hotell.

Även dagboksanteckningar från president Reagan används för att tydliggöra Kemps karaktär. När det gällde skattereformerna beskrevs han av Reagan som "oresonlig". I utrikespolitiken oroade sig Reagan för att Kemp höll på att "spränga vår fredsplan" för Centralamerika efter att Kemp hade ringt upp presidenten i El Salvador. Kemps starka engagemang för Israel gjorde honom till en hök vid sidan av Reagan när det gällde Mellanöstern. Å andra sidan gav Kemp starkt stöd till Reagans utrikespolitiska doktrin, i synnerhet uppdrämningspolitiken visavi Sovjetunionen. Trots dusterne förblev de båda vänner efter Reagans tid som president.

Dan Quayle, vicepresident under George H W Bush, är mindre välvillig och vittnar om hur Kemp kunde vara motsträvig och "låg i konstant krig" med Vita huset i egenskap av bostads- och stadsutvecklingsminister. Först i samband med kravlerna i Los Angeles 1992 avmattades konflikten. Efter ett besök i de utsatta områdena beordrade Bush sina medarbetare att lyssna till Kemps idéer om fattigdomsbekämpning: "Kemp förstår vad som behöver göras."

Kemps tillkortakommanden avhandlas knapphändigt, till exempel hans missbedömning av Hugo Chavez Venezuela. Problematisk var även den deterministiska tilltron till skattesänkningar som lösning på allt – rasmotsättningar, konflikter

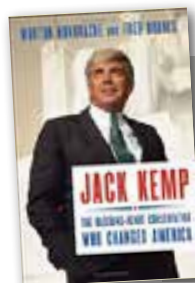
mellan olika grupper, hela samhällsklimatet, till och med problem på en global nivå. Staten behövde inte göra avvägningar mellan skattesänkningar och ekonomisk ojämlikhet, det räckte med att fokusera på Lafferkurvens optimala punkt.

För en svensk läsare framstår denne före detta quarterback som en paradoxal republikan med sin arbetarklassvänliga och inkluderande inställning. Är inte republikaner främlingsfientliga och inriktade på att bara gynna de rika? Sådana politiker finns visserligen, bland både republikaner och demokrater. Kondracke och Barnes slår med Kemps hjälp ett slag för att återföra republikanerna till Abraham Lincolns parti, som tog ställning för allas lika rättigheter och möjligheter långt före demokraterna. Många tycks ha glömt att det var demokraterna som dominerade de segregerade sydstaterna ända fram till 1960-talet.

Trots det tunga motståndet har Kemps idéer blivit en hörnsten i republikansk politik. Skatter har blivit en huvudfråga inför det kommande presidentvalet. Dessutom har växande minoritetsgrupper av nödvändighet blivit allt viktigare för republikanska kandidater med Marco Rubio, Jeb Bush och Ted Cruz.

I tider av partipolitiska låsningar, personattacker och förolämpningar i politiken längtar många efter Kemps optimism och inkluderande konservatism. Paul Ryan, talman i USA:s kongress, har talat om en renässans för Kemps idéer och har själv drivit en ekonomisk politik i Kemps anda. Republikanerna borde kunna, det tror och hoppas författarna, inspireras till en mer medkännande konservatism. ✨

Sara Norrevik

JACK KEMP
THE BLEEDING-HEART
CONSERVATIVE WHO
CHANGED AMERICA
DOMINIC LIEVEN
Sentinel 2015

Han som också kan

POLITIK

Det gick inte riktigt som Jeb Bush hade tänkt sig när toppskiktet av de republikanska presidentkandidaterna möttes i ännu en debattomgång i Denver i slutet av oktober. Bush siktade under ordväxlingen oväntat in sig på sin unga kollega från hemstaten Florida, senator Marco Rubio, som Jeb Bush anklagade för att hålla sig med arbetstider i kongressen som liknade en "fransk arbetsvecka". Värre och slappare än så kan det knappast bli, ur ett amerikanskt perspektiv.

Men istället för att öka tittarstödet för Bush, ledde detta angrepp på Marco Rubio till något av en vändpunkt för Floridasenators kampanj.

"Det säger du bara för att någon har sagt till dig att säga så", svarade Rubio lugnt på angreppet från sin gamle mentor och vän, som därmed mest bara framstod som om han vore en nickedocka i händerna på översmarta spinndoktorer.

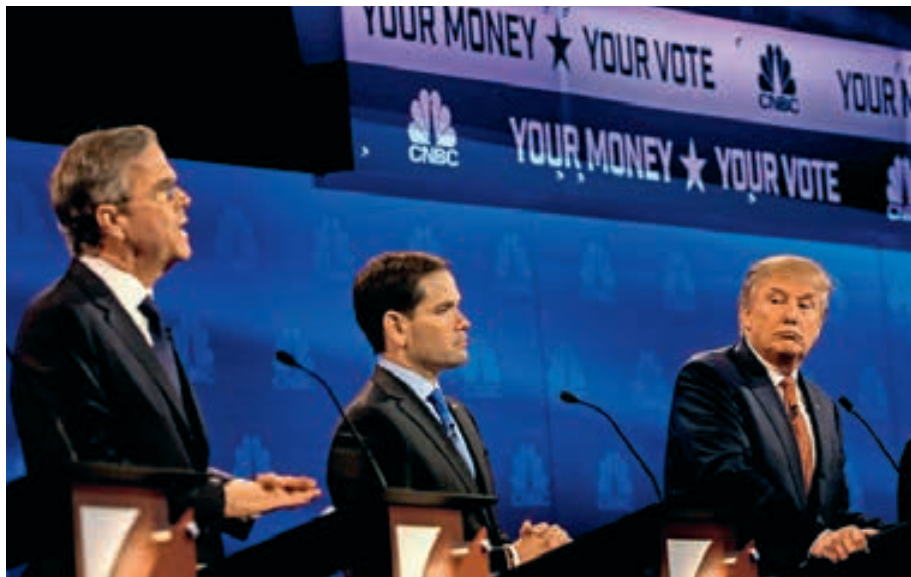
Nu är Bush inte den ende av kandidaterna som ger sig på Rubio i dessa dagar; mångmiljardären Donald Trump – som när detta skrivs leder de republikanska opinionsmätningarna tillsammans med neurokirurgen Ben Carson – har haft som ett stående tema att kritisera Marco Rubio för att leva över sina tillgångar.

Den kritiken grundar sig i huvudsak på en gammal historia om ett kreditkort som det republikanska partiet försåg Rubio med för bortåt tio år sedan, och som den unge politikern av misstag använde även för en del privata inköp, något han därefter grundligt har ångrat och beklagat.

Historien är långlivad, trots att tureterna kring partiets kreditkort och även den privata ekonomin är långt ifrån någon nyhet eller hemlighet. Rubio har bland annat själv tagit upp och kommenterat dem i sin självbiografi från 2012, *An American Son*, som nu har blivit aktuell på nytt i samband med hans presidentkandidatur.

Det är en rak och utlämnande berättelse, där senatoren inte drar sig för att behandla även mindre smickrande sidor av sitt liv – och familjens – och sin rastlösa, otåliga personlighet. Det gäller även hans egen stundtals ansträngda privatekonomi, något som bara, menar han själv, visar att han är en helt vanlig amerikan som, till skillnad från flera av de andra kandidaterna, kämpar med precis samma vardagsproblem som sina väljare.

Vad gäller Trump får man dock intryck

Marco Rubio, den amerikanske sonen (i mitten), angripen av Jeb Bush (till vänster) och Donald Trump (till höger).

FOTO: JUSTIN SULLIVAN/TT

av att hans kritik mot sin unge motståndare mer går ut på att en politiker med så modest bakgrund, och utan en hop egna miljoner – eller miljarder – på banken inte platsar i sällskapet som aspirerar på jobbet som republikansk president.

Men att vara den som alla – eller i alla fall de ledande motkandidaterna – hackar på behöver inte nödvändigtvis vara en nackdel, som Rubio strax kunde notera efter oktoberdebatten. Jeb Bush framstod med sina småsura debattslängor mest bara som en gnällig farbror som inte kan acceptera att den forne protegen är fräck nog att själv kandidera, och det var Marco Rubio

ses som det stora löftet bland de politiskt etablerade kandidaterna. Men detta har hittills inte varit deras år. De republikanska väljarna har hellre velat stödja underhållande outsiders som "the Donald" och Carson, som aldrig tidigare satt sina fötter under bordet vid en politisk sammankomst, än senatorer och guvernörer med lång politisk och "exekutiv" erfarenhet. Detta trots att en etablerad politiker med solid erfarenhet antogs vara ett givet val för republikanerna efter åtta frustrerande år med novisen Obama i Vita huset.

Och om Hillary Clinton väljs som USA:s nästa president vore det i praktiken mest att likna vid en tredje Obamaperiod – och

"Rubio återvänder också gång på gång i sina båda böcker till det stora ansvar han bär på, som son till föräldrar som försakade så mycket."

som hamnade i strålkastarljuset, som fick partivännernas sympatier på sin sida och som gavs en gyllene chans att presentera sina tankar och visa upp sin goda talar-konst för tv-tittarna.

I den följande debattomgången några veckor senare hade Bush ändrat taktik, och avhöll sig liksom de övriga kandidaterna – till och med Trump – från att upprepa attackerna mot Rubio; ett tyst erkännande av Rubios raskt stigande stjärnstatus.

Nu är det han, och inte Jeb – den gamle storfavoriten med de skyhöga förväntningarna som alls inte har infriats – som

ännu en president Clinton skulle i sin tur innebära slutet på den amerikanska drömmen, förklarar Marco Rubio i årets uppföljare till den bästsäljande memoarboken: *American Dreams*.

Där tar han steget från sin egen och familjen Rubios privata förhoppningar till att formulera en *roadmap* för att återupprätta den amerikanska dröm som idag har halkat längre och längre bort från miljontals vanliga amerikaner. Under två presidentperioder har, menar Rubio, demokraterna gjort just det som

>>

demokrater brukar göra, det vill säga: sat-sat på *big government*, givetvis på den enskilde amerikanens bekostnad.

Rubios motståndare är annars förtjusta i att framställa honom som ett slags republikansk Obama. Och vid en snabb jämförelse kan det tyckas ligga en del i det: Rubio sitter ju på sin första "term" som senator för Florida, liksom presidenten gjorde det för Illinois när han kandiderade 2008. De är båda unga – Rubio är idag 44, Obama var 47 – när han valdes till president – karismatiska och stiliga, med talets gåva och ambitioner som sträcker sig långt bortom stjärnorna.

Båda personifierar de också den amerikanska drömmen, som framgångsrika barn från familjer av enkel bakgrund och med föräldrar – eller en förälder i Obamas fall – födda utanför USA:s gränser. Båda representerar de USA:s etniska minoriteter.

Och båda har de författat flera storsäljande böcker, inklusive sina memoarer, redan i 40-årsåldern. Men de är helt och hållet olika, som personer och politiker.

Rubios fascination av politik gav sig till känna redan när han som liten pojke i Miami och Las Vegas bokstavligt talat satt vid sin kubanske morfars – "Papás" – fötter i timtal och ivrigt insöp hans många färgrika utläggningar om historia, politik, baseboll och Kuba. Till detta kom den vördade gamlingens gränslösa beundran för Ronald Reagan, presidenten som med sin starka antikommunism skulle göra USA starkt igen, och kanske rentav även göra Kuba fritt igen av bara farten.

Marco Rubio har för sin del två livslånga passioner: politik och amerikansk fotboll, till morfaderns besvikelse som hellre hade sett att barnbarnet hade hållit sig till den kubanska nationalsporten baseboll. Ytterligare en passion har tillkommit i vuxen ålder: den vackra Jeannette, med vilken han har fyra barn, och som visserligen beskrivs som tämligen ointresserad av politik, men som ändå var den som övertygade den tvivlande maken att ställa upp i senatsvalet.

Så särskilt mycket gemensamt har familjerna Obama och Rubio således inte. Familjen Rubio gav sig på 1950-talet av från Kuba till ett nytt liv i USA, och värdesätter den amerikanska friheten – och drömmen – högst av allt, vilket är det genomgående temat i Rubios bägge böcker. Vaga funderingar på att flytta hem och stilla den ständiga, bittra hemlängtan som ledsagar livet för alla "exiliados" avvärjdes av en kvarboende farbror som varnade för att det kommunistiska Kuba var ett land utan framtid – då som nu.

Tänk vad annorlunda mitt liv hade blivit om inte föräldrarna hade lyssnat på farbroderns varningar den gången, funderar Rubio i sin memoarbok.

Han återvänder också gång på gång i sina båda böcker till det stora ansvar han bär på, som son till föräldrar som förskade så mycket för att ge sina barn en ny framtid i frihet. Pappan arbetade långa dagar och många helger upp i hög ålder som bartender. Mamman – som på Kuba drömde om att bli skådespelerska – slet hårt först som hotellstäderska och därefter som kassörskas inom varuhuskedjan K-Mart. De avsatte varje sparad penny till de fyra barnen i två olika kullar; Marco var deras yngste son och det älskade sladdbarnet, och, menar han själv, förmodligen också rätt bortskämd som liten.

Slutsatsen som han och familjen har dragit är glasklar: visserligen har föräldrarna fått slita hårt i det nya landet, men USA är också landet där drömmar kan förverkligas just genom hårt slit, där sonen till en bartender och en hotellstäderska inte bara kan få möjligheten att studera – juridik i hans eget fall – utan dessutom att väljas till senator i den amerikanska kongressen. Och, vem vet, måhända slutligen även till president.

Engagerad och aktiv i politik på ett eller annat vis har han ju varit i stort sett hela livet. Mycket av grunderna i det praktiska politiska hantverket lärde han sig som ung praktikant hos Ileana Ros-Lehtinen, den första "latinan" att väljas in i den amerikanska kongressen. När han nu satsar på landets högsta ämbete är det med politisk bakgrund som lokalpolitiker i västra Miami, som folkvald till Floridas delstatskongress i Tallahassee – inklusive en period som dess talman – och därefter i den amerikanska senaten sedan valet 2010.

Rubio är faktiskt inte den ende exilubanen i årets republikanska startfält; även den jämnåriga Texasensatorn Ted Cruz har kubanska rötter. Men Marco Rubio är den ende av de två som talar flytande spanska, även och gärna vid sina politiska framträdanden, som värnar sin bakgrund och som ömt vårdar sina många vänner och kontakter i den exilkubanska befolkningen. Och han var, till skillnad från Cruz, en av arkitekterna bakom 2013 års *Immigration Bill*.

Att Rubio är mäktas populär bland USA:s "hispanics" är också ett tungt vägande argument till hans fördel i kampanjen; ett annat är att han anses vara en av få som faktiskt skulle kunna slå det demokratiska partiets sannolika kandidat, Hillary Clinton.

Liksom inför presidentvalet 2008 är det många

– inte minst i Sverige – som redan har utnämnt Hillary till 2016 års vinnare. Men Rubio har tagit sig upp ur ett till synes hopplöst underläge förr, som när han mot alla odds besegrade den populära republikanske Floridaguvernören Charlie Crist, som sedan ställde upp som oberoende kandidat i senatsvalet 2010.

Crist's ideologiska vandring vänsterut, och hans förtjusning i att samarbeta med demokrater i allmänhet och president Obama i synnerhet fick den konservative Rubio att fatta det modiga beslutet att ställa upp i senatsvalet, trots skral ekonomi och ett i stort sett obefintligt stöd från det egna partietablissemang.

Beskrivningen av turerna kring detta senatsval – om tvivlen och frustrationen och det slutliga genombrottet det innebär när *National Review* satte Rubios bild på omslaget med texten "Yes, HE CAN" – är memoarbokens mest fascinerande del, och skildringen av detta skeende sträcker sig över flera kapitel.

Det är samma ideologiska agenda som driver Rubio i år: att förpassa demokraterna och deras politik och idéer från makens centrum i Washington. Vad USA och det amerikanska folket behöver idag, menar han, är mer marknadsekonomi, mer frihet, och mindre inblandning från kläffingriga politiker; sådant har USA haft mer än nog av under de senaste sju åren.

Men i sin nya bok är Rubio också kritisk mot det egna partiet, som under de senaste åren alltför mycket har talat om vad det är *emot* snarare än vad man är *för*. Vad som krävs nu från republikanskt håll är därför en klar och positiv vision – en konkret och övertygande strategi för hur vanliga amerikaner återigen ska ges möjlighet att förverkliga sina drömmar.

Så talar en äkta amerikansk son. ✨

Ann-Sofie Dahl

**AN AMERICAN SON
A MEMOIR**
MARCO RUBIO
Sentinel 2012

**AMERICAN DREAMS
RESTORING ECONOMIC
OPPORTUNITY FOR
EVERYONE.**
MARCO RUBIO
Sentinel 2015

Naturen: en bedövande rikedom. Målning av Henri Rousseau.

FOTO: HERITAGE IMAGES/GETTY IMAGES

Humboldts många gåvor

IDÉHISTORIA

A rslånga expeditioner, tjocka böcker, en enorm korrespondens med allt från preussiska kejsare och amerikanska presidenter till släkt och vänner ... Hur hann han? Och vem var han? På sin tid var han en tvättäkta superkändis, men idag vore hans namn definitivt okänt för de allra flesta om inte den enorma havsström som stryker längs Sydamerikas västkust och i högsta grad påverkar den kontinentens livsbetingelser hade döpts till – Humboldtströmmen.

Om friherre Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt har Andrea Wolf åstadkommit en detaljerad levnadsberättelse i form av en bok vars titel anspelar på det faktumet att personen ifråga var den som först lanserade "naturen" som övergripande etikett på allting utom det som vi människor styrt till. Medan Carl von Linné ett sekel tidigare hade givit oss ett instrument att identifiera, beskriva och diskutera naturens fundamentala beståndsdelar, nämligen de många arterna, ville Humboldt istället visa på naturens helhet och arternas beroende av varandra. Han var djupt orolig över att denna helhet tycktes vara på väg att

demoleras genom den växande mänskliga befolkningens alltmer intensiva exploatering av alla olika slags naturtillgångar. Men framförallt var hans dröm att bidra till en bättre förståelse av hur vår planet kommit till och formgivits och, hur dess imponerande biologiska rikedom hade uppkommit och fortlever. Hur har höga berg uppstått? Varför är regnskogen mycket rikare på växt- och djurarter än alla miljöer i den tempererade zonen? Sådana frågor begrundade Humboldt i hela sitt långa liv.

Alexander, född i Berlin år 1769, hade bara ett syskon, Wilhelm, och deras far gick bort medan de två bröderna

>>

fortfarande var ynglingar. De hade en mor som uppenbarligen hade stora problem med sitt känsloliv och som hjärtligt avskyddes av dem båda. När hon avled avstod de från att närvara vid begravningen. Däremot fick de stor nytta av det aktningssvärda arv som hon lämnade efter sig.

Medan Wilhelm i hela sitt liv levde ett normalt överklassliv och erhöll avancerade positioner i den preussiska statens tjänst, hade Alexander tidigt drabbats av en brinnande längtan efter att komma ut i vida världen. Med endast synnerligen måttlig entusiasm studerade han diverse ämnen vid en rad europeiska universitet och ägnade istället sitt intresse dels åt floran och faunan i städernas omgivning, dels åt att umgås med mer eller mindre berömda forskare och författare som uppenbarligen trivdes i hans sällskap. Exempelvis etablerade han och Goethe en vänskap som varade livet ut. Aldrig någonsin verkar han däremot ha varit intresserad av kvinnligt sällskap.

Men så hände det sig att han år 1797 i Paris, där han trivdes bättre än i sitt hemland, träffade en botaniker vid namn Aimé Bonpland, och de två förenades i drömmen om en expedition till fjärran trakter om vilka det knappt existerade några biologiska eller geologiska kunskaper. Genom Humboldts vidsträckta kontaktnät skaffade de sig något som få lyckades med på den tiden, nämligen den spanska regeringens tillstånd att fritt resa omkring i de spanska domänerna i Syd- och Mel-

Alexander von Humboldt: mest känd som kall havsström.

FOTO: TT

lanamerika. Vilket blev upptakten till en minst sagt händelse- och strapatsrik expedition som inleddes i juni 1799 och varade till augusti 1804.

”Via sitt enorma kontaktnät spred Humboldt sina åsikter till politiker och andra beslutsfattare mer eller mindre världen runt.”

lanamerika. Vilket blev upptakten till en minst sagt händelse- och strapatsrik expedition som inleddes i juni 1799 och varade till augusti 1804.

Som alltid på den tiden var syftet med Expeditionen ”allomfattande”. Avsikten var att ägna sig åt allt från astronomiska observationer och mätningar av de högsta bergens höjd till insamling av material ur floran och faunan i de olika trakter som skulle besökas. På Chimborazo, det högsta berget i Ecuador, klättrade Humboldt och Bonpland upp till 5700 meters höjd över havet – men nådde inte till toppen, för dit var det ytterligare 500 meter. Humboldt var också angelägen om att undersöka hur människors liv fungerade i miljöer som var så radikalt annorlunda jämfört med Europa som exempelvis Amazonasbäckens regnskogar. Något som oerhört starkt påverkade honom när han kom till Syd- och Mellanamerika var insikten om de fruktansvärda

tid transporterades hem till museer och universitet i Europa.

Ären efter hemkomsten tillbringade Humboldt merendels i Paris, där han gick och längtade och trängtrade efter nya äventyrliga upptäcktsresor. Men nästa skulle dröja ända till år 1830, och då gick färden med tsarens mer eller mindre motvilliga medgivande till centrala och södra Ryssland, inklusive västra Sibirien och Kaspiska havets norra kust. Här var det geologi och astronomi mer än biologi som stod i fokus för Humboldts intresse.

Efter den expeditionen och fram till sin död år 1859 ägnade Humboldt sig åt politiskt agerande, författande av tjocka vetenskapliga rapporter samt populärvetenskapligt föreläsande. Så lysande var han i den sistnämnda genren att folk slogs om att få komma in på hans föreläsningar

på universiteten i Paris och i andra städer; polis och till och med militär fick ibland tillkallas för att förhindra alltför gräsliga våldsamheter. Med idoghet och med utnyttjande av sitt förträffliga kontaktnät argumenterade Humboldt oförtrutet för sociala förändringar, inte minst slaveriets upphörande. Vad han sett av slavägarnas hantering av sina slavar i Syd- och i södra Nordamerika glömde han aldrig.

Om denna i sanning ovanliga människa har Andrea Wolf skrivit en diger volym på bortåt 500 sidor, av vilka dock 150 är olika slags källhänvisningar. Hon har åstadkommit en ypperlig skildring, elegant och samtidigt sakkunnig och insiktsfull, baserad på utomordentligt grundliga biblioteksstudier. Med stor entusiasm beskriver hon både Humboldts äventyrliga expeditioner, där hans egna publikationer har försett henne med massor med material, och hans liv och agerande i Paris (där han trivdes mycket bättre än i Berlin, som han fann tråkigt och kallade ”nekropolis”).

Förresten kom en svensk utmärkelse honom till del så tidigt som år 1810, då han nämligen invaldes som utländsk ledamot i Kungl. Vetenskapsakademien.

Humboldts syn på naturen var – med ett nutida uttryck – ekosystematisk. Visst gillade han att samla växter och djur

**THE INVENTION
OF NATURE
ALEXANDER
VON HUMBOLDT'S
NEW WORLDS
ANDREA WOLF
Knopf 2015**

och få dem identifierade och – om de var okända för vetenskapen – namngivna. Men hans huvudbudskap är att ”hela allt” – ekosystemen – är vad som är det fundamentala att studera och det viktigaste att bevara, om framtidens människor ska kunna försörja sig. Det moderna konceptet ”hållbarhet” hade han gillat. I all sin artmångfald hänger växt- och djurlivet ihop som ett system, vars beståndsdelar är ömsesidigt beroende av varandra. Genom sitt enorma kontaktnät spred Humboldt sina åsikter till politiker och andra beslutsfattare mer eller mindre världen runt. Visst var han naturvetare – men också samhällsanalytiker och politisk agitator. Hur stor praktisk betydelse hans energiska arbete fick inom detta fält berörs knappast alls i denna bok – och rätt så, för det måste vara ohyggligt svårt att bedöma.

En av de ”ungdomar” som fascinerades av Humboldts skrifter var Charles Darwin. I en text skrev han att ”förr beundrade jag Humboldt, men nu avgudar jag honom”, och hans reslust ökade till stormstyrka när han läste Humboldts månghundraresidiga reseskildringar. Å andra sidan: den enda gång de två träffades uppstod ingen närmare kontakt, och i sina memoarer skriver Darwin om det mötet att det mest kännetecknande draget hos Humboldt var att ”han pratade oavbrutet”. Och Darwin är förvisso inte den ende som kommenterat Humboldts osvikhliga benägenhet att dominera samtalet.

När Darwin skulle iväg på sin jordenruntresa, som startade 1831 och skulle vara i ett och ett halvt år, men som i själva verket varade i bortåt fem år, var det trångt om utrymme på båten, och han fick order att minimera sitt medförda bokbestånd. Då valde han ett antal biologiska handböcker plus Bibeln samt – vilket medgavs först efter särskild anhållan – sju maffiga Humboldtvolymmer! Hans viktigaste bok, *Om arternas uppkomst*, skulle inte komma ut förrän år 1859, det vill säga: det år då Humboldt avled.

Trots att Humboldt obestriddligen har bidragit till förståelsen av hur olika organismer påverkar varandras fortlevnad och var bland de första att betona att vi måste exploatera vår miljö med försiktighet, och trots sina energiska insatser att förbättra olyckliga människors levnadsförhållanden, är han idag en tämligen okänd figur. När man läser Andrea Wolfs bok kan man inte låta bli att fundera över varför det blivit så, för visst var han en gigant. ✿

Staffan Ulfstrand

Alexander Lukasjenka: populär på riktigt.

FOTO: SERGEI GRITS/TT

Stabil låtsasdemokrati

VITRYSSLAND

Det ska sägas med en gång: Den amerikanske professorn Grigory Ioffe är kontroversiell. Hans välvilliga tolkning av Alexander Lukasjenkas styre i Vitryssland har mötts av massiv kritik, både från den vitryska oppositionen och från andra forskare på området.

Men Ioffe är inte okunnig. Hans egen uppväxt i Moskva under Sovjettiden – med ett otal besök hos de judiska morföräldrarna i vitryska Minsk – ger honom goda insikter i det vitryska samhället.

Så här lyder hans huvudtes i boken *Reassessing Lukashenka*: Ja, Lukasjenka har vid upprepade tillfällen kränkt mänskliga rättigheter. Och ja, han har gång efter annan fuskat sig till bättre valresultat än vad han hade fått i fria och demokratiska val. (Nu senast i oktober, då Osse:s valobservatörer – efter att Lukasjenka vunnit med 83 procent av rösterna – kunde bevisa förekomsten av påhittade röster i en rad vallokaler). Men – mannen har också gjort sig populär på hederligt vis.

Lukasjenka åtnjuter stort förtroende

hos många väljare, inte bara för att dessa saknat en ärlig chans att få lära känna andra politiker med en annan agenda. Han besitter kvaliteter som uppskattas hos en stor del av den vitryska befolkningen, i synnerhet på landsbygden. Och han verkar i ett samhälle där en betydande andel människor – enligt Ioffe – tilltalas av en karismatisk och auktoritär ledare som bidrar till stabilitet och social jämlikhet.

Boken kom ut ifjol och har därför inte kunnat analysera hur presidentens ställning har påverkats av de dramatiska händelserna i Ukraina. Men det står utom allt tvivel att händelserna har gynnat honom: den stabilitet som han i mångas ögon blivit en garant för, den stabiliteten är viktigare än någonsin när krig och oro råder i grannlandet. Ioffe gör i sin historiska exposé en stor poäng av att jämföra Vitryssland med just Ukraina, men även med Ryssland. Och i en sådan jämförelse framstår Vitryssland som det mest framgångsrika landet. Ja, bland tidigare Sovjetrepubliker är det bara de baltiska länderna som presterat bättre under de dryga 20 år som gått sedan Sovjets upplösning.

>>

Han medger att landet har haft svårt att "klippa av navelsträngen till moder Ryssland" och att man gjort sig beroende av ryskt ekonomiskt stöd. Vitryssland får fördelaktiga lån och betalar bara en fjärdedel så mycket som EU-länderna för den ryska naturgasen. Men landets genomsnittliga tillväxt på 7 procent under åren 1996–2011 kan inte bara förklaras med ryskt stöd, menar Ioffe. Vitryssland saknar Ukrainas och Rysslands oligarker som skaffade sig enorma förmögenheter när statlig egendom såldes ut på 1990-talet. I Vitryssland är de största fabrikerne fortfarande statliga. Mindre företag är förvisso privata, men totalt sett är den privata sektorn betydligt mindre än i grannländerna.

Den starka statliga styrningen av ekonomin har fått mycket kritik både inom

"Vitryssland saknar Ukrainas och Rysslands oligarker som skaffade sig enorma förmögenheter när statlig egendom såldes ut på 1990-talet."

och utom landet, många av företagen präglas av ineffektivitet och är i stort behov av rationaliseringar. Detta är inget som Ioffe nämner. Han vill istället betona de, enligt honom, positiva aspekter som den statliga styrningen medfört: stora investeringar i maskinparkerna, mindre ekonomiska klyftor än i grannländerna, större satsningar på utbildning och bättre hälsovård. Vitryssland har till exempel kvar sovjetiska strukturer för barns aktiviteter, såsom billiga musik- och idrottsskolor. Och landet har färre fall av hepatit, tbc och hiv än Ukraina och Ryssland.

Häri ligger en viktig förklaring till Lukasjenkas framgångar hos väljarna: även de fattiga har drägliga levnadsvillkor. I grannländer som har genomfört omfattande marknadsreformer – Baltikum och Polen inkluderade – har många människor, i synnerhet på landsbygden, råkat illa ut. De som inte klarat omställningen till det tuffare marknadsliberala samhället har inte sällan sämre levnadsvillkor nu än vad de hade under Sovjettiden. En sådan desillusionerad befolkningsgrupp saknas i stort sett i Vitryssland.

Alexander Lukasjenka kom till makten i ett rättvist val 1994 där han förstod att många vitryssar prioriterade trygghet och stabilitet framför de osäkra valmöjligheter som grannländernas marknadsreformer hade fört med sig. För att förstå det vitryska folkets vägval i mitten av 1990-talet är det viktigt att särskilja Vitryssland inte bara från de före detta baltiska Sovjetrepublikerna utan även från Ukraina, menar Ioffe. Man kan inte använda samma tankefigur, man kan inte

tala om Vitryssland som ytterligare ett land som ville slita sig loss från den ryska intressesfären. Tvärtom – vid en folkomröstning 1991 ville 82,7 procent av vitryssarna att Sovjetunionen skulle räddas, en siffra som till och med var högre än i Ryssland (71,3).

De kulturella banden är intima, Lukasjenka är den enda ledaren utanför Ryssland som skickar födelsedagshälsningar och kondoleansbrev till ryska artister, filmstjärnor och författare! Han har rentav kallat sina egna landsmän för ryssar – "men ryssar av bättre kvalitet". Cirka 90 procent av vitryssarna har ryska – inte vitryska – som första språk. Det var mot den bakgrunden som Lukasjenka lät hålla en folkomröstning om att införa ryska som ett andra officiellt språk 1995. Han fick fol-

ket med sig och vingklippte därmed en opposition som hade verkat för ett stärkande av det vitryska språket. "Den som inte talar vitryska motverkar återskapandet av en stark vitrysk nation", menade oppositionen – och fick stora väljargrupper emot sig.

Innan Lukasjenka blev politiker var han under några år på 1980-talet direktör på ett statligt jordbruk. Hans reformer där tilltalade den sovjetiska ledaren Gorbachjov som just lanserat perestrojka. Gorbachjov bjöd honom till Moskva och han gjorde sig snabbt känd som en skicklig talare som kunde fånga stämningarna hos en publik. I det första halvfråga valet till den sovjetiska folkkongressen 1989 utmanade han den kandidat som partiet lyft fram – och smutskastades å det grövsta. Han förlorade knappt, men hans rykte som en kämpe mot ingrodda intressen och maktfullkomlighet hade satt sig.

Lukasjenkas relationer med Ryssland har följt ett känt mönster genom åren: öppna duster och flörtande med väst, för att därefter få största möjliga förmåner från Kreml i utbyte mot lojalitet. Han betecknade president Putin som "värre än Stalin" när denne 2002 föreslog att Vitryssland lika gärna kunde bli en del av Ryssland. Och han anklagade Putin för "imperialistiska metoder" när denne stoppade gasleveranser till landet. Men till sist har han alltid hållit fast vid de nära ekonomiska banden. Ioffe kallar honom en skicklig balanskonstnär.

Man kan emellertid fråga sig hur smart taktiken egentligen har varit med tanke på de djupa ekonomiska problem som landet nu befinner sig i – problem som till stor del har orsakats av landets intima koppling till den krisande ryska ekonomin.

Lukasjenka talar god ryska, till skillnad från vad vissa påstår. Men han har ett vitryskt uttal. Även detta går hem i stugorna – precis så talar vitryssar i gemen. I västerländska medier har han kommit att framstå som en homofobisk buffel, inte minst efter den famösa kommentaren 2012 om Tysklands förre utrikesminister Guido Westerwelle som hade kallat honom diktator. "Hellre diktator än böj", sköt presidenten från höften.

Förutom befintlig litteratur om Lukasjenka bygger boken på två intervjuer om sammanlagt sju timmar. Han är lite av en Ludvig XIV ("l'état, c'est moi"/"staten, det är jag") – kan säga saker som att "jag är skyldig att ge folket föda och kläder". Allt utgår från honom och hans ansvar, den representativa demokratin beskriver han som "när 300 idioter trycker på knappar".

Leninstatyer pryder alltså stadsbilderna i ett Vitryssland som styrs av en auktoritär ledare som spärrar in oliktankande – vilket självfallet för tankarna till Sovjet. Men liknelsen haltar: som bosatt i Vilnius, 20 mil från Minsk, får jag ofta förklara för besökare att vitryssar inte alls hindras från att lämna landet som under den sovjetiska diktaturen. Tvärtom reser de flitigt in i Schengenområdet, med enkelt inköpta visum. 2012 gjordes 1,6 miljoner resor till Polen och 700 000 till Litauen. När Ikea året därpå öppnade sitt första varuhus i Baltikum valde man inte stora Riga utan lilla Vilnius – för att kunna locka till sig de vitryska kunderna.

Inte heller epitetet "Europas sista diktator" hjälper oss egentligen att förstå Vitryssland och dess ledare. Diktatorer löper normalt risken att bli störtade av den egna befolkningen – den risken löper inte Alexander Lukasjenka. Nobelpristagaren Svetlana Aleksijevitj, som flyttade tillbaka till Minsk för några år sedan, har sagt att demokratin i hennes hemland lär komma i små steg och under lång tid. Det blir definitivt inte någon revolution. Grigory Ioffe hjälper oss att förstå varför. ✨

Påhl Ruin

**REASSESSING
LUKASHENKA**
GRIGORY IOFFE
Palgrave Macmillan 2014

Värre än vi trodde

BIOGRAFI

Den nya Stalinbiografin av Oleg Chlevnjuk – *Stalin. Žizn odno-go vozjda* (Stalin, ett porträtt av en ledare) – känns som den definitiva. Det torde dröja innan det kommer något jämförbart verk. Rikedomerna på material, med utdrag från autentiska dokument, för handlingen framåt och ger en närhetskänsla som är direkt kuslig – det handlar om den bredvid Mao värste massmördaren genom tiderna. De nya källorna och sammanställningarna gör att vad som tidigare var gissningar och spekulationer nu ger plats åt fakta. Och boken är ändå hanterlig med sina 450 sidor.

Oleg Chlevnjuk finns redan översatt i väst. Han nämns bland ryska kolleger som den främste ryske experten på Stalintidens historia, och enligt auktoriteten Donald Rayfield är han ”nestorn bland dem som forskar i de sovjetiska arkiven”. Stalinbiografin har kommit ut på engelska i Yales serie ”Annals of Communism” och samtidigt i Ryssland och Tyskland.

Den ryska upplagan är extra viktig, ty klimatet i Ryssland är inte gynnsamt för klarspråk och på bokhandelsdiskarna är

det gott om ohistoriska böcker där diktatorn och massmördaren urskuldats och hyllas. I ryska titeln står ”vozjd”, ledare, som användes om Stalin under hans levnad. Och är direkt översättbart med Führer.

Chlevnjuk, född 1959, har grävt i arkiven i 30 år och har en effektiv överblick av vad som har publicerats i väst och i synnerhet i Ryssland efter Gorbatsjov. De många utgåvorna av brev mellan Stalin och hans närmaste män, och även dem emellan, bjuder på många insikter, för att inte tala om journalen över vilka som besökte Stalin i arbetsrummet i Kreml.

Under terroråren 1937–38 var Nikolaj Jezjov, ledare för NKVD (KGB), hos sin högste chef 290 gånger och satt inne hos honom i mer än 850 timmar. De gick igenom listorna över de mer betydelsefulla bland dem som skulle dödas med nackskott. När Jezjov själv hade gjort sitt sköts också han.

Chlevnjuk: ”Det finns gott om dokument som visar att Stalin själv tog initiativet till alla avgörande beslut om utrensningar och massarresteringar. Han inte bara gav order om att hundratusentals människor skulle arresteras och skjutas, utan han kontrollerade även noggrant

denna process och skrev under listor över vilka nomenklaturmedlemmar som skulle skjutas eller spärras in i läger och bestämde i många fall valet av åtgärder.”

Under spanska inbördeskriget satt Stalin i Moskva och gav detaljerade instruktioner om hur de utsända militärerna skulle agera på plats. Delegera var inte någon konst han lade sig vinn om.

Stalin fick löpande rapporter från den inrikes underrättelsetjänsten och hade svart på vitt på de utbredda antisovjetiska stämningarna och de ohyggliga förhållandena under svält. Kannibalismen var utbredd på både 1930- och 1940-talen. Chlevnjuk påminner oss om något som är föga känt utanför Sovjet: ”Nästan varje år under Stalins regim förekom det svält.”

Antingen i enskilda regioner eller också hela landet 1931–1933 – tvångsförstatligandet av jordbruket, som är känt som ”kollektiviseringen”, och i hela landet även 1946–47.

Med den mycket låga produktiviteten hos kolchozerna var marginalerna så små att det inte behövdes mycket till störningar för att svält skulle bli resultatet. Vad folk levde på var bröd och kål. Ett ägg kunde den genomsnittliga

>>

Sovjetmedborgaren konsumera var sjätte dag.

Om terrorn och de många människor som dödades med nackskott, som regel oskyldiga: "Enligt officiella hemligstämplade sammanställningar sköts 800 000 personer under åren 1930–1952."

Här följer ett viktigt tillägg. "Emellertid var antalet i verkligheten dödade människor mycket större. (Många dog av tortyr, stora läger förvandlades till dödsläger, under samma period dömdes omkring 20 miljoner människor till läger, straffkolonier och fängelser. Under perioden 1930–1932 var det minst sex miljoner människor som deporterades: kulaker ["storbönder" och motståndare till kollektiviseringen] och andra förföljda folkgrupper.) Varje år under Stalin var det i genomsnitt en miljon människor som sköts eller dömdes till fängläger eller förvisning." Det vill säga: 1924–1953.

Under terrorn fick NKVD-avdelningarna ute i landet order om hur många som skulle gripas och hur många av dem som skulle skjutas. För karriärens skull höjde många lokala chefer kvoterna. Sedan fick de själva välja ut offer så gott det gick. Terrorns inneboende syfte var att gjuta skräck i landets befolkning. Stalins paranoia läggning var inte orsaken men en sorts redskap i planeringen.

Förhållandena "i frihet" var fruktansvärda, man påminns om en återkommande formulering kring de avslöjanden som gjordes under Gorbatsjovs glasnost: "Allt var mycket värre än vi trodde."

Ja, mycket, mycket värre.

Chlevnjuk upprepar den beskrivning av villkoren på landsbygden som förekom i samtal mellan fyra ögon och som även Gorbatsjov har upprepat: "Den behandlades som en koloni." Enligt gamla föreställningar om imperiernas kolonier, som utsögs utan att få något i gengäld. När Stalins omgivning försökte få höjd ersättning till kolchozerna för deras leveranser och skatterna på bönderna sänkta sa Stalin: "Äsch, bonden får ge ifrån sig en höna till" – och sänkte ersättningen ytterligare. Chrusjtjov har sagt: "Stalin betraktade bönder som avskum."

Före revolutionen exporterade Ryssland livsmedel. Under hela Sovjettiden importerade man spannmål. Denna situation var en av de avgörande faktorerna i det ekonomiska vanstyret. Med ett fungerande jordbruk skulle det ha funnits helt andra resurser för befolkningen.

Omedelbart efter Stalins död 1953 ändrade hans efterträdare villkoren för kolchozerna och det fick resultat om än blygsamma redan samma år.

Om kriget 1941–1945 skriver Chlevnjuk

inte mycket, kanske för att man nu i Ryssland kan ställas inför rätta om man skriver nedsättande om armén. Det har för övrigt på ryska kommit en redogörelse för de omänskliga förhållanden som rådde i Röda armén under kriget, skriven av översten Vladimir Dajnes, som leder "det ryska försvarsministeriets avdelning för fosterlandets militärhistoria".

I samband med kriget är det av intresse för en nordbo när Chlevnjuk samman-

"Högste chef för Komintern var Stalin, som därmed var högste ledare också för de svenska kommunisterna. I vars tidning han lovprisades som mänsklighetens främste, den ädlaste och visaste."

fattar: "Under 1944–1952 var det enligt ofullständiga officiella uppgifter omkring en halv miljon av de baltiska republikernas befolkning som dödades, arresterades och deporterades, och ungefär lika många i västra Ukraina."

Bland de deporterade fanns många minderåriga. Och det var alltså sådant som Finlands soldater räddade Finland ifrån.

Vänsterpartiet, då SKP, var medlem av Kommunistiska internationalen Komintern tills den upplöstes 1945. Högste chef för Komintern var Stalin, som därmed var högste ledare också för de svenska kommunisterna. I vars tidning han lovprisades som mänsklighetens främste, den ädlaste och visaste. Man till och med hyllade honom för utrensningarna och de groteska skådeprocesserna mot gamla ledare.

Somliga västliga historiker, "revisjonisterna", har under de senaste årtiondena hävdat att Stalins politik egentligen utformades av folkets strävanden, att Stalin inte kunde kontrollera den utveckling som ofta utformades lokalt och att han bara hade ett partiellt ansvar. Chlevnjuk har ingenting till övers för Arch Getty, Gabor Rittersporn och andra som intar denna position. "De hade överhuvudtaget inte tillgång till fakta."

Det finns i Ryssland bland vanligt folk en Stalinnostalgi. "Då rådde lag och ordning" är ett av inslagen. Men i arkiven kan man läsa rapporterna från polisen. I utkanten av stora städer vågade folk sig inte ut på kvällen, där härjade rånargång och mord var inte ovanliga. Och, en talande detalj: det dominerande bytet var – överrockar. Vilket säger något om levnadsstandarden.

I ett brev till Stalin 1952

från Tambovtrakten klagar man: "på vår kolchoz har medlemmarna vinterkläder bara till en av fyra familjemedlemmar, och hos 60% av befolkningen kan barnen inte gå i skolan på vintern, för de har inte kläder".

Bjuder Oleg Chlevnjuk på några nyheter eller omvärderingar? De mest iögonfallande i den vägen är två. Många hävdar att Stalin låg bakom mordet 1934 på partiets ledare i Leningrad, Kirov. Stalin

utnyttjade det för sina syften med terror och arresteringar, det är sant, men Chlevnjuk kan inte hitta något som stöder teorin om Stalins ansvar.

Chlevnjuk sätter också sin auktoritet mot de ofta hörda uppgifterna om att Stalin mot slutet av sitt liv hade konkreta planer på att deportera Sovjets judiska befolkning till uselt boende i östra Sibirien. Den motbjudande antisemitiska kampanjen var verklig nog under åren fram till Stalins död, med den fabricerade "läkarkomplotten", och där det också förekom mord. Men Oleg Chlevnjuk finner inte några spår i arkiven efter planering av en så omfattande operation.

När det gäller Stalins uppväxt avvisar Chlevnjuk uppgifterna om en hård barndom med mycket stryk och en alkoholiserad fader. Den unge Iosif fick inte mer stryk än vad som var vanligt och fadern söp inte, även om han så småningom övergav familjen.

Den gedigna och man frestas säga uttömmande skildringen av Stalintiden ger en bakgrund till Ryssland idag. Den "moraliska degradering" som Chlevnjuk talar om är en viktig faktor i den deprimerande utvecklingen under de 15 senaste åren. Solzjenitsyn har sagt att om Sovjet under 70 år sjönk allt djupare, kommer det att ta dubbelt så lång tid för landet att resa sig. Putin gör vad han kan för att Solzjenitsyn ska få rätt. ✱

Staffan Skott

STALIN
ZJIZN ODNOGO VOZJDJA
OLEG CHLEVNJUK
AST 2015

Skilda världar

KOSMOLOGI

Kosmologin är idag inte vad den har varit. Kosmologi – för att vara mera precis ”naturvetenskaplig kosmologi”; begreppet ”kosmologi” används ju i en bredare betydelse inom till exempel humanvetenskaperna eller religionen – är läran om världsalltets uppbyggnad och utveckling. Den har visserligen stått på agendan också inom naturvetenskapen genom århundradena. Men fram till för ungefär ett halvsekel sedan ansåg de flesta bedömare att kosmologi inte var en riktig (natur-)vetenskap: det fanns visserligen många teorier om hur universum kunde vara beskaffat och hur det kunde ha uppkommit, men de var alldeles för spekulativa och det fanns inga eller få observationer som teorierna kunde grunda sig på.

Sedan mitten av 1960-talet har det dock skett en revolution och idag är (naturvetenskaplig) kosmologi en högst aktiv och väl ansedd (natur-)vetenskap, grundad som den är på etablerade fysikteorier och bekräftat av en uppsjö av ytterligt avancerade och precisa astronomiska observationer. Trots, eller kanske tack vare, att kosmologin tagit sin plats i det vetenskapliga finrummet, har spekulationerna inte upphört. Tvärtom har de tagit ny fart under de senaste decennierna. Till exempel tillåter sig nu många väl etablerade kosmologer att odla föreställningar kring andra universa än vårt – ja, rent av en hel mängd andra universa i ett stort ”multiversum”.

Dessa senare tiders spekulationer vill religionsvetaren May-Jane Rubenstein sätta i ett större sammanhang med sin bok *Worlds Without End*. Hon inte bara söker efter de historiska, filosofiska och religiösa rötterna till dagens föreställningar. Hon lyckas också ge en mycket bra beskrivning av dagens fysik och astronomi och hur dessa, med vad många anser vara en nästan tvingande logik, leder till de kosmologiska spekulacionerna.

Vi behöver inte gå längre tillbaka än till ungefär 1930 för att träffa på ett viktigt frö till den moderna kosmologin. Edwin Hubble och hans medarbetare kunde då visa att de allra flesta galaxer rör sig bort från oss med en fart som ökar ju längre bort de befinner sig. (Den svenske astronomen Knut Lundmark var för övrigt den upptäckten på spåret några år före Hubb-

le.) Andra forskare tolkade detta som att rymden mellan galaxerna dras ut, att universum som sådant utvidgar sig. De djävaste vågar till och med spekulera i att allt har tagit sin början med en het ”uratom”, i det vi idag kallar den stora smällen. Andra – delvis styrda av att de vill undvika varje som helst religiös anknytning till att värl-

täckte då att det kom radiostrålning från rymden med den enda rimliga tolkning att den härrör från en ”uratom”. När även andra astronomiska iakttagelser visade att universum idag inte ser likadant ut som det gjorde för ett antal miljarder år sedan, måste uppfattningen om ett oföränderligt evighetstillstånd överges. Stora-

Universum: ett av oändligt många?

FOTO: UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

den en gång skulle ha skapats – framförde under 1950-talet istället idén att universum skulle ha funnits till i evighet. Dessa forskare menade också att universum sett likadant ut alltid, så att till exempel galaxernas rörelse bort från varandra ständigt skulle ha pågått. För att undvika slutsatsen att universum då skulle ha tunnats ut för länge sedan måste man anta att det hela tiden skapas ny materia som kunde bilda nya galaxer och på det sättet få rymden att se ungefär likadan ut alltid.

Där stod alltså uppfattning mot uppfattning, stora-smällen-falangen mot dem som slöt upp bakom föreställningen om ett oföränderligt evighetstillstånd. Det fanns inga observationer som kunde avgöra vem som hade rätt. Men 1965 kom utslaget. Forskare inom radioastronomi upp-

smällen-teorin var den enda som stämde med vad astronomerna kunde observera i sina instrument.

Sedan dess har utvecklingen inom kosmologin bara fortsatt. Inte minst har man kunnat göra noggranna observationer av den kosmiska mikrovågsbakgrundsstrålningen, den som radioastronomerna upptäckte 1965. Allt har bara ytterligare bekräftat stora-smällen-teorin. Idag talar alla teorier och observationer för att universum kom till för 13,8 miljarder år sedan i en urhet, urtät ”uratom”. Vad som tidigare var en djärv spekulacion har alltså blivit ett väl bekräftat vetenskapligt faktum.

Man har också fått ökad förståelse vad som kan ha hänt i denna ”uratom” i dess första ögonblick. Dess höga temperatur

>>

– det var mycket, mycket hetare än inuti solen idag – och dess enorma täthet gör att materien bara kan förekomma i sådana former som undersöks inom dagens kärn- och elementarpartikelfysik. På det sättet är alltså kunskap om det allra minsta – atomkärnor och elementarpartiklar – av avgörande betydelse för hur vi skall förstå vad som skedde i universum i dess allra tidigaste skede. Bland annat har man kunnat förklara vilka grundämnen som bildades först – det var väte och helium – och i precis de proportioner som man idag kan iaktta.

Framgången med att ha en teoribyggning som från det lilla kan förklara det stora är vad som har lett ett antal forskare att åter ge sig ut på spekulationernas gungfly. Man har bland annat lanserat hypotesen om ett multiversum med många världar vid sidan av vår. Företrädarna för dessa idéer hävdar att de teorier vi har idag nödvändigtvis leder till att det måste finnas många världar. Den svensk-amerikanske kosmologen Max Tegmark är en av de mera framträdande forskare som hävdar att det måste finnas många andra universa, till och med i flera nivåer (se recension av hans bok *Our Mathematical Universe* i Axess nr 4/2014).

Det finns dock många andra forskare som inte ställer upp på dessa idéer. Multiversumaförespråkarna anklagas bland annat för att hårdra sina teorier in absurdum. Och där står striden idag.

Debatten gäller dock lika ofta mera filosofiska och rent av metafysiska frågor som de fysikaliska och astronomiska. Så spelar till exempel uppfattningen om oändligheten en viktig roll. Är vårt universum oändligt? Finns det oändligt många oändliga universa? Debatten har också religiösa övertoner. Multiversumföreträdarna menar till exempel att man med ett multiversum undviker varje form av skapelseakt: om det finns många universa, alla med olika egenskaper, så måste det finnas (minst) ett av dessa som har precis de egenskaper som fordras för att liv som vi känner det skall uppstå och utvecklas, att vi alltså skall finnas till. Detta är möjligt utan att det finns någon skapare eller någon form av ”intelligent design”. I ett multiversum finns det med andra ord säkert plats för vårt världsallt och vi behöver egentligen inte fundera över varför det är så väl anpassat för oss, eller om det finns någon upphovsman.

Allt detta sätter nu Rubenstein in i ett större sammanhang. Som sig bör börjar hon med de gamla grekerna. Det var naturligtvis då inte fråga om naturvetenskaplig kosmologi i vår bemärkelse, men det var ändå en föreställningsvärld som i varierande grad har påverkat många senare tänkare. I några välskrivna och innehållsrika kapitel

Giordano Bruno: brann för sanningen. Tyvärr.

FOTO: GETTY IMAGES

tar hon oss med från Platon och Aristoteles, över de antika atomfilosoferna och stoikerna, liksom över kristna tänkare som Augustinus, Thomas av Aquino och Nicolaus av Cusa, fram till Giordano Bruno. Den senare dömdes ju till att brännas på bål av den katolska kyrkan för sina kätterska läror om bland annat oändligt många andra världar än vår. Under medeltiden var för övrigt kyrkans inställning till mångvärldsbegreppet

fram bland kosmologer, fysiker och astronomer för och emot mångvärldstolkningen. Hon kommer också, religionsvetare som hon är, självfallet in på likheter och skillnader mellan religionens föreställningar idag och den moderna kosmologins uppfattningar. Inte minst intresserar sig Rubenstein för i vilken mån de moderna multiversumföreställningarna skulle göra rent hus med varje religiöst färgad världsuppfattning.

Har verkligen multiversumkosmologerna en gång för alla lyckats göra Gud arbetslös? Hon besvarar frågan nekande. Dels, hävdar hon – med instämmande från alla forskare som är kritiska till mångvärldsidéerna – går multiversumförespråkarna alldeles för långt i sin tillit till just dagens teorier när de tillämpar dem långt utanför de områden där de hittills har kunnat provas. Dels ser hon överhuvudtaget ingen motsättning mellan religionen och (natur-)vetenskapen på dessa områden. Det är rakt inte fråga, hävdar hon, om någon kamp mellan religion och vetenskap. Hon påpekar istället att det finns ett antal fysiker som kan acceptera en mångvärldstolkning utan att det strider mot deras religion. ”Enkelt uttryckt”, säger hon ”kan en kristen lätt föreställa sig att Gud skapade ett multiversum som i sig innehåller (vårt) univer-

”Så spelar till exempel uppfattningen om oändligheten en viktig roll. Är vårt universum oändligt? Finns det oändligt många oändliga universa?”

sum.” Hon går till och med så långt att hon anser att debattens kärna inte rör deism mot ateism, eller andligt mot världsligt, utan snarare rör olika uppfattningar om vad som menas med ”vetenskap”.

Sin kritik av mångvärldsspekulationerna spetsar Rubenstein slutligen till i den retoriska frågan: På samma sätt som vetenskapen utvecklats bort från ett beroende av religionen så kanske multiversumkosmologierna är en utveckling bort från ett beroende av vetenskapen? Den som lever får väl se hur det blir med den saken. ✨

Den som lever får väl se hur det blir med den saken. ✨

Bengt E Y Svensson

WORLDS WITHOUT END
THE MANY LIVES
OF THE MULTIVERSE
MARY-JANE RUBENSTEIN
Columbia University
Press 2014

**NYHET
FRÅN AXESS**

Jonas Ellerström
Förläggare, essäist & översättare

Andreas Hedberg
Lektor i litteraturvetenskap

Har du hört? Axess finns som Podcast!

Elisabeth Svantesson
2:a vice ordförande i Moderaterna

Susanna Birgersson
Ledarskribent, GP

Peter Luthersson samtalar med gäster om världslitteraturen.
PJ Anders Linder samtalar med gäster om samhälle, politik och kultur.

Sök **Studio Axess** och **Luthersson läser världslitteraturen** i din spelare.

Vetenskap, bildning, tradition **AXESS**

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

1954 OVER 60 YEARS OF CONTINUOUS INSPIRATION IN THE PURSUIT OF TECHNICAL PERFECTION

Heritage Black Bay is the direct descendant of TUDOR's technical success in Greenland on the wrists of Royal Navy sailors. Over 60 years later, the Black Bay is ready to stand as its own legend.

BLACK BAY

Self-winding mechanical movement, waterproof to 200 m, steel case 41 mm.
Visit tudorwatch.com and explore more.

TUDOR

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM